

หอหลวงบ้านนาเวียงปกคลุมด้วยต้นไม้รกครึ้ม

สาเหตุการพักเป็นตัวแทนเจ้านายนั้นเพราะเจ้าพ่อกวณเฏวยังเป็นคนดิบ ยังไม่ได้รับการบวชเรียน จึงลาไปบวชเรียนเพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในระยะเวลา ๑๒ ปีที่ไม่มีตัวแทนเจ้านาย การประกอบพิธีกรรมยังดำเนินตามปกติ ส่วนผู้นำพาประกอบพิธีคือเจ้าพ่อกวณเฏว แต่ไม่มีการใช้ร่างเจ้าพ่อกวณเฏวประกอบพิธีกรรม กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๒ ประเพณีเลี้ยงหิ้งเจ้าเมืองวัง วิญญาณเจ้านายมาใช้ร่างทรงของเจ้าพ่อกวณเฏว แสน นางแตง เสนาและบริวาร ต่างพากันชื่นชมยินดี จัดเครื่องสักการะเจ้านายแล้วกล่าวคำว่า

"สาธุ สาธุ ทานโทษทานชีวิต จิตและขอบ ย่าเกล้า ย่ากระหม่อม เจ้าเป็นเจ้า เจ้าเมืองวัง คะน้อยพร้อมพลับกับกัน คารวะเจ้าเมืองวัง คะน้อย ให้รับจับใจม เหาขันดอกไม้ด้วยเทอญ"

กล่าวจบ เจ้าพ่อกวณเฏวในร่างทรงเจ้าเมืองวัง ดับเทียน รับเครื่องสักการะของทุกคนที่อยู่ในพิธีนั้นพร้อมกันกราบ ๓ ครั้งด้วยความอ่อนน้อม

ในยุคที่ ๒ ของเจ้าพ่อกวณเฏวมีการพัฒนา ปรับปรุง และอบรมพ่อแสน นางแตง เสนาประชาชนให้อยู่ในระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติ และศีลธรรมอันดี ไม่ให้ประพฤตินอกกลุ่มนอกทาง ให้ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ให้เอาใจใส่วัดและศาสนาโดยเฉพาะวัดโพนชัย วัดพระธาตุศรีสองรัก ต้องช่วยกันดูแลและช่วยกันอนุรักษ์สิ่งของต่างๆ เป็นต้นว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุต่างๆ ไม่ให้ใครทำลายและขโมย

ช่วงเวลาดังกล่าว ยังมีการดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์จัดภูมิทัศน์และได้ปรับปรุงบริเวณเจดีย์ศรีสองรักครั้งสำคัญ คือเปลี่ยนเส้นทางเข้าออกจากทางตะวันตกมาเป็นการเข้าวัดทางทิศตะวันออกแทน พร้อมทั้งปรับปรุงถนนรอบบริเวณเจดีย์ศรีสองรัก, สร้างสะพานคอนกรีตข้ามลำน้ำหมัน, สร้างบันไดนาคขึ้นทางใหม่ด้านทิศตะวันออก, บูรณะอุโบสถ, สร้างศาลารายรอบองค์เจดีย์ศรีสองรัก, สร้างศาลาที่พักเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่ นางเทียม, ซ้อมที่ดินด้านทิศตะวันออกเพื่อขยายพื้นที่, ถมลำน้ำหมันเก่า เปลี่ยนลำน้ำหมันให้ไหลทางใหม่ โดยใช้รถขุดลำน้ำใหม่, ปรับปรุงบริเวณเจดีย์ศรีสองรักโดยปลูกกระเบื้อง ปลูกสวนหย่อม และปลูกต้นไม้มงคลและไม่ในวรรณคดี, ตั้งเวรยามสับเปลี่ยน การดูแลเจดีย์ศรีสองรัก, จัดรูปเทียนดอกไม้มะลิและแผ่นทองคำปลิวไว้ให้คนได้นำไปสักการบูชาและปิดทองเจดีย์ศรีสองรัก, สร้างเหรียญจำลองเจดีย์ศรีสองรัก, สร้างเจดีย์ศรีสองรักจำลอง, อนุญาตให้นำผีตาโขนออกไปแสดงนอกเขตพื้นที่ได้, จัดสวัสดิการและค่าตอบแทนให้กับพ่อแล่นที่มารักษาเวรยาม, ประการสำคัญที่สุดก็คือมีการอนุญาตให้ทำเหมืองซีลีเนียม และกำหนดชุดเครื่องแต่งกายพ่อแล่นที่ปฏิบัติหน้าที่ในพิธีกรรม

เจ้าพ่อกวนแถวได้นำคณะพ่อแล่น เจ้าแม่ นางเทียม นางแต่ง ประชาชนทั่วไปประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น ชื่อเสียงของตำนานซ้ายเลื่องลือไปทุกถิ่นฐานของประเทศไทยและต่างประเทศ เจ้าพ่อกวนแถวถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑

๗. เจ้าพ่อกวนถาวร (พ.ศ. ๒๕๓๑-ปัจจุบัน)

เดิมนายถาวร เชื้อบุญมี ประกอบอาชีพรับเหมาก่อสร้าง และเป็นผู้ใหญ่บ้านเดิม หมู่ที่ ๓ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นต้นมา เจ้าพ่อกวนแถวผู้เป็นบิดาล้มป่วย จึงมอบหมายงานประกอบพิธีกรรมให้กับลูกชาย คือนายถาวร โดยให้ศึกษาพิธีกรรมต่างๆ จากพ่อแล่นด้านและคณะพ่อแล่น และเป็นผู้ดูแลจัดเตรียมสิ่งของร่วมกับเจ้าแม่ นางเทียม คณะแล่น นางแต่ง ในการประกอบพิธีกรรม

กระทั่ง พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นวันเลี้ยงหิ้งเจ้าเมืองวัง เป็นปีที่ไม่มีผู้แทนเจ้านาย แต่มีผู้นำพิธีกรรมคือพ่อแล่นด้านเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม และมีนายถาวร เชื้อบุญมี คอยสังเกตการณ์ร่วมอยู่ด้วย ปรากฏว่าตอนเช้าเมื่อแล่นด้านนำเครื่องสักการะบอกกล่าวหิ้งวิงวอนเจ้านายให้มาลง (หมายถึงการที่วิญญาณลงมารับเครื่องบวงสรวงและเครื่องสังเวย) กล่าวเสร็จทุกคนพร้อมกันกราบ ๓ ครั้ง สักพักหนึ่งวิญญาณเจ้านายจึงได้มาใช้ร่างนายถาวร

เมื่อเจ้านายแต่งตั้งให้เป็นร่างทรงแล้ว ต้องประพฤติตัวอยู่ในกรอบประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ไม่ให้บกพร่องข้อใดข้อหนึ่ง เหตุนี้นายถาวรจึงต้องลาออกจากการเป็นผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา การแต่งกายต้องเปลี่ยนแปลงไป คือจากการใส่กางเกงเปลี่ยนเป็นโจงกระเบนแทน ผมที่เคยตัดต้องปล่อยไว้ให้ยาวเกล้าไว้บนศีรษะ ต้องอยู่ในข้อปฏิบัติของตำแหน่งเจ้าพ่อกวนอย่างเคร่งครัด กระทั่งเมื่อพ่อกวนแถว เชื้อบุญมี ถึงแก่กรรม นายถาวร เชื้อบุญมี จึงได้รับการแต่งตั้งตำแหน่งเจ้าพ่อกวนจากเจ้านาย เป็นเจ้าพ่อกวนคนที่ ๗ สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

พ่อควนจากหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก
ที่เดินทางมาร่วมประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรัก เมื่อราว ๗๐-๘๐ ปีก่อน

เจ้าแม่นางเทียม

เจ้าแม่นางเทียมเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมฝ่ายหญิง ผู้ทำหน้าที่เป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านายฝ่ายชาย หรือฝ่ายของเวียงจันทน์ คือ วิญญาณของขุน หมื่น แสน และบริวารต่างๆ ที่มาสร้างพระธาตุศรีสองรัก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๐๓ ได้เสียชีวิตลง

ทั้งขุน หมื่น แสน บริวาร สร่างหอหึ่งขึ้นเป็นที่สิงสถิตวิญญาณที่เรียกว่า "หลหลวง" แต่ยังคงขาดสื่อกลางติดต่อกับวิญญาณเหล่านั้น จึงทำการบวงสรวงอัญเชิญวิญญาณมาเข้าทรง ในการทำพิธีบวงสรวงดังกล่าว ผู้นำคือเจ้าขุนไกรและเจ้านางน้อย เป็นผู้นำเสนาข้าราชการบริหาร กระทำพิธีกรรมในเดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ประมาณ พ.ศ. ๒๑๑๕ ณ บริเวณหลหลวง วิญญาณเจ้านายจะมาเข้าทรงเจ้าขุนไกรเป็นอันดับแรก ประกอบด้วยวิญญาณเจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองวัง เจ้าองค์ไทยและเจ้าองค์หลวง เมื่อวิญญาณดังกล่าวมาประทับทรงครบทุกองค์แล้วจึงหมดวาระของเจ้าขุนไกร

ต่อจากนั้นเป็นการทำพิธีบวงสรวงขอให้วิญญาณเจ้านายมาแต่งตั้งบุคคลที่เห็นสมควรเป็นผู้แทนเจ้านาย กระทำพิธีกรรมอยู่ระยะหนึ่ง เจ้านายได้มาใช้ร่างเจ้านางน้อยเป็นอันดับแรก ประกอบด้วยวิญญาณของเจ้าเมืองกลาง นางเค้า นางจัน นางจวง และเจ้าองค์ไทย ตั้งแต่นั้นมาจึงมีร่างทรงเจ้านายเพิ่มขึ้น ให้ชื่อว่า "เจ้าแม่นางเทียม"

ภาพนางเทียมในยุคต่างๆ ที่ติดในอาคารพระธาตุศรีสองรักษ์

เจ้าแม่นางเทียมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๓๓} มีจำนวน ๗ คนดังนี้

๑. เจ้าแม่นางเทียมน้อย (พ.ศ. ๒๑๑๕-๒๑๑๘)

มีเรื่องเล่าขานกันว่า “เจ้านางน้อย” เป็นน้องต่างมารดาของพระไชยเชษฐาธิราช ได้มาร่วมก่อสร้างพระธาตุศรีสองรักพร้อมกับคณะขุน แส่น หมื่น ในการช่วยจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีใน ๑๒ เดือน ระหว่างการก่อสร้าง ขุนไกรจิงนำขุน แส่น หมื่น เจ้านางน้อย และชาวบ้านประกอบพิธีกรรมบวงสรวงสังเวद्यวิญญานบรรพบุรุษที่บริเวณหอหลวง พร้อมอันเชิญวิญญานเจ้านายมาใช้ร่างบุคคลที่เหมาะสม เพื่อให้เป็นสื่อกลางในการติดต่อกันระหว่างโลกวิญญานกับโลกมนุษย์ เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับทุกคน การอันเชิญครั้งนี้ ได้ผลเพราะเจ้านายแต่งตั้ง “เจ้านางน้อย” เป็นร่างทรงฝ่ายหญิงเป็นท่านแรกเรียกว่า “เจ้าแม่นางเทียม” มีหน้าที่เป็นร่างทรงฝ่ายซ้าย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๑๕-๒๑๑๘

๒. เจ้าแม่นางเทียมโสดา (พ.ศ. ๒๒๐๒-๒๒๕๒)

เจ้าแม่นางเทียมน้อยโสดาอันดับที่ ๒ เป็นบุตรของเจ้าแม่นางเทียมเจ้าแม่นางน้อย กล่าวคือ ขณะที่เจ้าแม่นางเทียมคนที่ ๑ ถึงแก่กรรม เจ้านางน้อยยังเด็กอยู่ ขณะนั้นยังหาผู้เหมาะสมที่จะสืบทอดตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมคนต่อไปไม่ได้ ทำให้ตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมว่างเว้นเป็นเวลา ๒๑ ปี ส่วนการ

^{๓๓} สัมฤทธิ์ สุภามา, บทบาทเจ้าพ่อกวนเจ้าแม่นางเทียมต่อชุมชน : กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สำนักงานบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏเลย, ๒๕๕๔, หน้า ๖๓-๖๗.

ประกอบพิธีกรรมต่างๆ นั้น ดำเนินไปตามปกติ โดยการนำของพ่อแสน กระทั่งปี พ.ศ. ๒๒๐๒ เป็นวันประกอบพิธีเลี้ยงหิ้งเจ้าเมืองกลาง เวลา ๑๐.๑๙ น. เจ้าพ่อกวณ เจ้านางน้อยโสดา พ่อแสน นางแต่ง และชาวบ้านต่างพร้อมใจไหว้หิ้งเจ้าเมืองกลาง ระหว่างนั้นทุกคนต่างอ้อนวอนให้เจ้านายคือเจ้าเมืองกลาง มาใช้ร่างผู้ที่เหมาะสมเป็นร่างทรง เจ้านางน้อยโสดาลุกขึ้นไปทำหน้าที่แล้วก้มลงกราบสามครั้ง พร้อมกับหันหน้ามาทางแสน นางแต่ง แล้วถามว่าทุกคนอยู่สบายดีหรือ ปีนี้เราได้แต่งตั้งเจ้านางโสดาเป็นร่างทรงของเรา ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๒๕๒

๓. เจ้าแม่นางเทียมศรีเมือง (พ.ศ. ๒๓๓๖-๒๓๗๖)

ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นต้นมาบ้านเมืองไม่สงบสุข เพราะกรุงศรีอยุธยาแตกเสีย ทำให้ตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมก็ว่างลงเป็นเวลา ๑๒๔ ปี แต่การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในเมืองด้านซ้ายยังคงปฏิบัติเช่นเคย โดยมีพ่อแสนเป็นผู้นำ กระทั่ง พ.ศ. ๒๓๓๖ ในพิธีเลี้ยงหิ้งบ้านเจ้าเมืองกลางประจำปีที่บ้านของเจ้าแม่ศรีเมือง เจ้านายจึงลงมาใช้ร่างทรงอีกครั้งหนึ่ง คือได้แต่งตั้งเจ้าแม่ศรีเมืองเป็นตัวแทนเจ้านาย เจ้าแม่ศรีเมืองได้นำพาพ่อแสนและนางแต่ง บูรณะพระธาตุศรีสองรัก หอนหลวง และวัดโพธิ์ชัย ร่วมกับฝ่ายเจ้าพ่อกวณ จนบ้านเมืองมั่นคงถาวรทุกคนอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุขจนสิ้นอายุของเจ้าแม่ศรีเมือง ในปี พ.ศ. ๒๓๗๖

๔. เจ้าแม่นางเทียมเพชรทอง (พ.ศ. ๒๓๖๑-๒๔๐๑)

เจ้าแม่เพชรทอง ศรีพระหม เป็นบุตรของเจ้าแม่นางเทียมศรีเมือง อยู่ที่บ้านหนองซ้อ ตำบลด้านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ได้ร่วมพิธีกรรมต่างๆ อย่างใกล้ชิดเสมอมา เมื่อเจ้าแม่ศรีเมืองได้เสียชีวิตลงในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมว่างลงเป็นเวลานานหลายปี เพราะไม่มีร่างทรงที่เหมาะสม หากแต่การประกอบพิธีกรรมต่างๆ พ่อแสนเขื่อนเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม ๑๒ เดือน แทนเจ้าแม่นางเทียม แต่ไม่มีการเข้าทรงเพียงแต่ทำพิธีกรรมตามประเพณี

ในวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๑ หลังจากวันสงกรานต์ ๑ วัน คณะพ่อแสนฝ่ายซ้ายและคณะนางแต่ง และชาวบ้านได้มาพร้อมกันที่หิ้งเจ้าเมืองกลางและเตรียมสิ่งของเพื่อบวงสรวงเช่นไหว้ประจำปี เจ้านายให้มากินเดือน กินปี และเล่นสงกรานต์ วันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันเริ่มต้นการเลี้ยงหิ้งบ้านเจ้าแม่นางเทียม หรือการเล่นสงกรานต์ของเจ้านาย มีการเตรียมสิ่งของประกอบพิธีกรรมเข้าวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๑

คณะพ่อแสน นางแต่ง รวมทั้งนางเพชรทองมาพร้อมกัน ณ บริเวณ หิ้งประกอบพิธีกรรม ได้เวลาเสียงดนตรี ม้อง พังฮาดตาดชัยตีบรรเลง ๓ ยก พักและนำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงทุกคนที่มาในงานเสร็จแล้ว เวลา ๙.๑๙ น. ได้เวลาแสนเขื่อนนำเครื่องสักการบูชาหิ้งแล้วประกาศให้ทุกคนพร้อมกันคารวะหิ้งเจ้านายโดยการกราบ ๓ ครั้ง เสร็จแล้วทุกคนได้พร้อมกันกล่าวอ้อนวอนขอวิญญูณเจ้านาย ได้แต่งตั้งผู้แทนเจ้านายเพราะว่างเว้นมานาน ต่อมานางเพชรทอง ศรีพระหม ได้ลุกขึ้นเดินตรงมายังหน้าหิ้งเจ้าเมืองกลาง ก้มกราบ ๓ ครั้ง แลนเมืองจันทน์เห็นเช่นนั้นจึงยกเรื่องสักการะถวายเจ้าเมืองกลาง ใน

ร่างของนางเพชรทอง และนางเพชรทองได้รับเครื่องสักการะแล้วพูดว่า ปีนี้นะมาใช้ร่างตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปให้ทุกคนจงรับทราบเอาไว้ นางเพชรทอง ศรีพรหม เป็นตัวแทนเราแล้ว

เจ้าแม่นางเทียมเพชรทอง ได้นำพ่อแสนและนางแดงไปร่วมกับทางฝ่ายเจ้าพ่อกวณในการพัฒนาพระธาตุศรีสองรักและวัดโพนชัยหลายเดือน หลายปีผ่านไปเจ้าแม่นางเทียมเพชรทองถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๐๑

๕. เจ้าแม่นางเทียมขาน (พ.ศ. ๒๔๗๓-๒๕๒๐)

หลังจาก เจ้าแม่นางเทียมเพชรทองถึงแก่กรรม ตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมว่างลง เนื่องจากเจ้าแม่นางเทียมเพชรทองไม่มีลูกสาวเพื่อสืบทอดตำแหน่ง หลานที่เป็นลูกน้องสาวมีหลายคน ไม่รู้คนใดจะได้เป็นผู้เหมาะสมสืบทอดตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมคนต่อไป

ราวปี พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นวันเลี้ยงหิ้งเจ้าเมืองวัง คณะพ่อแสนและนางแดงทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ต่างมาพร้อมกันที่บ้านเจ้าเมืองวัง คือบ้านเจ้าพ่อกวณเพื่อทำความสะอาดหิ้งเจ้าเมืองวัง อาวุธ อุปกรณ์ เครื่องใช้ต่างๆ พร้อมทั้งเตรียมอาหารคาวหวานถวายเจ้านาย วันนี้นางขาน สิงห์ประเสริฐ มาร่วมงานด้วยแต่ไม่พูดกับใครได้แต่ยิ้มและร้องไห้

วันที่สองของงานเป็นวันเสียบไหเหล้า เมื่อพิธีเริ่ม นางขาน สิงห์ประเสริฐ ได้ล้มหมอนคลั่งลงท่ามกลางผู้คนที่มาร่วมงาน เจ้าพ่อกวณให้ไปตามพ่อแสนมาทำนายว่าเป็นเช่นไร เมื่อแสนมาตรวจดูแล้วทราบบว่า เจ้าเมืองกลางได้แต่งตั้งผู้แทนคือ เจ้าแม่นางขานเป็นร่างทรงเจ้านายฝ่ายซ้าย ต่อจากนั้นเจ้าพ่อกวณจึงถามเจ้าแม่นางขานว่าจะรับตำแหน่งตัวแทนเจ้านายหรือไม่ ขณะนั้นนางขานลูกนั่งอยู่แล้วตอบว่ารับเป็นตัวแทนเจ้านาย อาการมีงงจึงหายไปเหมือนปาฏิหาริย์ เป็นปกติ ถือว่าเดือนมีนาคม ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ วิญญาณเจ้านายได้แต่งตั้งนางขาน เป็นตัวแทนเจ้านายตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๙๐ เจ้าแม่นางเทียมขานถูกเจ้านายสั่งพักการเป็นตัวแทนเจ้านาย เพราะเจ้าแม่นางเทียมขาน ประสบอุบัติเหตุ ไม่สามารถประกอบพิธีกรรมต่างๆ ได้

๖. เจ้าแม่นางเทียมฉบับ (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๖)

เจ้าแม่ฉบับ เชื้อบุญมี เป็นบุตรของนายห้วน และนางจอมแพง พรหมรักษา อยู่บ้านเลขที่ ๑๕ บ้านหนองซ้อ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เกี่ยวข้องกับเจ้าแม่นางเทียมขาน ศรีประเสริฐ ในฐานะเป็นหลานสาว ขณะนั้นลูกสาวของเจ้าแม่นางเทียมขานยังไม่เหมาะสมที่จะรับเป็นตัวแทนเจ้านาย เพราะทุกคนยังเด็กอยู่ เจ้านายจึงเลือกนางฉบับเป็นร่างทรงกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๒๖ จึงถึงแก่กรรม

๗. เจ้าแม่นางเทียมคำฝูง (พ.ศ. ๒๕๒๘-ปัจจุบัน)

เจ้าแม่นางเทียมคำฝูง เชื้อบุญมี เป็นบุตรของนายสงกรานต์ และนางขาน สิงห์ประเสริฐ ได้รับแต่งตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ จากวิญญาณเจ้านายให้เป็นร่างทรง โดยก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้ง นางคำฝูง

ยังอยู่ที่กรุงเทพฯ ติดตามสามี คือ นายสะดวก เชื้อบุญมี (อดีตผู้แทนราษฎรจังหวัดเลย) ไปปฏิบัติราชการที่กรุงเทพฯ

คืนวันหนึ่งนางคำฝูงอยากเดินทางกลับบ้านที่อำเภอด่านซ้าย เหมือนมีคนมาเรียกให้กลับ และรู้สึกกระวนกระวายมากจนนอนไม่หลับ รุ่งเช้าจึงได้เดินทางกลับมาอำเภอด่านซ้าย จึงรู้ว่าชาวบ้านกำลังเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้เลี้ยงหอยหลวง แต่ไม่ได้คิดอะไร กระทั่งบ่ายของวันรุ่งขึ้น นางคำฝูงปวดหัวมาก จนหมดสติ มารู้สึกตัวก็เมื่อนั่งท่ามกลางผู้คน ประกอบไปด้วยเจ้าพ่อกวน พ่อแสน นางแตง และชาวบ้านผู้ศรัทธา เจ้าพ่อกวนถามว่า "พร้อมที่จะรับตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียมหรือไม่" นางคำฝูงตอบทันทีว่า "รับ" ทั้งๆ ที่ไม่รู้สึกรู้สียง จนมาทราบภายหลังว่าตนคือคนที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นตัวแทนเจ้านายฝ่ายซ้ายในตำแหน่งเจ้าแม่นางเทียม

ตั้งแต่นั้นเจ้าแม่นางเทียมคำฝูงได้ปฏิบัติพิธีกรรมตามจารีตประเพณี จนเป็นที่เคารพนับถือของแสน นางแตง และข้าราชการบริพาร และคนในเขตอำเภอด่านซ้าย ภูเรือ นาแห้ว จังหวัดเลย และอำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

พ่อแสน

ตำนานความเป็นมาของพ่อแสนมีที่มาจากเรื่องเล่าในการสร้างพระธาตุศรีสองรักเช่นเดียวกับเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม กล่าวคือพ่อแสนคือข้าเฝ้าเจ้านาย ประกอบกับสังคมชาวอำเภอด่านซ้ายในอดีต เคยมีแบบแผนการปกครองแบบอาญาสี่ ประกอบไปด้วย เจ้าเมือง อุปฮาด หรืออุปราชและราชวงศ์ ชนชั้นการปกครองซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นเจ้านาย เรียกบุคคลที่อยูในการปกครองว่า "ข้า" ผู้ที่อยู่ใต้การปกครองจึงเรียกว่าข้าเฝ้า ประกอบด้วยชนชั้นการปกครองที่เรียกว่า แสน เป็นตำแหน่งข้าเฝ้านั้นมีทั้งหมด ๑๙ ตำแหน่ง แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ

ข้าเฝ้าฝ่ายขวา คือข้าเฝ้าฝ่ายเจ้าเมืองวัง (ฝ่ายเจ้าพ่อกวนในปัจจุบัน) มี ๑๐ ตำแหน่ง คือ

๑. แสนด่าน (หัวหน้าแสน) คือ นายจ่าปี พรหมรักษา
๒. แสนหอม คือ นายเหรียญทอง เชื้อบุญมี
๓. แสนฮอง คือ นายคำจันทร์ ยะพริก
๔. แสนศรีสองรัก คือ นายพัฒนา เชื้อบุญมี
๕. แสนศรีรักษา คือ นายประไพ เชื้อบุญมี
๖. แสนกำกับ คือ นายละเอียด เชื้อบุญมี
๗. แสนต่างใจ คือ นายสายยนต์ เชื้อบุญมี
๘. แสนศรีสมบัติ คือ นายบรียง ทรงวุฒิ
๙. แสนหนูริน คือ นายวัง นนทะโคจรต
๑๐. แสนกลาง คือ นายทวี เชื้อบุญมี

ข้าเฝ้าฝ่ายซ้าย คือ ข้าเฝ้าฝ่ายเจ้าเมืองกลาง (ฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมในปัจจุบัน) มี ๙ ตำแหน่ง คือ

๑. แลนเขื่อน (หัวหน้าแลนฝ่ายซ้าย) คือ นายทองดี พรหมรักษา
๒. แลนคำบุญยอ คือ นายสกล สิงห์ประเสริฐ
๓. แลนจันทร์ คือ นายชมภู กันสุทธิ์
๔. แลนแก้วอุ่นเมือง คือ นายจาน เชื้อบุญมี
๕. แลนกลางโฮง คือ นายละคร พรหมรักษา
๖. แลนบัวโฮม คือ นายสมจิตร เชื้อบุญมี
๗. แลนสุขชะ คือ นายเวียง สอนจันทร์
๘. แลนเมืองแลน คือ นายพิมพ์า เชื้อบุญมี
๙. แลนเมืองจันทร์ คือ นายบุญช่วย บุรณวิชิต

ตำแหน่งที่กล่าวมาข้างต้นจำนวน ๑๙ ตำแหน่ง ชาวบ้านซ้ายเชื่อว่าผู้ที่จะได้เป็นข้าเฝ้าให้กับวิญญานของเจ้านาย จะเป็นที่มาโดยการสืบทอดทางสายโลหิต โดยวิญญานของเจ้านายจะเป็นผู้เลือกในระหว่างที่มาเข้าทรงในร่างของเจ้าพ่อกวน เมื่อวิญญานเจ้านายเลือกผู้ใดแล้วบุคคลนั้นจะเป็นข้าเฝ้าและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป แลนจะต้องสืบสายโลหิตมาจากวงศ์ตระกูลของแลนคนก่อน

นางแต่ง

ตำนานความเป็นมาของนางแต่งมีที่มาจากเรื่องเล่าในการสร้างพระธาตุศรีสองรักเช่นเดียวกับเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และนางแต่ง ประกอบด้วยกลุ่มคนที่เป็นผู้หญิงสี่คน มีความใกล้ชิดกับเจ้าแม่นางเทียม ซึ่งทำหน้าที่เป็นร่างทรงเช่นเดียวกัน ปัจจุบัน นางแต่งประกอบด้วย

๑. นางเพลินจิต อรรคสุรีย์
๒. นางบัวกลับ เชื้อบุญมี
๓. นางอินตรา พรหมรัก
๔. นางพิศสมัย ราศรีชัย

ข้อปฏิบัติของเจ้าพ่อกวน นางเทียม พ่อแลน และนางแต่ง

แม้ในชีวิตประจำวัน เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแลน และนางแต่ง จะเป็นบุุฒชนธรรมดา หากทว่าก็มีวิถีการดำเนินชีวิตที่ต่างออกไปจากชาวบ้านทั่วไป คือ มีข้อห้าม กฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ ในการควบคุมวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน

เจ้าพ่อกวน: ข้อปฏิบัติ

ข้อปฏิบัติร่างทรงเจ้านาย เจ้าพ่อกวน แตกต่างจากบุคคลทั่วไป เช่น ห้ามตัดผม ให้เกล้าผมเป็นมวยไว้ที่ท้ายทอย คาคีรีชะด้วยผ้าขาวอยู่เสมอ ยกเว้นขณะทำพิธีเข้าทรงจะปล่อยผมสยาย

นอกจากนี้เจ้าพ่อกวนยังต้องนุ่งโจงกระเบนด้วยผ้าพื้นสีเข้มๆ เช่น สีน้ำเงิน สีน้ำตาล สีคราม หรือผ้ากล่อม สวมเสื้อสีขาว และมีผ้าพาดบ่าสีขาว ประการสำคัญ ต้องถือศีล ๕ และศีล ๘ ในวันพระ

ต้องมีอภัยคัยที่ดี มีไมตรีกับทุกๆ คน ยึดมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและเคารพวิญญานเจ้านาย ต้องทำหน้าที่เป็นตัวแทนของวิญญานเจ้านายในการปกครองดูแลปฏิบัติหน้าที่ของแสน ต้องเป็นผู้นำในการประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับการเซ่นไหว้วิญญานเจ้านายและพิธีกรรมในรอบ ๑๒ เดือน

ส่วนข้อห้าม คือ ไม่ประกอบอาชีพอื่นได้อีก นอกจากการเป็นร่างทรงของวิญญานเจ้านายอีกทั้งยังห้ามเดินลอดใต้ถุนบ้าน ราวตากผ้า และรั้ว รวมทั้งต้องไม่กินอาหารที่เหลือจากคนอื่น ไม่กินอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ต่างๆ เช่น เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อเสือดาว เนื้อราชสีห์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อหมี นอกจากนี้ยังไม่กินซากสัตว์ เนื้อที่เกิดจากสัตว์มีพิษกัดต่อย สัตว์ที่เกิดโรคระบาด รวมทั้งไม่กินอาหารในงานศพ

ส่วนข้อปฏิบัติของเจ้าแม่นางเทียมมีลักษณะเหมือนกับเจ้าพ่อกวนเช่นเดียวกัน

พ่อแสน: ข้อปฏิบัติ

พ่อแสนมีข้อปฏิบัติที่แตกต่างออกไปจากสามัญชนโดยทั่วไป ข้อปฏิบัติเหล่านี้เชื่อกันว่าวิญญานเจ้านายเป็นผู้กำหนดขึ้น โดยมอบให้ร่างทรง คือ เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมเป็นผู้ดูแลความประพฤติของแสนและวิญญานเจ้านาย ข้อปฏิบัติของข้าเฝ้ามีดังนี้

ในชีวิตประจำวันตามปกติ แต่งกายสุภาพ แต่เวลาเช้าเวรยามรักษาเจดีย์ศรีสองรักและการประกอบพิธีกรรมตามวัน เดือน ปี จะต้องนุ่งผ้าโจงกระเบนสีเข้ม ปกติคือสีน้ำเงิน สวมเสื้อแขนยาวสีขาว และมีผ้าสีขาวพาดบ่า แต่พ่อแสน ๑๐ คน ประกอบด้วย แสนด่าน แสนหอม แสนฮอง แสนศรีสองรัก แสนหนูริน แสนเชื่อน แสนคำบุญยอ แสนจันทร์ แสนแก้วอุ่นเมือง และแสนบัวโฮม เวลาประกอบพิธีกรรมเลี้ยงปีที่หอหลวงและงานบุญหลวง จะมีเครื่องแต่งตัวเฉพาะ คือเป็นเสื้อแขนยาวผ่าอกไม่มีกระดุม ใช้เชือกผูกรัดเอวแทน

นอกจากนี้ต้องรักษาศีล ๕ ในวันปกติ และศีล ๘ ในวันพระ ห้ามเดินลอดรั้วและราวตากผ้า ห้ามกินเนื้อสัตว์ ๑๐ อย่าง เช่นเดียวกับเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม ห้ามกินอาหารในงานศพ และไม่กินอาหารที่เหลือจากคนอื่น

รวมทั้งยังต้องเป็นผู้มีอภัยคัยดี มีไมตรีกับทุกคน ประกอบอาชีพด้วยความขยันและสุจริต ตั้งใจปฏิบัติตน เป็นผู้นำร่วมกับเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ประกอบพิธีกรรมในรอบ ๑๒ เดือน และยึดมั่นในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งศรัทธาต่อเจ้านาย

ข้อปฏิบัติดังกล่าวบรรดาพ่อแสนทุกคนต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและสม่ำเสมอ

กลุ่มพ่อแสนทั้ง ๑๙ คน ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมร่วมกับร่างทรงของเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม โดยได้จัดแบ่งแสนออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ แสนฝ่ายขวา และแสนฝ่ายซ้าย

ฝ่ายขวามีแสนด่านเป็นหัวหน้า ฝ่ายซ้ายมีแสนเชื่อนเป็นหัวหน้า ทุกคนมีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมอย่างชัดเจนและตายตัว ไม่ทำหน้าที่ซ้ำซ้อนกัน ปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความตั้งใจอย่างเคร่งครัด การทำหน้าที่ผิดพลาดจะถูกวิญญานของเจ้านายในร่างทรงตำหนิ หรือลงโทษได้ แต่ถ้ามี

ข้อผิดพลาดเสมอ หรือปฏิบัติตัวไม่เหมาะสม อาจจะถูกวิญญาณของเจ้านายในร่างทรงปลดออกจากการเป็นแสดน

พ่อกวนบ้านนาหอดต้องถือศีลปฏิบัติเคร่งครัดไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเจ้าพ่อกวนด่านซ้าย

ส่วนข้อปฏิบัติของนางแต่มีข้อปฏิบัติเช่นเดียวกับพ่อแสดน แต่แตกต่างกันเรื่องเครื่องแต่งกาย คือ นางแต่ให้นุ่งผ้าถุงสีฟ้าหรือสีเข้ม สวมเสื้อสีขาวและผ้าพาดบ่าเฉียงสีขาว

สถานภาพ “เจ้าพ่อกวน”

ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน

เจ้าพ่อกวนดำรงตนหลายสถานภาพรวมอยู่ในคนเดียวกัน แต่ต่างกาลและสถานที่กัน คือมีสภาพเป็นตัวของตัวเอง มีสภาพเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านาย และมีสภาพเป็นตัวแทนของวิญญาณเจ้านาย ดังนี้

- ร่างทรงของเจ้าพ่อกวนที่เป็นตัวของตัวเอง มีการดำรงชีวิตเช่นเดียวกับชาวบ้านโดยทั่วไป มีการแต่งงาน มีลูกหลานสืบสกุล มีความเป็นอยู่เหมือนกับชาวบ้านทั่วไป

- เจ้าพ่อกวนในสถานภาพเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านาย คือในช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรมเชิญวิญญาณเจ้านายมาเข้าทรงในร่างกายเจ้าพ่อกวน

- เจ้าพ่อกววนในสถานภาพเป็นตัวแทนของวิญญาณเจ้านาย คือส่วนที่ร่างทรงเข้าไปมีบทบาทร่วมกิจกรรมต่างๆ กับสังคมชาวด่านซ้าย โดยไม่ต้องมีการเข้าทรง แต่ชาวอำเภอด่านซ้ายจะให้ความเคารพเป็นอย่างมาก

บทบาทเจ้าพ่อกววนในซุคปัจจุบันยังต้องประกอบพิธีเป่าเสกพวงมาลัยรถยนต์ เนื่องจากชาวบ้านในท้องถิ่นเชื่อว่าเมื่อนำมาให้เจ้าพ่อกววนประกอบพิธี จะทำให้เกิดสิริมงคลและไม่เกิดอุบัติเหตุ

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สถานภาพของเจ้าพ่อกววนมีสถานะทางสังคมอยู่ในลำดับที่สูงกว่าชาวบ้านโดยทั่วไป เพราะชาวบ้านมีความเคารพต่อวิญญาณเจ้านาย เมื่อร่างทรงที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสื่อติดต่อกับวิญญาณเจ้านายได้ จึงให้ความเคารพร่างทรงจนตราบเท่าทุกวันนี้

ขณะที่เจ้าแม่นางเทียมมีสถานภาพเป็นร่างทรงให้เจ้านาย คือในช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรมเชิญวิญญาณเจ้านายมาเข้าร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม จะสังเกตได้ว่าในขณะที่วิญญาณเจ้านายมาเข้าทรง ร่างทรงจะมีปฏิกิริยาท่าทางเปลี่ยนแปลงมีบุคลิกเป็นที่เกรงขาม ซึ่งได้รับความเคารพจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก

ส่วนพ่อแสนมีสถานภาพเป็นบริวารให้กับวิญญาณเจ้านาย คือ ในช่วงเวลาที่เจ้านายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าพ่อกววนและเจ้าแม่นางเทียม บรรดาแสน จะต้องปฏิบัติหน้าที่ตามที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด จะไม่แสดงกิริยาอาการไม่สุภาพต่อร่างทรงวิญญาณเจ้านายไม่มีสัมมาคารวะ

ถึงแม้ในยามปกติก็ต้องแสดงกิจกรรมารยาทต่อร่างทรงของเจ้านายด้วยความเคารพยำเกรง ถ้าไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวก็จะถูกวิญญูณเจ้านายปลดออกจากตำแหน่ง

ท้ายสุด นางแต่งมีสถานภาพเป็นบริวารวิญญูณเจ้านาย คือในระหว่างที่เจ้านายใช้ร่างทรงของเจ้าพ่อกวนและร่างทรงเจ้าแม่ นางเทียม นางแต่งแต่ละคนต้องปฏิบัติหน้าที่ตามที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างเคร่งครัด นางแต่งทุกคนต้องมีสัมมาคารวะต่อร่างทรงเจ้านายฝ่ายขวา ละฝ่ายซ้าย แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวจะถูกวิญญูณเจ้านายปลดออกจากตำแหน่ง

เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกเหนือจากความเชื่อ "เจ้าพ่อกวน" ในตัวอำเภอด่านซ้ายจะเป็นที่เคารพนับถือของคนด่านซ้าย หากยังรวมไปถึงคนในท้องถิ่นใกล้เคียงอีกหลายชุมชนก็ให้ความเคารพนับถือความเชื่อนี้เช่นกัน ประการสำคัญ ในหมู่บ้านนาเวียงและบ้านนาหอ ยังมีความเชื่อ "เจ้ากวน" ๑ เล็กน้อยเป็นของตัวเอง เพียงแต่ไม่เรียก "เจ้า" หากเรียกว่า "พ่อกวน" อีกทั้งยังมีนางเทียม พ่อแสน และนางแต่ง ทั้งนี้เพราะร่างทรงพ่อกวนในระดับชาวบ้านถือคนทรงที่ติดต่อกับผีบรรพบุรุษระดับหมู่บ้าน ไม่ใช่เจ้านายเหมือน "เจ้าพ่อกวน"

อย่างไรก็ตาม ระบบ "พ่อกวน" ตามหมู่บ้านต่างๆ เหล่านี้ยังต้องขึ้นตรงกับเจ้าพ่อกวนด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมสำคัญต่างๆ พ่อกวนจะต้องมาร่วมงานเพื่อแสดงถึงความเคารพและศรัทธาเสมอ หรือในการประกอบพิธีกรรมงานบุญหลวงที่มีการแห่ผีตาโชน คนในวัฒนธรรมผู้นำหมันก็จะต้องให้วัดโพนชัยที่เจ้าพ่อกวนมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมจัดขึ้นก่อน แล้วถึงให้วัดต่างๆ ที่พ่อกวนประจำหมู่บ้านนั้นๆ อยู่จัดขึ้นได้

บทที่ ๘
พิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อ
"เจ้าพ่อกวน" และ "เจ้าแม่นางเทียม"

ความเชื่อเรื่อง "เจ้าพ่อกวน" และ "เจ้าแม่นางเทียม" มีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมต่างๆ ที่สำคัญ ดังนี้

ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรัก

ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักจัดขึ้นช่วงวันขึ้น ๑๒-๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เพื่อฉลองสมโภชและบูชาองค์พระธาตุศรีสองรัก เป็นงานที่ชาวด่านซ้ายปฏิบัติสืบมาหลายชั่วอายุคน

วันแรกมีพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ต่อมาสมัยหลังมีการเปิดงานแบบพิธีรีตองโดยทางราชการ วันที่สองมีพิธีล้างพระธาตุ วันที่สามเป็นวันเตรียมสถานที่สำหรับการบูชาพระธาตุ และวันสุดท้ายเป็นวันไหว้พระธาตุ กล่าวคือ

พิธีกรรมในวันแรก

วันแรกของงานไหว้พระธาตุศรีสองรักจะนิมนต์พระสงฆ์ ๘ รูป เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแลน และนางแตงทั้งหมด รวมทั้งเจ้าหน้าที่จากทางราชการ กลุ่มชาวบ้านมาร่วมกันประกอบพิธี นับเป็นจำนวนพันๆ คน เพื่อเตรียมเครื่องสักการะมาไหว้พระธาตุ

เครื่องสักการะมีขันบูชาเป็นเครื่องบูชาที่จัดวางรวมไว้ในพาน ภายในพานใส่เทียน ๕ เล่ม ดอกไม้สีขาว ๕ ดอก รวมเรียกว่า ขัน ๕ และในบางพานยังใส่เทียน ๘ เล่ม ดอกไม้สีขาว ๘ ดอก จะเรียกว่าขัน ๘

ส่วนบายศรีทำจากใบตองเป็นรูปกรวยคว่ำ ประดับกาบทั้งสี่ด้านครอบบนปากพาน ภายในกรวยครอบใส่เครื่องบูชาต่างๆ คือ ไข่ไก่ต้ม กล้วย อ้อยควั่น ปันข้าวเหนียว เทียนเวียนหัว ยอดต้นกล้วย และฝ้ายผูกข้อมือ

นอกจากนี้ยังมีต้นผึ้งเครื่องบูชาทำขึ้นด้วยต้นกล้วยและแผ่นขี้ผึ้ง รูปร่างคล้ายกับองค์พระเจดีย์ หรืออาจใช้ลำต้นส่วนยอดของต้นกล้วยมาประดับด้วยแผ่นขี้ผึ้งที่ตัดเป็นชิ้นเล็กๆ เทียนเช่น คนเช่น และสัตว์เช่น มีจำนวนเท่ากับจำนวนคนและสัตว์เลี้ยงภายในบ้าน ส่วนเทียนเวียนหัวมีความยาวเท่ากับรอบศีรษะของผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว

สำหรับผ้าและธงหม่พระธาตุใช้ผ้าที่มีความยาวเท่ากับพื้นที่รอบเรือนธาตุ และรอบส่วนฐานขององค์พระธาตุ โดยธงพระธาตุทำมาจากผ้าขาว ตัดขายเป็นสามเหลี่ยมและมีฝ้ายประดับที่ขอบผืนธงทั้งสองข้าง

ด้านเครื่องวัตถุมงคลมีพระพุทธรูปและดินธาตุ หรือเศษอิฐเศษปูนที่แตกชำรุดออกมาจากองค์พระธาตุ ส่วนเครื่องเช่นมีทั้งอาหารคาวและหวานจัดใส่กระทงกาบกล้วยรูปสี่เหลี่ยมมี ๙ กระทง กระทงใหญ่ ๑ กระทง และกระทงเล็ก ๘ กระทง แต่ละกระทงใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง ข้าวเหนียวคลุกกับขมิ้น ข้าวเหนียวคลุกกับปูนแดง และข้าวเหนียวคลุกกับงาดำ นอกจากนี้ยังมีหมากพลู ดอกไม้สีขาว และเทียน ที่ขอบกระทงกาบกล้วยปักธงเล็กๆ รอบทั้งสี่ด้าน รวมทั้งยังเตรียมบั้งไฟที่นำมาจุดไหว้พระธาตุมี ๙ ลำ

พิธีกรรมที่สำคัญงานไหว้พระธาตุศรีสองรักประกอบด้วย วันแรกเป็นงานไหว้พระธาตุ ตอนเช้ามีพิธีทำบุญตักบาตรและถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ ๙ รูป ที่บริเวณศาลาลานวัดด้านบันไดทางขึ้นไปยังองค์พระธาตุ ต่อจากนั้นเป็นพิธีเปิดงานไหว้พระธาตุ มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธี ตอนค่ำมีการจัดมหรสพพวกหมอลำ ลิเก มวย และภาพยนตร์ตลอดงานทุกคืน

พิธีกรรมในวันที่สอง

วันที่สองมีพิธีสำคัญ คือพิธีล้างองค์พระธาตุศรีสองรัก พิธีเริ่มตอนสายๆ โดย “เจ้าพ่อกวน” ผู้นำในการประกอบพิธีและผู้ร่วมพิธีจะเข้าสู่พิธีที่วัดพระธาตุศรีสองรัก พร้อมทั้งนำเครื่องบูชาประกอบด้วยดอกไม้ เทียน และแผ่นขี้ผึ้งมาในพิธี พิธีเริ่มจากนางแต่งทั้งสี่คนนำดอกไม้ เทียน และแผ่นขี้ผึ้งที่ผู้ร่วมในพิธีนำมาจัดใส่ขันบูชา ต่อมาเจ้าพ่อกวนนำแสนทุกคนและผู้ร่วมในพิธีที่เป็นชายเข้าไปนั่งล้อมรอบองค์พระธาตุ บริเวณกำแพงแก้ว เจ้าแม่นางเทียมและนางแต่งจะนั่งอยู่บริเวณที่พำนักในการประกอบพิธีฝ่ายหญิง ซึ่งอยู่บริเวณชายคาพระอุโบสถ ด้านทิศตะวันตกติดกับกำแพงแก้ว ส่วนผู้ร่วมในพิธีที่เป็นหญิงจะนั่งอยู่ที่บริเวณนอกกำแพงแก้ว

จากนั้นแสนจะจุดเทียนที่ขันบูชามอบให้กับเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และพ่อแสนถือคนละชั้น พร้อมกับผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนจะกล่าวคำสัการบูชาของค์พระธาตุ

ต่อจากนั้นเจ้ากวนและพ่อแสนจะปีนขึ้นไปบนองค์พระธาตุ แล้วสาदनํ้ารอบทั้งสี่ด้าน เมื่อครบสามรอบจึงลง จากนั้นผู้ร่วมงานฝ่ายชายจะช่วยกันนำถังน้ำไปตักน้ำที่ลำน้ำหมัน ซึ่งอยู่ติดกับบริเวณวัดพระธาตุศรีสองรักมาล้างองค์พระธาตุ ส่วนผู้ร่วมงานฝ่ายหญิงจะตักน้ำมาล้างกำแพงแก้ว หรืออาจจะฝากถังน้ำที่ตนเองตักมานั้นให้ผู้ร่วมพิธีที่เป็นชายเข้าไปล้างองค์พระธาตุแทน

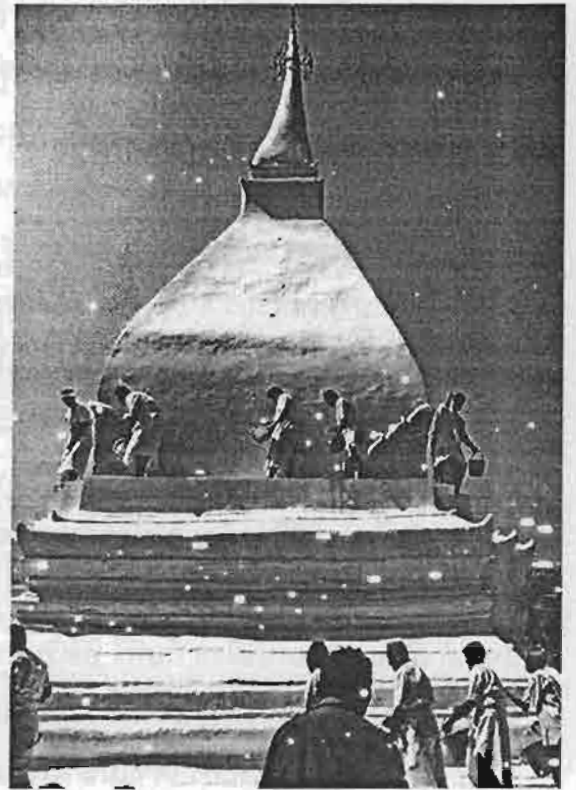
เมื่อผู้ร่วมในพิธีล้างพระธาตุเสร็จ เจ้าพ่อกวน นางเทียม พ่อแสน และนางแต่งจึงนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะองค์พระธาตุอีกครั้งหนึ่ง เป็นอันเสร็จพิธีล้างพระธาตุ

วันที่สามของงานประเพณีมีสการพระธาตุศรีสองรัก ไม่มีการประกอบพิธีใดๆ ยกเว้นเตรียมสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีอุปสมบทในวันถัดไป ในวันที่ญาติพี่น้องของผู้เข้าร่วมงานอุปสมบทจะจัดเตรียมเครื่องบวชที่ศาลาการเปรียญที่วัดโพนชัย

ส่วนที่พระธาตุศรีสองรัก บรรดาแสนจะนำผ้าพระธาตุขึ้นไปโอบรอบเรือนธาตุ และโอบฐานชั้นที่สองขององค์ นอกจากนี้ยังนำธงพระธาตุไปปักไว้ที่มุมกำแพงแก้วทั้งสี่มุม

พิธีสร้างธาตุศรีสองรัก ในงานประเพณีไหว้
พระธาตุศรีสองรัก เมื่อ ๗๐-๘๐ ปีก่อน

พิธีสร้างธาตุศรีสองรัก ในงานประเพณีไหว้
พระธาตุศรีสองรักในปัจจุบัน

พิธีกรรมในวันที่สาม

วันนี้เป็นวันสุดท้าย มีพิธีที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คือ พิธีทำบุญตักบาตร-บายศรีสู่ขวัญนาค และพิธี
สักการะพระธาตุ

พิธีทำบุญตักบาตรและบายศรีสู่ขวัญนาคจะเริ่มตอนเช้า มีเจ้ากวน นางเทียม แสน และนางแตง
เป็นผู้นำในการประกอบพิธีที่วัดโพธิ์ชัย จากนั้นมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุ
สงฆ์ หลังจากนั้นพระสงฆ์จะแสดงพระธรรมเทศนา เสร็จแล้วจึงประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญนาค ส่วนช่วง
บ่ายประกอบพิธีอุปสมบทที่พระอุโบสถวัดพระธาตุศรีสองรัก เมื่อการประกอบพิธีทำบุญตักบาตรและ
บายศรีสู่ขวัญนาคเสร็จสิ้นลง จึงแห่มาคไปยังวัดพระธาตุศรีสองรัก

นอกจากนี้ยังมีการประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์เมือง คืองานบูชาพระธาตุเริ่มต้นตอนสาย โดย
พิธีเริ่มจากเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแตง นำขบวนแห่มาคและขบวนของชาวบ้าน
มายังวัดพระธาตุศรีสองรัก ในขบวนของเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมจะมีเครื่องบูชาพานบายศรี
นอกจากนี้ยังมีต้นผึ้งของเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม ซึ่งทำมาคนละต้น ส่วนขบวนของชาวบ้านที่
มาร่วมในพิธีนั้นได้นำเครื่องบูชาประกอบด้วยต้นผึ้ง เทียนเวียนหัว และเทียนเซ่นคนเช่นสัตว์มาร่วมใน
พิธีด้วย

จากนั้นพ่อแสนได้ช่วยกันอัญเชิญพระพุทธรูปไม้ทั้ง ๓ องค์ จากภายในพระอุโบสถออกมาประดิษฐานที่ฐานชั้นแรกขององค์พระธาตุ และบริเวณใกล้ๆ ยังมีกระทง "กะเบียนหย่อง" ทำไว้ใส่ดินพระธาตุวางเรียงกันอยู่ ๓ ใบ ต่อมาเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแตง ร่วมกันเดินเวียนซ้ายรอบองค์พระธาตุสามรอบ แล้วให้พ่อแสนช่วยกันนำดินฝั่งไปบูชาองค์พระธาตุ พร้อมทั้งนำนายศรีวางตรงมุมบนฐานชั้นแรกขององค์พระธาตุทั้งสี่มุม จากนั้นชาวบ้านที่มาช่วยในพิธีจึงทยอยนำเครื่องบูชาขององค์พระธาตุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเทียนเวียนหัวและเทียนเช่นคนเช่นสัตว์มาประกอบพิธี เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าการปฏิบัติเช่นนี้เป็นการสะเดาะเคราะห์ให้กับผู้คนและสัตว์เลี้ยง ที่อยู่ภายในบ้านให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและภัยอันตรายต่างๆ

จากนั้นชาวบ้านจึงช่วยกันนำอาหารคาวและอาหารหวานที่ตนนำมาจัดใส่ในกระทงกาบกล้วย ๙ กระทง และกะเบียนหย่อง ๑๐๐ ชุด โดยจัดไว้ที่กำแพงแก้วทางด้านทิศใต้ กระทงเพลจึงถวายภัตตาหารเพลแด่พระภิกษุสงฆ์ ที่มาทำพิธีอุปสมบทบริเวณศาลาทงขึ้นพระธาตุ

ต่อมาเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน นางแตง และชาวบ้านจึงมารวมตัวกันที่ลานพิธีบริเวณด้านนอกกำแพงแก้วทางด้านใต้ จากนั้นพ่อแสนจะนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป ทำพิธีสะเดาะเคราะห์บ้านเมือง มีเจ้าพ่อกวนเป็นประธานในพิธีจุดเทียนเครื่องบูชา ซึ่งประกอบด้วยข้าวเหนียวหนึ่ง ๑ กระติบ และเหรียญเงินจำนวนหนึ่ง แล้วนำชาวบ้านไหว้พระและอาราธนาพระสงฆ์สวดสะเดาะเคราะห์ เมื่อพระสงฆ์สวดสะเดาะเคราะห์เสร็จแล้วจึงกรวดน้ำ

จากนั้นพ่อแสนจึงช่วยกันนำกระทงเครื่องเซ่นโขนใหญ่ไปลอยน้ำในลำน้ำห่มัน และนำกระทงเครื่องเซ่นอันเล็กไปวางไว้ที่พื้นดินตามทิศต่างๆ ทั้งแปดทิศ ส่วนนางแตงจะช่วยกันนำกระเบียนหย่องไปวางไว้บนกำแพงแก้วรอบองค์พระธาตุศรีสองรัก

ต่อมาเป็นที่สักการบูชาขององค์พระธาตุหรือสงฆ์พระธาตุ จัดขึ้นตอนบ่าย มีแสนเป็นผู้นำในการประกอบพิธีจุดเทียนที่ชั้นบูชา แล้วนำชาวบ้านทุกคนกล่าวคำสักการบูชาพระธาตุ จากนั้นเจ้าพ่อกวนจึงนำบรรดาแสนและชาวบ้านฝ่ายชาย ที่อยู่บริเวณด้านในของกำแพงแก้วเดินประพรมน้ำอบน้ำหอมรอบองค์พระธาตุ โดยเดินเวียนซ้ายไปสามรอบ ส่วนเจ้าแม่นางเทียม นางแตง ได้นำชาวบ้านฝ่ายหญิงที่อยู่บริเวณนอกกำแพงแก้วเดินประพรมน้ำอบน้ำหอมรอบกำแพงแก้ว โดยเดินเวียนซ้ายไปจนครบสามรอบเช่นเดียวกัน

หลังจากนั้นจึงประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญพระธาตุศรีสองรัก โดยทำขึ้นต่อจากการสงฆ์พระธาตุ พิธีเริ่มด้วยเจ้าพ่อกวนนำแสนทุกคนและชาวบ้านฝ่ายชายนั่งล้อมรอบองค์พระธาตุศรีสองรักภายในกำแพงแก้ว ส่วนเจ้าแม่นางเทียม นางแตง และชาวบ้านฝ่ายหญิงนั่งรอบนอกกำแพงแก้ว จากนั้นพ่อแสนจึงจุดเทียนที่พานบายศรีที่ตั้งอยู่ทั้งสี่มุมขององค์พระธาตุศรีสองรัก แล้วกล่าวคำสวดหรือคำสู่ขวัญพระธาตุ มีใจความในเชิงขอให้อำนาจและบารมีแห่งองค์พระธาตุศรีสองรักช่วยดลบันดาลให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธี และผู้ที่มีความเคารพนับถือรอดพ้นจากภัยพิบัติ และขอให้อยู่เย็นเป็นสุข

ส่วนการประกอบพิธีสูชวิญพระธาตุ คือการเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุและมีกาบภูเขาวัตถุ มงคลไปสักการะ พิธีเริ่มขึ้นเมื่อพ่อแสนช่วยกันนำเทียนเวียนหัวที่ชาวบ้านนำมาร่วมงานตั้งแต่เข้ามาพื้น เป็นเกลียวรวมกันเป็นมัดๆ พร้อมกันนี้พ่อแสนและผู้ร่วมพิธีที่เป็นชายได้นำขันหรือถังใส่น้ำสะอาดถือเข้ามา นั่งล้อมรอบองค์พระธาตุศรีสองรักภายในกำแพงแก้ว จากนั้นเจ้าพ่อกวนจะจุดเทียนเวียนหัวที่ละมัด แล้วส่งให้แสนที่นั่งอยู่ข้างๆ ทางด้านขวามือ ก่อนส่งต่อไปเรื่อยๆ ทางด้านขวาจนครบสามรอบ โดยให้ เทียนหยดลงในถังหรือขันน้ำที่วางไว้ข้างหน้าของแต่ละคน

เมื่อเวียนเทียนครบสามรอบ เจ้าพ่อกวนจะนำเทียนเวียนหัวแต่ละมัดจุ่มน้ำในขันที่วางเรียงอยู่ ด้านหน้า จากนั้นแสนและผู้เข้าร่วมในพิธีที่เป็นชายได้ช่วยกันนำ "น้ำมนต์พระธาตุ" ไปแบ่งให้กับผู้ร่วม ในพิธีที่ยืนนอกกำแพงแก้วด้วยถือว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ส่วนเทียนเวียนหัวที่จุดเวียนรอบพระธาตุ พ่อแสน จะช่วยกันนำไปแจกให้กับผู้ร่วมในพิธีที่มีความศรัทธาและนำไปสักการะ

หลังจากนั้นเจ้าพ่อกวนจะนำ เติษพระธาตุในกะเปียนหย่อง ซึ่งวางอยู่บนฐานชั้นแรกขององค์พระ ธาตุมาทำพิธีมอบให้กับผู้ที่มีความศรัทธาที่มาขอบูชาดินธาตุไปสักการะ ต่อจากนั้นเจ้าพ่อกวนและเจ้า แม่นางเทียมจะจุดบั้งไฟบูชาพระธาตุจำนวนเป็นปฐมฤกษ์ ก่อนที่ชาวบ้านจะร่วมกันจุดตามมาจนครบ ๙ ล้ำ

ส่วนพิธีบูชาสักการะองค์พระธาตุก็คือการอุปสมบทภิกษุ โดยเข้าไปประกอบพิธีอุปสมบทหมู่มา รวมตัวกันที่พระอุโบสถวัดพระธาตุศรีสองรัก เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เมื่อเสร็จพิธีแล้วภิกษุใหม่ต้องแยก ย้ายไปอยู่ตามวัดต่างๆ เนื่องจากวัดพระธาตุศรีสองรักเป็นวัดที่ไม่มีพระอยู่จำพรรษา

ฝ่ายเจ้าพ่อกวนนำพิธีและแสนจะนำชาวบ้านกล่าวคำขอขมาองค์พระธาตุ ที่อาจมีการล่วงเกิน ในระหว่างการประกอบพิธีต่างๆ ถือเป็นการสิ้นสุดพิธีสักการบูชาองค์พระธาตุศรีสองรัก

พิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองวัง

งานไหว้เจ้าเมืองวังจัดเพื่อเซ่นไหว้วิญญาณผีบรรพบุรุษหรือ "เจ้านายฝ่ายขวา" และเชิญ วิญญาณผีบรรพบุรุษหรือวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวาเข้าทรงร่าง "เจ้าพ่อกวน"

พิธีไหว้เจ้าเมืองวังจะจัดที่บ้านของเจ้าพ่อกวน เนื่องจากมีการสร้างหิ้งติดไว้ในบ้านบนฝาบ้าน ทางด้านทิศตะวันตก เป็นที่สิงสถิตดวงวิญญาณของเจ้าเมืองวัง งานจัดขึ้น ๒ วัน คือ วันขึ้น ๙-๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ของแต่ละปี แต่มีข้อห้ามว่าไม่มีการประกอบพิธีในวันพุธเพราะถือเป็นวันไม่ดี ดังนั้นหากปีใดใน วันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๔ ตรงกับวันพุธ จะเลื่อนการจัดงานออกไปหนึ่งวัน เป็นวันขึ้น ๑๐-๑๑ ค่ำ เดือน ๔

พิธีไหว้เจ้าเมืองวังเริ่มต้นจากพิธีตั้งโหล้ำในวันแรก และทำพิธีเลี้ยงโหล้ำในวันถัดมาการ ประกอบพิธีส่วนใหญ่จัดทำกันบริเวณหน้าหิ้ง ซึ่งอยู่ในบ้านเจ้าพ่อกวน

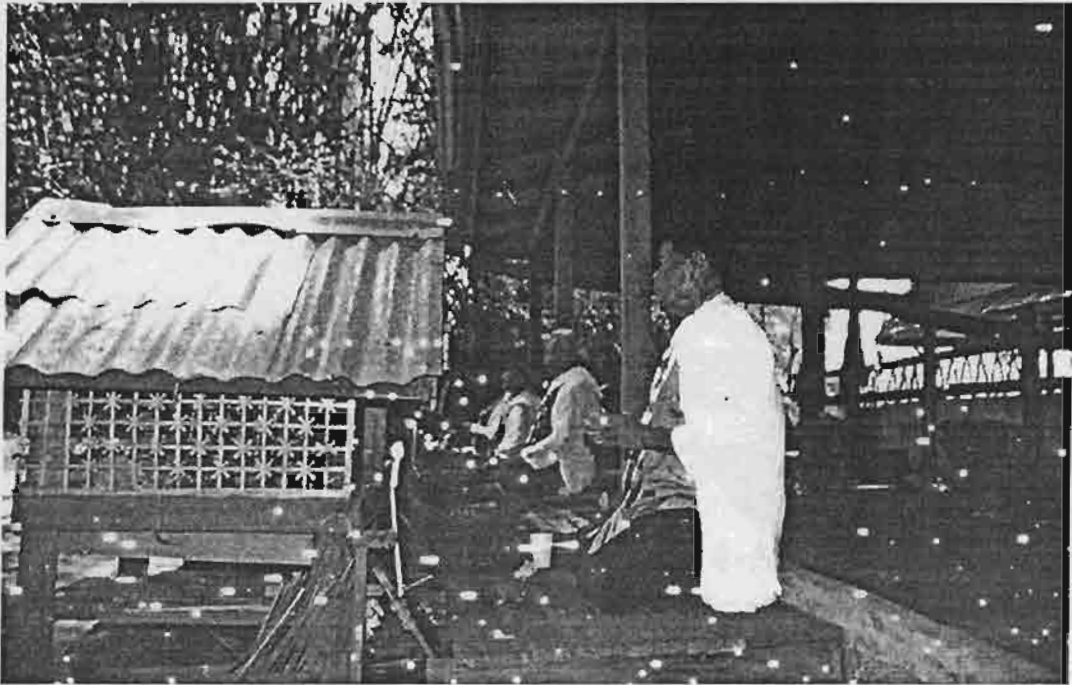
ด้านหน้าคือเครื่องเช่นเจ้าเมืองวัง ประกอบพิธีที่บ้านเจ้าพ่อกวন্দ่านซ้าย
ส่วนด้านหลังคืออาวุธประจำตัวเจ้าเมืองฝ่ายลาว ที่พ่อแสนนำมาใช้ในขบวนแห่งานบุญหลวง

พิธีตั้งไหเหล้า

การประกอบพิธีตั้งไหเหล้ามีลำดับขั้นตอนที่สำคัญ คือ การถวายเครื่องเช่นวิญญาณมีเจ้านายฝ่ายขวา การสักการะหิ้งวิญญาณมีเจ้านายฝ่ายขวา และการตั้งไหเหล้า

การถวายอาหารเครื่องเช่นแด่วิญญาณเจ้านายฝ่ายขวาจะเริ่มขึ้นในช่วงสาย ชาวบ้านจะเดินทางสู่บ้านเจ้าพ่อกวन्द่านเพื่อนำเครื่องประกอบพิธีต่างๆ เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน เหล้า ข้าวสาร ข้าวเหนียว น้ำมันงา ฝ่ายผูกข้อมือ และเงินบริจาคตามกำลังศรัทธา

จากนั้นจึงเริ่มมีการประกอบพิธีถวายเครื่องเช่นวิญญาณเจ้านายฝ่ายขวา พิธีเริ่มจากเสียงฆ้องดังขึ้น ผู้ทำหน้าที่จัดเตรียมเครื่องเช่นพวกส้ารับคาวหวานมาวางหน้าอาสนะที่ปูไว้ด้านล่างได้หิ้งบูชาสำหรับให้ร่างทรงนั่งระหว่างที่เข้าทรง พ่อแสนจึงจุดเทียนที่หิ้งบูชาและที่ส้ารับเครื่องเช่น จากนั้นเจ้าพ่อกวन्द่านจะนำผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนสักการะหิ้งบูชาด้วยการกราบสามครั้ง พร้อมกับนับบรรดาแล่นและนางแต่งทุกคนกล่าวคำบูชาวิญญาณมีเจ้านายฝ่ายขวา ต่อมาแล่นจะหยิบดอกไม้ เทียน หมากพลู และจอกเหล้าที่อยู่ในส้ารับเครื่องเช่นไปวางไว้บนหิ้งบูชา และใช้โบพลูจุ่มลงในจอกเหล้าแล้วประพรมน้ำเหล้าลงบนหิ้งบูชาสามครั้ง ก่อนที่เจ้าพ่อกวन्द่านจะนำชาวบ้านผู้มาร่วมพิธีทุกคนสักการะหิ้งบูชาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาพ่อแสนจะดับเทียนที่หิ้งบูชาและที่ส้ารับเครื่องเช่น พร้อมกับยกส้ารับเครื่องเช่นออกไป เมื่อเสร็จสิ้นพิธีช่วงดังกล่าว จะมีการเลี้ยงอาหารผู้ที่มาเข้าร่วมพิธีทั้งหมด

การประกอบพิธีแก้ชะ (แก้บน) ที่หอหลวงด่านซ้าย
ในภาพจะมีเหล่าพ่อแสนเป็นผู้ประกอบพิธี

เมื่อรับประทานอาหารแล้วเสร็จจะถึงพิธีตั้งโห่เหล่าเพื่อสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา ชาวบ้านเชื่อว่าหิ้งที่อยู่ในบ้านเจ้าพ่อกว่นที่มีดวงวิญญาณของเจ้าเมืองวังสิงสถิต การประกอบพิธีสักการะหิ้งวิญญาณเจ้านายฝ่ายขวาทำขึ้นหลังจากที่ได้รับประทานอาหารเสร็จสิ้นแล้ว โดยมีพ่อแสนเป็นผู้เริ่มต้นในการประกอบพิธี

จากนั้นพ่อแสนจะจุดเทียนที่หิ้งและที่ชั้นบูชา ก่อนใช้ใบพลูจุ่มลงที่จอกเหล่าในชั้นบูชาแล้ว ประพรมน้ำเหล่าลงบนหิ้งสามครั้ง ก่อนที่จะนำชาวบ้านสักการะหิ้งบูชา ต่อมาบรรดาพ่อแสนคนอื่นๆ จะเชิญเครื่องบูชาที่วางบูชาค้างไว้บนหิ้งตั้งแต่ปีก่อนลงมใส่ไว้ในชั้นโตก และนำไปตั้งเรียงกันไว้ที่พื้นใต้หิ้งบูชาข้างอาสนะ เครื่องบูชาที่นำลงมาจากหิ้งไปรวมกันไว้บนหิ้งบูชา

เมื่อถึงพิธีไหว้เจ้าเมืองวังในแต่ละปี พ่อแสนแต่ละคนจะช่วยกันนำเครื่องสักการบูชา เช่น ดอกไม้ ผ้านุ่งผ้า และเทียน ของปีก่อนลงมาจากหิ้งบูชา และนำไปแจกจ่ายให้กับผู้ร่วมในพิธีนำติดตัวไปเป็นวัตถุมงคล และนำไปบูชาที่บ้านของตนเอง

จากนั้นบรรดาพ่อแสนจะช่วยกันทำความสะอาดหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา เสร็จแล้วพ่อแสนจะนำชาวบ้านที่ถืออาวุธพวกของ้าวจำนวนสิบกว่าคน เดินเรียงแถวล้างทำความสะอาดที่ลำนํ้าอุ่นที่บ้านเดิน ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านเจ้าพ่อกว่นไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ในชบวนผู้เชิญอาวุธถือของ้าวไปล้าง

นั่นมีชาวบ้านคนตรีประโคนเมืองดีให้จิ้งหะเดินตามไปด้วย เมื่อทำความสะอาดอาวุธเสร็จจึงกลับมาที่บ้านเจ้าพ่อกว่น ก่อนมอบของข้าวให้กับแสนนำไปขโมยน้ำมังกาแล้วนำไปเก็บไว้ที่เดิม

ขั้นต่อมาแสนจะนำน้ำอบมาประพรมที่หิ้งบูชา เครื่องบูชา และอาวุธ ก่อนนำไปคูณและใบยอ พร้อมทั้งเทียนเล็กอย่างละคู่มาเสียบไว้ที่คานไม้ไผ่หิ้งวิญญาณมีเจ้านายฝ่ายขวาและประดับตกแต่งหิ้งโดยนำเอาหมาก ไหมขาว มาห้อยประดับรอบหิ้งบูชาทั้งสี่ด้านแล้วนำไขค้ำสอง ไขครองมาผูกห้อยติดกับปลายของคานไม้ไผ่ด้านบนสุดของหิ้ง โดยผูกให้ไขเปิดอยู่ทางทิศเหนือ ส่วนไขไก่ออยู่ทางทิศใต้ จากนั้นจึงนำกรวยใบตองมาแขวนประดับบนคานไม้เหนือหิ้งบูชาทั้งสองข้าง โดยแขวนให้อยู่ห่างจากจุดที่แขวนไขเปิดไขไก่อเข้าไปพอประมาณ

ช่วงเวลาดังกล่าว เจ้าพ่อกว่นจะจัดเตรียมเครื่องคายบูชาจากวัสดุสิ่งของ และเครื่องบูชาที่ชาวบ้านผู้ทำหน้าที่จัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธีจัดเตรียมมาให้ เสร็จแล้วเจ้าพ่อกว่นจึงมอบคายบูชาที่จัดไว้ในพานหย่องให้กับแสนนำไปวางสักการะบนอาสนะที่จัดไว้เป็นที่นั่งของเจ้าพ่อกว่นหรือข้างทรง

จากนั้นเจ้าแม่ นางเทียมและนางแต่งทุกคนจะช่วยกันจัดทำพานบายศรี แล้วมอบให้พ่อแสนนำไปวางสักการะไว้บนหิ้งบูชา เสร็จแล้วพ่อแสนจะพาผู้ร่วมในพิธีทุกคน สักการะหิ้งบูชาด้วยการกราบสามครั้ง จึงเป็นการเสร็จพิธีในช่วงเช้าวันแรกของพิธีตั้งไหเหล้า

ขั้นตอนสุดท้ายของพิธีตั้งไหเหล้าจะเริ่มช่วงบ่าย เมื่อพ่อแสนนำชาวบ้านเข้ามาสักการะที่หิ้งบูชา แสนจะนำเส้าไม้ไผ่ที่มีความสูงราวสองช่วงตัวคนมาตั้งที่บริเวณกลางพื้นเรือน เมื่อตั้งเส้าดังกล่าวแล้ว บรรดาพ่อแสนจึงได้ช่วยกันนำโองน้ำมาตั้งเรียงกันไว้รอบเส้าไม้ไผ่จำนวน ๒ ใบ และช่วยกันดักน้ำมาใส่ในโองจนเต็ม จากนั้นแสนจะนำเครื่องบูชาที่ใช้ประดับบนหิ้งบูชา คือ ร่มม้าร่มข้าง แล้ม้าแล้ข้าง เรือเงินเรือทอง แพเงินแพทอง และเครื่องแขวนอย่างละคู่ นอกจากนี้ ยังมีบ่วงคล้องข้าง บ่วงคล้องม้า อย่างละ ๑ เส้น มาใส่ไว้ในช่องสี่เหลี่ยมของเส้าไม้ไผ่

เครื่องบูชาเหล่านี้จะนำไปบูชาบนหิ้งแทนเครื่องบูชาชุดเก่า จากนั้นพ่อแสนจะนำเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตร อาทิ มีด พร้า จอบ เสียม และขวาน มารวมกันไว้ที่บริเวณโคนเส้าไม้ไผ่และนำไหสี่เหล้าจนเต็มจำนวน ๔ ไห ไหเหล้านี้มีใบตองและไม้ดอกสานเป็นลายขัดปิดไว้ที่ปากไหเหล้าทุกไหกับมีหลอดดูดที่ทำด้วยปล้องไม้ไผ่ยาวประมาณ ๑ ฟุต เสียบอยู่ที่ปากไหเหล้าทั้งสี่ไหเหล้าทั้งสี่ไหด้วยเช่นกัน ใกล้เคียงกันนั้นมีถังที่ใส่น้ำจนเต็มจำนวนสี่ถังมาตั้งเรียงกันไว้รอบ ๆ โองน้ำทั้งสองใบ จากนั้นพ่อแสนจะนำข้างไม้ม้าไม้ที่อยู่ในขันโตกใต้หิ้งบูชาซึ่งอยู่อย่างละ ๑๒ ตัว มาใส่ลงไปโองน้ำโดยแยกใส่อย่างละโอง

ฝ่ายชาวบ้านจะช่วยจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้และยกสำรับอาหารออกมาเลี้ยงผู้ร่วมงานในพิธี เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว พ่อแสนจะนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนกราบสักการบูชาหิ้งมีเจ้านายฝ่ายขวา อีกเป็นครั้งสุดท้าย จึงเป็นอันสิ้นสุดพิธีตั้งไหเหล้า

พอดตก้าของวันตั้งไหเหล้า บรรดาชาวบ้านผู้ศรัทธาก็จะร่วม จัดมหรสพ หมอลำ และภาพยนตร์ มาสมโภชตลอดคืน

พิธีเลียบไหเหล้า

พิธีเลียบไหเหล้าเป็นพิธีกรรมที่จัดต่อเนื่องมาจากพิธีตั้งไหเหล้า เริ่มต้นจากการถวายอาหาร เครื่องเซ่นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา การเชิญวิญญาณเจ้าเมืองวังมาเข้าทรง การเลียบไหเหล้า การคล้องช้างคล้องม้า และการประกอบพิธีเกี่ยวกับการเกษตร

การถวายเครื่องเซ่นแก่วิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวาเริ่มขึ้นช่วงสาย หลังจากชาวบ้านเดินทาง มาร่วมพิธีกันพร้อมเพรียงที่บ้านเจ้าพ่อกวน พ่อแสนจะจุดเทียนที่หิ้งบูชาและที่ชั้นบูชา เพื่อให้ผู้ร่วมพิธี ทุกคนสักการะหิ้งบูชาและถวายขันบูชาที่หิ้งวิญญาณผีเจ้านาย

หลังจากนั้นพ่อแสนจะนำสำหรับเครื่องเซ่นของควานอย่างละสำหรับ มอบให้หัวหน้าพ่อแสน เพื่อใช้ในการประกอบพิธี โดยหัวหน้าพ่อแสนจะนำไปตั้งวางไว้ที่พื้นใต้หิ้งบูชา ก่อนจุดเทียนที่สำหรับ เครื่องเซ่น พร้อมนำชาวบ้านที่มาในพิธีถวายเครื่องเซ่นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา ส่วนบรรดาพ่อแสน และนางแต่ทั้งหลายจะกล่าวคำบูชาวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา จากนั้นหัวหน้าพ่อแสนจึงหยิบใบพลู จุ่มลงที่จอกเหล้าในสำหรับเครื่องเซ่นแล้วประพรมเหล้าลงบนเครื่องเซ่นจนทั่ว ก่อนดื่มเหล้าจนหมดจอก

นอกจากนี้ยังนำผู้ร่วมในพิธีกราบที่เครื่องเซ่นอีกสามครั้ง แล้วยกสำหรับเครื่องเซ่นของควานออก ก่อนที่จะยกสำหรับเครื่องเซ่นของควานเข้ามาถวายเซ่นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวาเป็นลำดับต่อไป

ต่อมาเป็นการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา เชื่อกันว่าเป็นวิญญาณของ "เจ้าเมืองวัง" มา ประทับในร่างทรงของเจ้าพ่อกวน พิธีกรรมส่วนนี้เริ่มต้นหลังจากดนตรีเริ่มประโคมฆ้อง จากนั้นแสนจะ จุดเทียนยามที่คายนบูชาและที่พานใส่ขันเหล้า ก่อนที่จะนำจอกเหล้ามาดักเหล้าในขันไปวางใส่ไว้ในคายนบูชา

จากนั้นเจ้าพ่อกวนจะกราบที่คายนบูชาสามครั้ง พร้อมกับหยิบใบพลูมาจุ่มลงที่จอกเหล้า ซึ่งอยู่ใน คายนบูชาแล้วประพรมน้ำเหล้าลงบนคายนบูชาสามครั้ง เสร็จแล้วจึงดื่มเหล้าที่เหลือในจอกจนหมด ต่อมา พ่อแสนและนางแต่จะร่วมกันกล่าวคำบูชาวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา โดยจะประกอบพิธีดังกล่าวนี้ไป เรื่อยๆ จนกว่าวิญญาณเจ้าเมืองวังจะมาเข้าทรงเจ้าพ่อกวน

เมื่อเจ้าเมืองวังมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนแล้ว เจ้าพ่อกวนจะพับหน้าลงกับพื้น ก่อนที่จะ ยืนขึ้นและทิ้งผ้าสไบสีขาวที่ห่ม เหมือนบอกเป็นสัญญาณบอกผู้ร่วมพิธีว่า วิญญาณเจ้าเมืองวังได้มา เข้าทรงร่างทรงของเจ้าพ่อกวนแล้ว

ต่อมาพ่อแสนอีกสองท่านจะเข้ามาถวายชุดทรง ประกอบด้วยผ้าถุงสีแดง เสื้อคลุมแขนยาวสี ขาวและผ้าคาดเอวสีขาว เมื่อเจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนได้ใส่ชุดทรงใหม่แล้วจะขึ้นมา นั่งบน อาสนะบริเวณด้านหน้าคายนบูชา พร้อมหยิบฝ้ายสีขาวที่อยู่ในคายนบูชามาคาดศีรษะ หยิบหมากพลูมา ทัดที่หู เอามือแตะน้ำมันงาในคายนบูชามาลูบผมนศีรษะ แตะผงขมิ้นป่นมาทาบนหลังมือและแขน และ

ใช้นิ้วและชี้ฝั่งมาหาที่ริมฝีปาก เสร็จแล้วจึงนั่งหันหน้ากลับมาทางด้านผู้ร่วมในพิธี จากนั้นแสงจะจุดเทียนที่ชั้นบูชาและนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะเจ้าเมืองวังและถวายขันบูชา เจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณได้แสดงการรับรู้สักการะโดยการให้มือจับเปลวเทียนในชั้นบูชาให้ดับ พร้อมหยิบเอาจอกเหล้าในชั้นบูชามาดื่มจนหมด หากวิญญาณผีเจ้านายยังไม่พอใจในการปฏิบัติหน้าที่ของบรรดาแสนและนางแต่ง หรือเห็นว่ามีส่วนสิ่งบางอย่างที่ยังบกพร่องอยู่จะนั่งนิ่ง ไม่รับขันบูชาหรือรับสักการะ

จากนั้นเจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณร่วมสนทนา ได้ถามการปฏิบัติหน้าที่ของแสนแต่ละคน และถามถึงทุกข์สุขของบรรดาพ่อแสนและนางแต่ง ตลอดจนชาวบ้านผู้เข้าร่วมพิธี ต่อมาจะเป็นการนำสำหรับเครื่องเช่นคาวหวานอย่างละสำหรับมาส่งให้พ่อแสนเพื่อถวายเจ้าเมืองวัง

ช่วงพิธีดังกล่าว พ่อแสนจะนำขันล้างมือถวายเจ้าเมืองวัง มีบรรดาพ่อแสนทั้งหมดที่มาร่วมงานช่วยกันยกสำหรับเครื่องเช่นถวयर่างทรง เจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณล้างมือในชั้นน้ำ และเช็ดมือที่ผ้าสไบสีขาวที่คาดอยู่บนไหล่ของแสน แล้วหยิบเอาตะเกียบมาคืบกินอย่างละคำและยกจอกเหล้าขึ้นดื่มจนหมด หยิบหมากพลูออกมาจากสำหรับและจับเปลวเทียนในสำหรับเครื่องเช่นให้ดับ

จากนั้นแสนจะช่วยกันยกสำหรับเครื่องเช่นออกมาก่อน แล้วยกของหวานถวายเป็นลำดับต่อไป เมื่อเจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณ ได้ทำการตรวจดูเครื่องประกอบพิธีที่จัดเตรียมไว้ตั้งแต่วันก่อน และได้แจ้งกับบรรดาแสนถึงข้อปฏิบัติที่ยังบกพร่องอยู่ เสร็จแล้วจึงถอยทรงโดยการถอดผ้าสีขาวที่คาดบนศีรษะออกวางไว้ที่คานบูชา เป็นการบอกว่าวิญญาณเจ้าเมืองวังได้ออกจากร่างทรงเจ้าพ่อกวณแล้ว เจ้าพ่อกวณจะลุกขึ้นถอดชุดทรงแล้วห่มผ้าสไบสีขาวเหมือนเดิม ก่อนที่เจ้าพ่อกวณ บรรดาแสน นางแต่ง และผู้เข้าร่วมในพิธีทุกคนสักการะหิ้งบูชาด้วยการกราบสามครั้งเป็นอันเสร็จพิธีในตอนเช้า ผู้ร่วมในพิธีจึงแยกย้ายไปพักกลางวัน

พิธีต่อมาจะเริ่มขึ้นในบ่ายอ่อนๆ เป็นการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวาอีกองค์หนึ่ง เชื่อว่าเป็นวิญญาณของ "เจ้าแสนเมือง" ที่มาประทับทรงในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณ พิธีเริ่มต้นขึ้นหลังจากแสนจุดเทียนที่หิ้งบูชาและที่ชั้นบูชา แล้วนำผู้ร่วมในพิธีสักการะหิ้งผีเจ้านายฝ่ายขวา หลังจากนั้นเจ้าพ่อกวณและแสนจะร่วมกันทำพิธีเชิญวิญญาณเจ้าแสนเมืองมาเข้าทรง

เมื่อวิญญาณเจ้าแสนเมืองมาประทับทรงในร่างเจ้าพ่อกวณ พ่อแสนที่ทำหน้าที่จัดเสื่อผ้าชุดเครื่องทรงให้กับเจ้าพ่อกวณจะนำชุดทรงเข้ามาให้ร่างทรงใส่ใหม่ ชุดทรงของเจ้าแสนเมือง คือ ผ้าถุงสีแดง เสื่อคลุมแขนยาวสีน้ำเงิน ผ้าคาดเอวสีขาว

จากนั้นแสนจะนำผู้เข้าร่วมพิธีสักการะวิญญาณเจ้าแสนเมืองที่มาเข้าทรง และถวายขันบูชาให้แก่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวณ เจ้าแสนเมืองจะใช้มือจับเปลวเทียนในชั้นบูชาเพื่อให้ไฟดับ พร้อมกับยกจอกเหล้าขึ้นดื่มจนหมด เสร็จแล้วจะได้ถามแสนฝ่ายเจ้าพ่อกวณห้าคนกับพ่อแสนของฝ่ายเจ้าแม่ นางเทียมอีกห้าคน แสนทั้งสิบคนนี้เป็นผู้มีหิ้งบูชาประจำตัว จะนำมางูกฎดอกไม้มาประดับบน

ศึกระ โดยแสนฝ่ายเจ้าพ่อกวนสวรมงกุฎดอกไม้ทำด้วยดอกจริง ส่วนแสนฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมสวรมงกุฎดอกไม้ทำจากดอกไม้ป่าชนิดหนึ่ง

ขณะที่พ่อแสนด่านและพ่อแสนสองอีกจะนำเสื้อคลุมและผ้าคาดเอว ซึ่งเป็นชุดทรงของวิญญานผีเจ้านายที่ชาวบ้านนำมาถวายไว้ใส่ทับชุดแต่งกายชุดเดิมของตน ต่อมาเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนนำเอาดาบที่แขวนอยู่ข้างฝาข้างห้องบูชามามอบให้แสนไปติดเทียนที่ท้าวจากซี้ผึ้งแถมามัดติดกับปลายดาบ ก่อนที่จะจุดเทียนที่ปักอยู่ในช่องสี่เหลี่ยมของเสาไม้ไผ่ พร้อมกับจุดเทียนที่มัดติดอยู่กับปลายดาบ แล้วนำดาบเล่มดังกล่าวไปมอบให้กับแสนด่านต่อไป จากนั้นเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนจะรับจอกเหล้าจากแสนศรีสมบัติ แล้วส่งให้แสนดื่มคนละจอกจนครบทุกคน

ต่อมาเป็นพิธีเลียบโหล่้า ถือเป็นขั้นตอนสำคัญของประเพณีพิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองวัง คือ เป็นขั้นตอนที่วิญญานเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนจะทำพิธีเลียบโหล่้า พิธีเริ่มขึ้นโดยแสนที่มีสถานภาพเป็นเสนาของเจ้าพ่อกวนทั้งสิ้นคน หรือเรียกรวบๆ ว่า "เสนาหิ้งสี่"

พ่อแสนเสนาทั้งสิ้นจะถือขันลงหินที่ใส่เหล้ามานั่งล้อมรอบบริเวณเขตพิธีตั้งโหล่้า เพื่อสื่อถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมทั้งสิ้น ในขณะที่มีการประกอบพิธีเลียบโหล่้า ผู้ใดจะล่วงล้ำเข้าไปในเขตพิธีดังกล่าวไม่ได้นอกจากผู้ประกอบพิธีกรรม ต่อมาพ่อแสนจะเดินเรียงแถวเข้าสู่พื้นที่ประกอบพิธี โดยพ่อแสนท่านหนึ่งจะแบกเอาดาบ ซึ่งจุดเทียนไว้ที่ปลายดาบเดินนำหน้าเป็นคนแรกติดตามด้วยเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวน และพ่อแสนสองอีกตามลำดับ ซึ่งบุคคลดังกล่าวจะเดินรอบๆ โหล่้าที่วางรอบๆ โองน้ำและเสาไม้ไผ่เป็นจำนวนสามรอบ

จากนั้นเป็นพิธีคล้องช้างคล้องม้า พิธีเริ่มจากหัวหน้าแสนทำท่าทำร้ายรำเดินไปหยิบข้างไม้ที่ลอยอยู่ในโองมาสองตัว แล้วนำไปมอบให้แก่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนหนึ่งตัว จากนั้นบุคคลทั้งสองจึงเอาข้างไม้ที่ถืออยู่ในมือมาทำท่าชนกัน ผลัดกันเป็นฝ่ายรุกและฝ่ายรับอยู่ตลอดเวลา เสร็จแล้วแสนสองอีกจึงนำเอาข้างไม้ทั้งสองตัวไปลอยน้ำไว้ในโองตามเดิม แล้วเดินไปตักเอาเหล้าในขันที่แสนอีกท่านหนึ่งนั่งถือไว้มาถวายให้เจ้าเมืองแสนในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนดื่ม เดินรอบโหล่้าไปสามรอบก่อนพ่อแสนสองอีกจะร้ายรำเดินไปเอาม้าไม้ที่ลอยน้ำอยู่อีกโองหนึ่งมาสองตัวและนำไปมอบให้เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนตัวหนึ่งเพื่อมาทำท่าชนกัน โดยจะปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการชนข้างไม้ทุกประการ แล้วพากันเดินรอบโหล่้าอีกสามรอบ

หลังจากนั้นหัวหน้าพ่อแสนจะร้ายรำไปหยิบเอาบ่วงคล้องช้าง ทำจากด้ายสีชมพูและสีดำพันเป็นเกลียวที่ผูกติดอยู่กับเครื่องเงินเรือทองบนช่องเสาไม้ไผ่มอบให้เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวน และไปนำเอาข้างไม้ในโองนำมาหนึ่งตัวมาแสดงท่าหลอกล่อไปมาเป็นที่ว่าข้างนั้นจะวิ่งเข้าไปทำร้ายผู้คน จากนั้นเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนจึงทำท่าวิ่งไล่ต้อนแสนสองอีกที่ถือข้างไม้ และทำการคล้องช้าง โดยการนำเอาบ่วงคล้องช้างที่ถืออยู่ในมือนั้น นำมาผูกมัดข้อมือแสนสองอีกข้างที่ถือ

ข้างไม้มิให้ดินหลุดหรือขยับเขยื้อนได้ เสร็จแล้วจะจับเอาข้างไม้แล้วแก้มวงที่รัดข้อมือแสนสองอีก พร้อมกับมอบข้างไม้และบ่วงคล้องข้างให้แสนสองอีกนำไปไว้ที่เดิม

เมื่อสิ้นสุดขั้นตอนของพิธีกรรมดังกล่าว แสนสองอีก แสนด่าน และร่างทรงจะพากันเดินรอบไห เหล้าอีกสามรอบแล้วเริ่มต้นทำพิธีคล้องม้าไม้ โดยปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการคล้องข้างไม้ทุกประการ จะแตกต่างกันเฉพาะเครื่องประกอบพิธี คือ หัวหน้าแสนจะใช้ม้าไม้ และเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อ กวนจะใช้ด้ายสีขาวเป็นบ่วงคล้องม้าเท่านั้น

ต่อมาเป็นพิธีที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร หัวหน้าพ่อแสนจะเป็นผู้หยิบเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตร ที่วางอยู่โคนเสาไม้ไผ่มามอบให้เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนที่ละชั้น เมื่อเจ้าแสนเมืองในร่าง ทรงของเจ้าพ่อกวนรับเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรมาแล้วก็จะถือเดินวนไปรอบไหเหล้าสามรอบ แล้วแสน สองอีกก็จะนำเครื่องมือที่ไปเก็บวางไว้ที่โคนเสาไม้ไผ่ แล้วไปปักเหล่าในชั้นที่แสนเสนานั่งถือไว้มาให้ เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนดื่ม จากนั้นพ่อแสนสองอีกจะนำเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรชิ้น ใหม่มามอบให้กับเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวน เพื่อให้ทำพิธีตามแบบเดิมอีกต่อไป

ทั้งนี้ระหว่างที่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนถือเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรเดินวนรอบ ไหเหล้า จะทำท่าทำเสียนแบบการขุดดิน การทำไร่ การไถนา โดยท่าทางที่มีความสัมพันธ์กับเครื่องมือ การเกษตรที่ถืออยู่ เมื่อถือขวานก็จะทำท่าตัดต้นไม้และถางไร่ เมื่อถือเสียมจะทำท่าขุดดิน และเมื่อถือ กระบุงที่ใส่เมล็ดฝ้ายไว้จะหยิบเมล็ดฝ้ายออกมาหว่านไปในบริเวณพิธี โดยเฉพาะเมล็ดฝ้ายที่เจ้าแสน เมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนหว่านนั้น ชาวบ้านที่มาร่วมในพิธีจะแย่งกันเก็บเพื่อนำไปบูชาและผสม กับเมล็ดพันธุ์ฝ้ายที่เตรียมไว้ในกาเพาะปลูก ถือว่าเมล็ดฝ้ายที่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวน หว่านในพิธีนี้มีความเป็นสิริมงคล

จากนั้นเจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนจะดักน้ำในถังน้ำแล้วสาตลงบนพื้นเรือนบริเวณที่ ประกอบพิธี ซึ่งหว่านเมล็ดฝ้ายเอาไว้ พร้อมกับดักน้ำสาตไปยังผู้ร่วมพิธีที่นั่งอยู่รอบๆ นอกเขตพิธีกรรม ด้วย เสร็จแล้วจึงส่งกระบวยดักน้ำให้แสนสองอีกนำไปเก็บไว้ที่เดิม แล้วกลับไปนั่งบนอาสนะตามเดิม ต่อจากนั้นผู้ร่วมในพิธีจึงสาตน้ำใส่ซึ่งกันและกันจนเปียก

จนเมื่อเสียงฆ้องเริ่มบรรเลง ผู้ร่วมพิธีจึงหยุดการเล่นสาตน้ำ แล้วพากันทยอยเข้าไปให้เจ้าแสน เมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนผูกข้อมือและเป่ากระหม่อม ส่วนผู้ร่วมพิธีคนใดที่นำฝ้ายผูกข้อมือและ น้ำมันงามาวางร่วมในการประกอบพิธีตั้งแต่วันแรกจะมาขอรับกลับคืนได้ โดยเจ้าแสนเมืองจะทำการ ปลุกเสกให้อีกครั้งหนึ่ง ผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่เชื่อกันว่าฝ้ายผูกข้อมือและน้ำมันงาที่ผ่านพิธีกรรม ดังกล่าวทั้งสองวันนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำมันงา ชาวบ้านเชื่อว่าสามารถนำไปใช้รักษา โรคภัยไข้เจ็บ ส่วนฝ้ายผูกข้อมือจะนำไปผูกข้อมือให้กับสมาชิกคนอื่นๆ ที่อยู่ในบ้าน ซึ่งไม่ได้มาร่วมใน พิธีกรรม

พิธีไหว้เจ้าเมืองกลางจะเริ่มจากพิธีสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย จัดให้มีขึ้นในวันแรกของพิธี ส่วนพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมจะจัดขึ้นในวันที่สองของพิธี การประกอบพิธีส่วนใหญ่จัดทำขึ้นที่บริเวณหน้าหิ้งของบ้านเจ้าแม่นางเทียม ส่วนรายละเอียดที่สำคัญของการประกอบพิธีกรรม ๒ พิธี พอสรุปได้คือ

พิธีสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย

ดังที่กล่าวแล้วว่า การประกอบพิธีสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายจะจัดขึ้นในวันแรกของประเพณีไหว้เจ้าเมืองกลาง เพราะชาวบ้านเชื่อกันว่าหิ้งที่อยู่ในบ้านเจ้าแม่นางเทียมมีดวงวิญญาณเจ้าเมืองกลางสิงสถิตอยู่

การประกอบพิธีจะเริ่มขึ้นในช่วงสายๆ ชาวบ้านจะนำเครื่องประกอบพิธี เช่น ดอกไม้ กล้วยเทียน ข้าวสารเหนียว เหล้า น้ำมันงา ฝ่ายผูกข้อมือ และเงินทำบุญตามกำลังศรัทธา

พิธีเริ่มขึ้นหลังจากเสียงฆ้องผูกประโคมขึ้น พอแสนจะจุดเทียนที่หิ้งและที่ชันบูชาจำนวนสองชั้น แล้วนำชาวบ้านผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนสักการะหิ้งบูชา พร้อมกับนำชันบูชาทั้งสองชั้นไปวางไว้บนหิ้ง และใช้ใบพลูจุ่มลงที่จอกเหล้าในชันบูชา ก่อนประพรมหาลงบนหิ้งสามครั้ง โดยทำทีละชั้น จากนั้นจึงนำชาวบ้านสักการะหิ้งอีกครั้ง การทำพิธีสักการะหิ้งครั้งต่อๆ ไปก็จะมีรายละเอียดและลำดับขั้นตอนเหมือนกับที่กล่าวมานี้ หลังจากนั้นจึงมีงานเลี้ยงอาหารชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีทั้งหมด

หลังจากร่วมกินอาหารเสร็จแล้ว แสนจะจุดเทียนที่ชันบูชาอีกสองชั้น และนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะหิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาบรรดาแสนคนอื่นๆ จะนำเครื่องสักการะ เช่น ดอกไม้ แผ่นขี้ผึ้ง และเทียนของปีก่อนที่ชาวบ้านนำมาสักการะไว้ที่หิ้ง อีกทั้งยังนำของบนบานต่อวิญญาณผีเจ้านายลงมาจากหิ้ง และนำไปแจกจ่ายให้ผู้ร่วมในพิธีนำติดตัวไปเป็นวัตถุมงคล เพื่อนำไปบูชาที่บ้านของตน

จากนั้นบรรดาพ่อแสนจะช่วยกันทำความสะอาดหิ้งบูชาวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย ก่อนที่แสนและเจ้าแม่นางเทียมจะนำของจ้าว ที่ตั้งเรียงพียงอยู่บนแท่นไม้ที่ติดข้างฝาบ้านด้านทิศเหนือ ล้างทำความสะอาดบริเวณชานบ้าน พร้อมขลิมน้ำมันงาที่ใบจ้าวทุกด้ามก่อนนำไปไว้ที่เดิม ต่อมาพ่อแสนเขื่อนจึงนำน้ำอบน้ำหอมมาประพรมที่หิ้ง ที่เครื่องบูชาและอาวูร พร้อมนำใบคูณและใบยอ พร้อมทั้งเทียนเล็กอย่างละคู่มาเสียบไว้ที่คานไม้ใต้หิ้งบูชาตลอดจนนำเส้นหมากไหมยาวมาห้อยประดับรอบหิ้งบูชาทั้งสี่ด้าน ต่อมาแสนอีกคนหนึ่งจะยกโถงน้ำขนาดเล็กที่ใส่น้ำจันเต็มมาตั้งไว้ที่ข้างอาสนะเพื่อเตรียมประกอบพิธีต่อไป หลังจากนั้นเจ้าแม่นางเทียมและนางแต่งทุกคนจะช่วยกันจัดทำพานบายศรีมอบให้แสน เพื่อนำไปวางที่ข้างอาสนะ บายศรีนี้จะยังไม่มีประดับดอกไม้และใส่เครื่องบูชาไว้ภายในบายศรีแต่อย่างใด ส่วนชาวบ้านก็จะช่วยกันจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธีช่วยกันยกมารับอาหารออกมาเลี้ยงผู้ร่วมในพิธี หลังจากกินข้าวเสร็จแล้ว แสนจะนำชาวบ้านทุกคนกราบสักการะหิ้งผีเจ้านายฝ่ายซ้ายอีกครั้ง

เป็นอันสิ้นสุดการประกอบพิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองกลางในวันแรก ส่วนตอนค่ำจะมีการจัดมหรสพต่างๆ อาทิ หมอลำ ภาพยนตร์ มาสมโภชตลอดคืน

พิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม

วันที่สองของการประกอบพิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองกลาง คือการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม ลำดับขั้นตอนที่สำคัญของพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมมีอยู่สามขั้นตอน คือ การจัดเครื่องบูชา การถวายอาหารเครื่องเซ่น และการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรง รายละเอียดของลำดับขั้นตอนต่างๆ ในพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียมมีดังนี้

ขั้นตอนแรกของพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม คือการจัดเครื่องบูชาเริ่มขึ้นตอนสาย เมื่อชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีมาพร้อมกันที่บ้านเจ้าแม่นางเทียมแล้ว จากนั้นชาวบ้านจะช่วยกันยกถาดรับอาหารออกมาเลี้ยงผู้ร่วมในพิธี หลังรับประทานเสร็จแล้วเจ้าแม่นางเทียมและนางแต่งทุกคนนำดอกไม้สีขาวมาประดับบายศรี และนำเครื่องบูชาใส่ในพานบายศรี แล้วมอบให้เสนาไปวางสักการะไว้บนหิ้งบูชา พร้อมทั้งจุดเทียนที่หิ้งบูชา และนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะหิ้งด้วยการกราบสามครั้ง

ขณะที่พ่อแสนอีกสองท่านจะช่วยกันจัดเครื่องคบายบูชา จากวัสดุสิ่งของและเครื่องบูชาที่ชาวบ้านผู้ทำหน้าที่จัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธีจัดเตรียมไว้ โดยเสนาทั้งสองคนช่วยกันยกคบายบูชาที่จัดไว้ในพานหย่องไปวางไว้ที่บริเวณด้านล่างอาสนะที่เตรียมไว้ให้ร่างทรงนั่ง ก่อนเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม คือ การถวายอาหารเครื่องเซ่นแก่วิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย พ่อแสนจะจุดเทียนที่หิ้งบูชาและที่ชั้นบูชา เสร็จแล้วนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะหิ้งและถวายขันบูชาที่หิ้งวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย

จากนั้นผู้ทำหน้าที่จัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่ใช้ในพิธีนำถาดรับอาหารเครื่องเซ่นที่มีเฉพาะอาหารหวานมามอบให้พ่อแสนสองอีกเพื่อนำไปทำพิธีเซ่นไหว้ โดยการนำสำหรับอาหารเครื่องเซ่นไปวางเซ่นไหว้ที่ข้างๆ อาสนะที่อยู่ใต้หิ้ง พร้อมกับนำชาวบ้านที่มาในพิธีถวายเครื่องเซ่นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้าย ในระหว่างการถวายเครื่องเซ่นจะมีการบรรเลงฆ้องและฆ้องฮาด การจุดเทียนบูชาบนหิ้งและที่สำหรับอาหารเครื่องเซ่น การกล่าวคาถาบูชา วิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายและการประพรมน้ำเกล้าที่หิ้งไปโดยลำดับ

ต่อมาเป็นพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม คือ การทำพิธีเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายทั้งห้าองค์ คือ เจ้าเมืองกลาง นางเค้า นางจวง นางจันทร์ และเจ้าองค์ไทย สำหรับเจ้าเมืองกลางและเจ้าองค์ไทยถือเป็นเป็นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวา ที่สามารถเข้าทรงในร่างทรงทั้งฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวามาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม โดยเชื่อว่าวิญญาณของเจ้า

เมืองกลางและเจ้าองค์ไทยเป็นวิญญาณผีเจ้านายที่เป็นชาย และวิญญาณของนางเค้า นางจวง นางน้อยเป็นวิญญาณผีเจ้านายที่เป็นหญิง

การประกอบพิธีนี้เริ่มต้นขึ้นหลังจากแสนจุดเทียนที่คายบูชา จากนั้นเจ้าแม่นางเทียมจะก้มกราบที่อาสนะสามครั้ง เพื่อเป็นการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายให้มาเข้าทรง การที่จะทราบว่าวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายองค์ใดที่มาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมจะสังเกตได้จากการเปลี่ยนชุดทรงของร่างทรงที่สัมพันธ์กับวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายแต่ละองค์ กล่าวคือหลังจากที่วิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายมาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียมแล้ว เจ้าแม่นางเทียมจะลุกขึ้นยืน ต่อมาแสนและนางแต่งจะผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปถวายชุดทรงให้กับวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชาย โดยแต่ละองค์มีชุดแต่งกายที่มีสีแตกต่างกันออกไปให้เป็นที่สังเกตได้ดังนี้ คือ

เจ้าเมืองกลาง	ใส่ผ้าถุงสีน้ำเงิน เสื้อคลุมแขนยาวสีฟ้า ผ้าพาดบ่าสีขาว
นางเค้า	ใส่ผ้าถุงลายมัดหมี่สีคราม เสื้อคอกระเช้าสีขาว ผ้าพาดบ่าสีเหลือง
นางจวง	ใส่ผ้าถุงลายมัดหมี่สีน้ำเงินเข้ม เสื้อคอกระเช้าสีขาว ผ้าพาดบ่าสีขาว
นางจันทร์	ใส่ผ้าถุงลายมัดหมี่สีดำ เสื้อคอกระเช้าสีเหลือง ผ้าพาดบ่าสีขาว
เจ้าองค์ไทย	ใส่ผ้าถุงสีน้ำเงิน เสื้อคลุมแขนยาวสีแดง และผ้าพาดบ่าสีขาว

จากนั้นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมขึ้นไปนั่งบนอาสนะ โดยจะนั่งหันหน้ามาทางด้านผู้เข้าร่วมในพิธี แล้วพ่อแสนคนหนึ่งจะทำการจุดเทียนที่ขันบูชา และนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายที่มาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม พร้อมถวายขันบูชา

ข้อสังเกตในการแสดงอาการรับรู้ของวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายแต่ละองค์คือ การปฏิบัติต่อการรับเครื่องสักการะ คือถ้าเป็นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายที่เป็นชายก็จะรับการสักการะ โดยการใช้มือจับเปลวเทียนในขันบูชาให้ดับ พร้อมทั้งหยิบจอกเหล้าในขันบูชามาดื่ม แต่หากเป็นวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายเป็นหญิงก็จะรับการสักการะโดยการใช้มือจับเปลวเทียนในขันบูชาให้ดับ พร้อมทั้งหยิบหมากพลูในขันบูชามาเคี้ยว และหยิบจอกเหล้าส่งให้แสนหรือนางแต่งดื่ม

จากนั้นพ่อแสนจะยกคายบูชามาถวายวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม ต่อมาวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมเอามือแตะน้ำมันงาในคายบูชามาลูบผม แตะผงขมิ้นป่นมาทาบนหลังมือและแขน และแตะขี้ผึ้งมาทาที่ริมฝีปาก แล้วจึงพูดคุยได้ตามการทำงานของแสนแต่ละคน ตลอดจนการถามถึงทุกข์สุขของบรรดาแสน นางแต่ง และผู้ร่วมในพิธีตามสมควร

ต่อมาชาวบ้านจะช่วยกันนำมารับอาหารเครื่องเช่นมาส่งให้แสน เพื่อนำไปถวายวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชาย พร้อมกันนั้นพ่อแสนและนางแต่งจะผลัดเปลี่ยนกันนำขันน้ำสำหรับล้างมือ เข้าไปถวายวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายชายที่มาเข้าทรงในร่างทรงได้ล้างมือ แล้วเซ็ดมือที่ผ้าสไบสีขาวซึ่งพาดอยู่บนไหล่ของแสนและนางแต่ง ก่อนหยิบเอาหมากพลูและจอกเหล้าออกมาจากสำรับเครื่องเช่น และส่งจอกเหล้า

ให้แสนดีมี วิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายทุกองค์ที่มาเข้าทรงในร่างทรงเจ้าแม่นางเทียมในครั้งนี้ไม่ได้กินเครื่องเช่นแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากวันประกอบพิธีนั้นตรงกับวันพุธ แต่หากวันประกอบพิธีไม่ตรงกับวันพุธก็จะกินเครื่องเช่นตามปกติ

เมื่อวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายซ้ายแต่ละองค์ที่มาเข้าทรงเพื่อประกอบพิธีตามขั้นตอนต่างๆ เสร็จแล้วจะถอยทรง คงเหลือแต่วิญญาณเจ้าองค์ไทย ซึ่งมาเข้าทรงที่ร่างทรงเจ้าแม่นางเทียมเป็นลำดับสุดท้ายที่อยู่ประกอบพิธีต่อไปอีก

หลังจากที่รับการถวายเครื่องเช่นแล้ว พ่อแสนฝ่ายเจ้าพ่อกวหน้าคน และพ่อแสนฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมอีกห้าคน ซึ่งแสนทั้งสิบคนนี้เป็นผู้ที่มิหึงบูชาประจำตัว จะนำมุงกุฎดอกไม้มาใส่ประดับบนศีรษะ

จากนั้นเจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมจะรับจอกเหล้ามาจากแสนท่านหนึ่งแล้วส่งให้แสนและนางแต่งตีมนคนละจอกจนครบทุกคน ต่อมาเจ้าพ่อกวหน้าซึ่งมาร่วมพิธีตั้งแต่เช้า ได้นำแสนและนางแต่งทุกคนเข้าไปให้เจ้าองค์ไทย ในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมผูกข้อมือให้ เช่นเดียวกับผู้เข้าร่วมพิธีต่างทยอยเข้าไปให้เจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมผูกข้อมือ หากผู้ร่วมพิธีคนใดนำฝ่ายผูกข้อมือและน้ำมันงามาวางร่วมในการประกอบพิธีตั้งแต่วันแรกก็จะมาขอรับกลับคืนไป โดยเจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมจะทำการปลุกเสกให้อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งผู้ที่มีความศรัทธาจะถือว่าฝ่ายผูกข้อมือและน้ำมันงาที่ผ่านการประกอบพิธี ในประเพณี พิธีกรรมไหว้เจ้าเมืองกลางเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ต่อจากนั้นเจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม จะตักน้ำในโอ่งขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บริเวณข้างอาสนะ สาดผู้เข้าร่วมในพิธีจนเปียกทั่วทุกคน จากนั้นพ่อแสนจะจุดเทียนที่ชันบูชาและนำผู้ร่วมในพิธีสักการะเจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมอีกครั้งหนึ่งแล้วถวายชันบูชา เจ้าองค์ไทยในร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียมรับการสักการะแล้วจึงถอยทรงโดยเจ้าแม่นางเทียมลุกขึ้นถอดชุดทรงที่สวมทับไว้ออกก่อนกราบลงที่อาสนะสามครั้ง

จากนั้นจึงจัดพิธีบายศรีให้กับเจ้าแม่นางเทียม โดยพ่อแสนเป็นผู้เชิญบายศรีลงมาจากหิ้งบูชา นำมาวางไว้ที่กลางเรือน ชาวบ้านจะช่วยกันยกถ้ำรับอาหารคาวและอาหารหวานจำนวนสี่สำรับ พร้อมทั้งเครื่องบูชาบายศรี ซึ่งประกอบด้วยไก่ต้มและเหล้ามาวางไว้ ขั้นตอนต่อมาเจ้าแม่นางเทียมซึ่งได้เปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นชุดปกติแล้ว ได้ออกมานั่งล้อมรอบบายศรี โดยมีแสนทำหน้าที่เป็นพราหมณ์ประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ เมื่อประกอบพิธีเสร็จ บรรดาแสน นางแต่ง และชาวบ้านต่างทยอยไปให้เจ้าแม่นางเทียมผูกข้อมือ จึงเป็นการสิ้นสุดพิธี

งานเลี้ยงหอบ้าน

หอกวหน้าถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านหรือเรียกว่า "ตงหอ" ประกอบด้วยตูปเล็กๆ ๗ ตูบ หรือ ๗ หลัง หลังใหญ่อยู่ตรงกลาง ขวามือมี ๒ หลัง ซ้ายมือมี ๔ หลัง

ส่วนประเพณีการเลี้ยงหอกวนจำ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเลี้ยงบ้าน ชาวนาเวียงจะประกอบพิธีนี้ได้ก็ต่อเมื่องานเลี้ยงเจ้าพ่อกวนเมืองด้านซ้ายจัดเสร็จสิ้นแล้ว เนื่องจากกวนจำบ้านนาเวียงเป็นผู้ย่อยกว่า และถือเป็นสาขาหนึ่งของกวนจำบ้านด้านซ้าย

พิธีเลี้ยงหอบ้านนาเวียงประกอบพิธีไม่ใหญ่โตเท่างานเลี้ยงหอด้านซ้าย จัดขึ้นในเดือน ๗ เหมือนกันแต่ไม่อาจะบววันที่แน่นอน วันที่นิยมประกอบพิธีก็คือวันเสาร์ วันจันทร์ หรือวันพฤหัสบดี ในช่วงเช้าซึ่งถือเป็นวันดี

วันเลี้ยงหอบหรือเมื่อถึงรอบปีที่จะทำการแก้บน ชาวบ้านจะใช้หมูซึ่งได้มาจากการรวบรวมเงินกันทั้งหมู่บ้าน ส่วนไก่จะใช้หลังคาละ ๑-๓ ตัว แล้วแต่ว่าแต่ละบ้านว่าบนกับเจ้าที่ไว้กี่ตัว นอกจากนี้ยังมีเครื่องเซ่นที่จะใช้แก้บนอีก เช่น เหล้า ดอกไม้รูปเทียน บุหรี่ ไปถวายแก้บน

ส่วนผู้นำในการประกอบพิธีคือกวนจำ ในวันงานจะแต่งชุดขาว มีนางแต่งคอยช่วยจัดเครื่องเซ่นต่างๆ ที่ชาวบ้านนำมา อาทิ เนื้อหมูสดๆ จัดใส่ตะกร้า ๗ ตะกร้า จัดไก่ต้มหรือไก่แก้บน (แก้บน) ฉีกใส่กระทง ๗ กระทง ส่งให้พ่อกวนเซ่นที่หอบ ส่วนไหเหล้านำมารวมกันไว้ที่เดียว

เมื่อนางแต่งจัดเครื่องเซ่นเป็นที่เรียบร้อย เจ้ากวนจะกล่าวคำถวายเพื่อให้เจ้าที่ที่อยู่ในหมู่บ้าน ปกปักษ์รักษาคุ้มครองคนที่อยู่ในครอบครัวและหมู่บ้านให้มีความเป็นอยู่ดีปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ นอกจากนี้ชาวบ้านที่มาร่วมงานบางคนยังให้พ่อกวนเข้าทรง ถ้ามถึงเหตุการณ์บ้านเมืองและความเป็นไปของหมู่บ้านว่ามีความทุกข์หรือไม่ว่างไร เมื่อลงทรงแล้ว ใครอยากรู้อะไรก็ถาม เมื่อเสร็จพิธี เจ้ากวนจะเอาน้ำที่ทุกคนเตรียมไว้สาธตทุกคนเหมือนสื่อบุเพื่อเป็นการขอฟ้าขอฝน เป็นเสร็จพิธี

หากบ้านใดมีลูกหลานออกจากบ้านไปเรียนหนังสือหรือไปทำงานอยู่ห่างไกลเป็นเวลาแรมปี พ่อแม่ญาติพี่น้องที่เคยบนบานไว้เมื่อปีก่อนจะต้องแก้บนพ่อกวนที่หอบ ด้วยไก่ ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด และขันห้า เมื่อเวลาผ่านไปครบปี

ปัจจุบันงานเลี้ยงหอบไม่ได้แตกต่างหรือว่าเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อน คนสมัยก่อนเคยปฏิบัติมาเช่นไร ปัจจุบันก็ปฏิบัติเช่นนั้นอย่างต่อเนื่องประจำปี และคนในสมัยนี้จะคงอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีแบบนี้ต่อไปเรื่อยๆ ทุกปี

พิธีเลี้ยงบ้าน

งานเลี้ยงบ้านเป็นพิธีเซ่นไหว้ประจำปี ชาวบ้านที่เคยบนบานศาลกล่าวจะมาแก้บนในวันดังกล่าว หรือหากใครมีปัญหาเดือดเนื้อร้อนใจก็จะมาร่วมพิธีในวันนี้ พิธีเลี้ยงบ้านมีรายละเอียดต่างๆ มากมาย โดยสรุปมีขั้นตอนของพิธีกรรมที่สำคัญดังนี้

งานเลี้ยงบ้านจะประกอบพิธีที่บ้านเจ้ากวน จะจัดพิธีทำในราวข้างขึ้นของเดือน ๔ ทุกปี เป็นเวลา ๒ วัน วันแรกเรียกว่า "วันตั้งไหเหล้า" มีการเอาไหเหล้ามาตั้งไว้ ๔ ไห พร้อมเครื่องเซ่นต่างๆ เช่น เครื่องมือทำมาหากิน เช่น มีด พร้า เลียม ขวาน จอบ แห ไบหมัน ไบคุณ และเมล็ดฝ้าย เป็นต้น

วันที่สองเรียกว่า "วันเลียบไหเหล้า" จัดขึ้นหลังจากเลี้ยงอาหารเช้าแล้วราวสิบโมง เจ้ากวนจะเข้าทรง โดยมีแสนเป็นผู้ช่วยและรับใช้อยู่ข้างๆ ระหว่างเจ้ากวนเข้าทรงจะมีการทำนายเหตุการณ์ต่างๆ ในปีนั้น เช่น การทำมาหากินของชาวบ้านเป็นอย่างไร และมีโรคภัยไข้เจ็บหรือไม่ เป็นต้น

หลังจากนั้นจะเป็นพิธีตัดไม้ ดายหญ้า หวานเมล็ดฝ้ายและรดน้ำ โดยเจ้ากวนเป็นผู้ทำพิธีและมีแสนเป็นผู้ร่วมด้วย พิธีเริ่มขึ้นหลังจากชาวบ้านผู้หนึ่งตีฆ้องให้ดังระรัว หลังจากนั้นเจ้ากวนจะใช้เทียนที่มัดติดปลายเดินนำหน้า ส่วนมืออีกข้างหนึ่งยกเป็นท่าไหว้ไปด้วย ฝ้ายแสนจะเดินติดตามอยู่ข้างหลัง เมื่อเจ้ากวนรดน้ำเมล็ดฝ้ายที่หวานแล้วจะสาดน้ำใส่คนที่ไปร่วมพิธี ต่อไปคนที่ไปร่วมพิธีจะเล่นสาดน้ำจนเปียกไปทั่ว ท้ายสุดเจ้ากวนจะนำด้ายมาผูกแขนให้แก่บรรดาแสนและชาวบ้านทุกคนที่มาร่วมงานเป็นอันเสร็จพิธี

พิธีถวายช่างถวายม้า

พิธีถวายช่างถวายม้าจัดขึ้นในเดือน ๘ ช้างขึ้น แสนจะเป็นผู้ไปหาไม้ทองหลางมาทำช่างและม้าไม้อย่างละ ๑ ตัว พอทำเสร็จจึงนำไปให้แสนมอบให้นางเทียม นางเทียมจึงนำช่างและม้าไม้ไปถวายขึ้นหิ้งที่บ้านเจ้ากวนพร้อมกับบรรดาแสน ตอนถวายช่างม้าจะมีการอัญเชิญวิญญาณเจ้าบ้านเข้าทรงเจ้ากวน เพื่อทำพิธีรับช่างม้า ช่างม้านี้เมื่อมีมากขึ้นก็จะมีชาวบ้านผู้ศรัทธาต่อความเชื่อนี้มาขอไปตั้งยั้งหนึ่งเหนือหัวนอนที่บ้านของคน เพื่อเป็นเครื่องพิทักษ์รักษาคุ้มกันภัยอันตรายต่างๆ

พิธีไหว้เจ้าแม่ นางเทียม

พิธีไหว้เจ้าแม่ นางเทียมจัดขึ้นราวเดือน ๕-๖ แล้วแต่วันตรุษสงกรานต์จะตรงกับวันไหน โดยจัดขึ้น ๒ วัน คือ วันแรกตรงกับวันเนาหรือวันที่ ๑๔ เมษายน บรรดาแสน นางแต่ง และชาวบ้านจะมาทำบายศรีและจัดดอกไม้รูปเทียนไว้

วันที่สองหรือวันที่ ๑๕ เมษายน พิธีเริ่มตอนสายๆ พอเลี้ยงอาหารตอนเช้าเสร็จ เมื่อบรรดาแสน นางแต่งพร้อมแล้วนางเทียมจะนำบายศรี ดอกไม้ และรูปเทียนขึ้นถวายหิ้ง "เจ้าเมืองกลาง" นางเทียมจะเข้าทรง พร้อมกันนั้นชาวบ้านจะตีฆ้องดังสนั่น เมื่อลงทรง นางเทียมจะเอ่ยถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านว่าเป็นอย่างไร เช่น อาจพูดเรื่องลมฟ้าอากาศ การทำมาหากิน โรคภัยไข้เจ็บ และมีการถามเหตุการณ์ต่างๆ ด้วย ในพิธีนี้เจ้ากวนไปร่วมเหมือนกัน แต่ไม่ได้เข้าทรง เพียงไปนั่งร่วมพิธีเท่านั้น

พิธีเลี้ยงหอน้อย

พิธีเลี้ยงหอน้อยจัดวันที่ตัดจากวันเลี้ยงหอลวง (หรือห่อใหญ่) พิธีเริ่มตอนสายๆ โดยเจ้ากวนแสน นางแต่ง และชาวบ้านที่มีใจศรัทธาเข้าเฝ้าพร้อมกันที่หอเจ้า มีการทำอาหารหวานคาวถวายตาม

ศาลเจ้าทุกศาลในบริเวณหอน้อย โดยเฉพาะอาหารความมีข้อบังคับว่าต้องทำจากหมูหรือไก่อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือหากทำมาจากหมูก็ใช้หมู ๑ ตัว หากทำจากไก่ให้ใช้ไก่ ๔ ตัว

ขณะทำอาหารถวายนี้ วิญญาณเจ้าแสนเมืองก็เข้าทรงเจ้ากวน และมีการซักถามตามทำเนียบดังกล่าวแล้ว การทำพิธีที่หอน้อย บรรดาแสนและนางแต่งต้องไปทุกคน ส่วนนางเทียมไม่ได้ไปร่วมด้วยในวันเลี้ยงหอหลวงและหอน้อย ชาวบ้านที่เชื่อถือต่อเจ้ากวนมักงดเว้นเดินทางไปตามที่ต่างๆ ตามถนนหนทาง แม่น้ำลำธาร เพราะกลัวจะถูกสัตว์ร้ายต่างๆ หรือผีที่มาร่วมในงานพิธีทำอันตราย ดังนั้นชาวบ้านจึงมักติดตามเหล่าเฒ่าตามทางที่จะเข้ามาสู่หมู่บ้าน คล้ายประกาศให้คนในหมู่บ้านได้ทราบกันทั่ว

การแก้ชะ (แก้บน) ที่หอน้อย ประกอบพิธีโดยพ่อแสนที่ด่านซ้าย

พิธีบนบานและการแก้บน เมื่อชาวบ้านคนใดเดือดเนื้อร้อนใจ เช่น เกิดเหตุเภทภัยอะไรเจ็บป่วย หรือเกรงว่าจะถูกคนกระทำร้าย รวมทั้งมีธุระจำเป็นจะต้องฝ่าฝืนศรัทธา เช่น ไปรบ เดินทางไปค้าขายไกลๆ เป็นต้น ก็มักจะไปบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ขอ โดยใช้เครื่องบนบานแตกต่างกันไป คือบางคนอาจบนด้วยควาย เรียกว่าดั่งเฟื่อง (ถวายเฉพาะหอหลวงเท่านั้น) หมูเรียกว่าดั่งแกลบหรือหมูใหญ่ (จะเป็นหมูตัวเล็กๆ ก็เรียกว่าหมูใหญ่ได้) อันเรียกว่าหมูเหลาใช้แทนหมูใหญ่เมื่อหาหมูใหญ่ไม่ได้ ตุ่นเรียกว่าหมูวาน ไก่เรียกว่าไก่คู่ขวัญ ไช้เรียกว่าไช้คั่ว (ใช้ไช้ไก่ ๒ ฟอง และไช้เปิด ๑ ฟอง)

วิธีบนบานจะแตกต่างกันไปเช่นกัน กล่าวคือหากบนด้วยดั่งเฟื่องถือเป็นการบนบานชั้นสูงสุด จะทำการบนบานเมื่อผู้นั้นอยู่ในภยันตรายอย่างหนัก หรือทำผิดพลาดต่อหอหลวงอย่างมหันต์ หรือ

ต้องการให้ช่วยธุรกิจสำคัญ วิธีขนบานชาวบ้านผู้เดือดร้อนจะนำเทียน ๖ เล่มไปหาแสง เพื่อให้แสงประกอบพิธีขนบานที่หอหลวง และให้นำเทียน ๓ เล่ม เพื่อไปขนบานเจ้าเมืองกลาง

ส่วนการแก้บนดวงเฟือง ต้องเอาสิ่งตั้งที่กล่าวมาแล้วมอบให้เจ้ากวน นางเทียม และแสงตามจุดต่างๆ ที่เอาเทียนไปขนบานไว้ เพื่อดำเนินการแก้บนแก่ผู้นั้นต่อไป

การขนบานด้วยหมูใหญ่ เป็นการขนบานที่มีธุรกิจหรือเหตุการณ์สำคัญรองลงมาจากขนบานด้วยดวงเฟือง หรือเพื่อความคุ้มครองเมื่อต้องทำธุระสำคัญ การขนบานใช้น้ำเทียน ๓ เล่ม ไปหาเจ้ากวน เพื่อบนบานเจ้าเมือง หรือนำเทียน ๓ เล่มไปหาหัวหน้าแสงเพื่อบนบานเจ้าเมืองกลาง หรือจะขนบานแห่งใดแห่งหนึ่งก็ได้ แล้วแต่ความประสงค์ของชาวบ้านผู้นั้น วิธีแก้บนก็นำเอาหมูไปถวายยัง ณ ที่ผู้นั้นได้ขนบานไว้

การขนบานสามสิบหรือพันกลาง เป็นการขนบานที่มีการเจ็บป่วยใช้ทั่วๆ ไป หรือความจำเป็นที่ต้องขอความคุ้มครองทั่วๆ ไป การขนบานชนิดนี้มีคนนิยมมากที่สุด วิธีขนบานนั้นจะนำเทียนตามจำนวนไปยังจุดต่างๆ ดังการขนบานดวงเฟือง แต่ต้องบอกว่าใส่สามสิบหรือใส่พันกลาง เพื่อไม่ให้เข้าใจผิด

ส่วนการแก้บนสามสิบหรือพันกลางมีถวายเป็นนี้ นำหมูว่าน (ตุ๋น) หนึ่งตัวไปถวายเจ้าเมืองวัง โดยมอบให้เจ้ากวน นำไก่คู่ลัว (ไก) หนึ่งตัวไปถวายเจ้าแสงเมือง โดยมอบให้หัวหน้าแสง นำไขควัก (ไขไก ๒ ฟอง หรือไขเปิด ๑ ฟอง) ไปถวายเจ้าเมืองกลาง โดยมอบให้นางเทียมนำของหวานไปถวายหอน้อย และหอหลวง นำต้นผึ้งน้อย (ต้นผึ้งที่ทำด้วยต้นกล้วยขนาดเล็ก) หนึ่งต้น ทองคำเปลว ๑๐ แผ่น และเครื่องเช่นขัน ชัน ๕ และขัน ๘ ไปถวายพระธาตุศรีสองรักเพิ่มเติมอีกด้วยทั้งนี้โดยมอบให้แสงเป็นผู้ประกอบพิธีแก้บน

การไปร่วมพิธีบวงสรวงประจำปี ผู้เข้าร่วมพิธีต้องสำรวมกิริยา ไม่เช่นนั้นจะถูกปรับไหมหรือถูกใส่โทษ คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นจะมาดลบันดาลทำให้ผู้นั้นเจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีอันเป็นไปต่างๆ นานา ต้องถวายด้วยเครื่องเช่นดังกล่าวข้างต้น แล้วแต่หมอยามหรือเมื่อเจ้ากวนหรือนางเทียมขณะเข้าทรงจะบอก

นอกจากนี้ในการเข้าทรงของเจ้ากวนและนางเทียม นอกจากในพิธีบวงสรวงประจำปีแล้ว อาจมีผู้เจ็บไข้ได้ป่วยมาขออัญเชิญให้ทรงก็ได้ เพื่อบอกสาเหตุที่เจ็บป่วย ขณะที่เข้าทรงต้องมีแสงเข้าเฝ้าเสมอ ส่วนคนที่จะนำสิ่งต่างๆ ไปแก้บน ปกติผู้ขนบานจะนำไปในวันบวงสรวงประจำปี แต่จะไปแก้บนในวันอื่นๆ ก็ได้ แต่เว้นวันในช่วงเข้าพรรษา วันพุธ และวันพระ ถ้าหากใครขึ้นไปแก้บนในวันดังกล่าวถือเป็นโมฆะ เพราะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ท่านไม่ลงมารับของแก้บน ต้องทำการแก้บนอีกครั้งในภายหลัง

การขนบานเหล่านี้ถือเป็นจารีตที่เคยปฏิบัติกันมาช้านาน แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อถือของแต่ละบุคคล โดยเฉพาะกับคนรุ่นใหม่ อย่างเด็กวัยรุ่นบางกลุ่มอาจคิดว่าการทำเช่นนั้นเป็นการเชื่อถืออย่างงมงาย หากยังมีอีกหลายคนที่ยังเชื่อและยึดมั่นในจารีตดังกล่าว ประการสำคัญคือมีบุคคลภายนอกให้

ความสนใจต่อความเชื่อนี้มาเพิ่มขึ้น เพราะมองว่าทำแล้วสบายใจ ทำให้เกิดโชคลาภ และแคล้วคลาดจากภัยอันตราย

การเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อเจ้าพ่อกวน

ย้อนหลังราว ๓-๔ ทศวรรษที่ผ่านมาปรากฏว่า ทางฝ่ายนายทุนและรัฐได้เข้ามามีบทบาทในสังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ไม่ว่าจะเป็นบทบาทที่ผ่านจากระบบการศึกษา การทำการค้า การจัดการชั้นพื้นฐานต่างๆ เช่น สาธารณูปโภค การบริการของรัฐผ่านการปกครองทั้งจากอำเภอและตำรวจ ล้วนส่งผลทำให้พิธีกรรมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับความเชื่อเจ้าพ่อกวนเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะรายละเอียดของพิธีกรรมที่มีการลดขั้นตอนลง ขณะเดียวกันบางพิธีกรรมกลับเพิ่มรายละเอียดของขั้นตอนที่เป็นพิธีการมากขึ้น ซึ่งเห็นตัวอย่างได้ชัดจากกรณี ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักนับว่าได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นอย่างมาก

กล่าวคือมีลำดับขั้นตอนความเป็นพิธีการมากขึ้น โดยเฉพาะในวันแรกของงานจะมีพิธีรีตองแบบเป็นทางการ คือตอนเช้าหลังจากมีพิธีการทำบุญตักบาตรและถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ ๙ รูป ที่บริเวณศาลาลานวัด ด้านบันไดทางขึ้นไปยังองค์พระธาตุ ตัวแทนของรัฐ อาทิ หน่วยงานระดับจังหวัด อำเภอ และหน่วยงานราชการต่างๆ ในอำเภอด้านซ้ายจะส่งผู้แทนหน่วยงานของตนมาร่วมเปิดงาน โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในการเปิดงาน

ด้วยเหตุนี้ งานไหว้พระธาตุศรีสองรักจึงถูกผนวกเข้าเป็นหนึ่งในกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความมีหน้ามีตาของจังหวัดเลย และเล็งผลทางการท่องเที่ยว ผลที่ตามมาคือทำให้กลุ่มผู้คนที่เข้ามาร่วมงานไม่ได้มีเฉพาะกลุ่มคนที่ศรัทธาต่อความเชื่อแบบดั้งเดิม หากยังมีกลุ่มนักท่องเที่ยวทั่วๆ ไปที่เดินทางเข้ามาสักการบูชาองค์พระธาตุศรีสองรัก

พิธีการของรัฐดังกล่าวส่งผลกระทบต่องานไหว้พระธาตุศรีสองรัก กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ ประการแรก จากที่พิธีการรัฐเข้าไปแทรกแซงพิธีกรรมของ “ชาวบ้าน” เห็นได้ชัดจากตัวอย่างล่าสุดคือ ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ คณะเจ้าพ่อกวนและชาวบ้านต่างเดินทางมาร่วมงานแต่เช้าเพื่อให้ทันฤกษ์งานยามดีที่กำหนดไว้ ปรากฏว่าพิธีการและพิธีกรรมต่างๆ ต้องเลื่อนออกไป เพราะประธานเปิดงานจากฝ่ายรัฐเดินทางมาไม่ถึง สร้างความรู้สึกที่ไม่ดีให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะพระภิกษุสงฆ์และเจ้าพ่อกวนต้องคอยเหม็นคนไม่เคารพท่าน ต่างจากสมัยก่อน อำนาจเด็ดขาดจะอยู่ที่การตัดสินใจของเจ้าพ่อกวนเพียงคนเดียว

ประการต่อมา ทำให้เกิดกลุ่มคณะจัดงานไหว้พระธาตุรูปแบบใหม่ กล่าวคือ เดิมจัดแบบเรียบง่าย โดยกำหนดฤกษ์ยามอันเป็นมงคลโดยเจ้าพ่อกวนและคณะ ต่อมาเมื่อพิธีการรัฐเข้ามามีบทบาท ทำให้คณะจัดงานมีโครงสร้างที่ซับซ้อน ประกอบด้วยบุคคลหลายกลุ่มที่มาจากนอกชุมชน เช่น กลุ่มพ่อค้าข้าราชการจากหน่วยงานต่างๆ ประการสำคัญ คณะกรรมการชุดดังกล่าวเสนอให้มีการจัดกิจกรรมรื่นเริง

การละเล่น และมหรสพต่างๆ เพื่อสร้างสีสันและความสนุกให้กับงานไหว้พระธาตุ เช่น มีการแสดงของคณะหมอลำ ลิเก มวย ภาพยนตร์ และการพนันประเภทต่างๆ อีกทั้งยังให้มีการจัดตั้งร้านขายของนับร้อยร้าน รอบบริเวณพื้นที่ด้านล่างขององค์พระธาตุ และยังได้เก็บเงินจากค่าเช่าที่

การจัดงานดังกล่าวจึงเป็นเหตุทำให้เกิดเสียงอึกทีกกรึกโครม ทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมแบบชาวบ้านอย่างไม่รู้ตัว กล่าวคือขณะบริเวณด้านบนขององค์พระธาตุมีการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ บริเวณด้านล่างกลับเปิดเพลงและประกาศโฆษณาเชิญชวนให้ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวเข้ามาเลือกซื้อสินค้า มีหน้าซำในบางมุมยังมีการแอบเล่นการพนันขันต่ออย่างไม่เกรงบาปกรรม นอกจากนี้ชาวบ้านเล่าว่าในบางปียังมีการชกต่อยถึงกลับเลือดตกอย่างออกก็มี

ประการท้ายสุดไม่อาจปฏิเสธว่า ผลพวงของพิธีการของรัฐดังกล่าวส่งผลทำให้มีผู้คนและนักท่องเที่ยวเดินทางมาไหว้พระธาตุศรีสองรักกันมากขึ้น การเงินจึงสะพัดตาม ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของกิจกรรมเกี่ยวกับการทำบุญบูชาพระธาตุ และเงินที่ได้จากการเก็บค่าเช่าที่มาจากร้านรวงต่างๆ เม็ดเงินที่สะพัดเหล่านี้เมื่อสะสมนานปีจึงเพิ่มพูนเป็นทวี จึงกลายเป็นจุดเริ่มต้นที่สร้างภาพลักษณ์ที่ไม่ดีต่อเจ้าพ่อกวน โดยถูกสังคมพิพากษาในรูปแบบการติฉินนินทาว่า เจ้าพ่อกวนมุ่งจัดงานเพื่อแสวงหาวัตถุและมุ่งประโยชน์ให้กับเฉพาะฝ่ายตนมากเกินไป

จากที่กล่าวมาจะพบว่า ปัจจัยหรือสิ่งที่ลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ระบบความเชื่อที่สัมพันธ์กับธาตุศรีสองรัก น่าจะไม่ได้อยู่ที่ตัวบุคคลอย่าง "เจ้าพ่อกวน" ตรงกันข้าม สาเหตุสำคัญน่าจะอยู่ที่พิธีการ "รัฐ" ที่เข้ามาแทรกแซงพิธีกรรม "ชาวบ้าน" ในรูปแบบของการจัดงานให้เป็นขั้นเป็นตอน รวมถึงการเข้ามาสนับสนุนให้จัดมหรสพรื่นเริงจนเกินขอบเขตเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว จนทำให้ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักมีความสลับซับซ้อนยากเกินกว่าที่เจ้าพ่อกวนจะรับมือไหว ไม่ว่าจะเป็นการจัดการด้านสาธารณูปโภคเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว การดูแลความปลอดภัย และที่สำคัญที่สุดคือการจัดการด้านการเงิน ที่เป็นปัจจัยทำให้เจ้าพ่อกวนกลายเป็นจำเลยทางสังคม สร้างความรู้สึกกำกวมให้ชาวบ้านที่เคารพและศรัทธาต่อระบบความเชื่อ "เจ้าพ่อกวน" เป็นอย่างมาก

กระทั่งวันหนึ่งเจ้าพ่อกวนตัดสินใจซื้อรถตู้และรถกระบะ โดยลงชื่อตนเองร่วมกับหัวหน้างานจากฝ่ายราชการหน่วยงานหนึ่งเป็นผู้ร่วมชื่อ เพราะเห็นว่าภาระหน้าที่ของเจ้าพ่อกวนไม่ได้มีเฉพาะการดูแลองค์พระธาตุศรีสองรัก หากยังต้องเดินทางไปประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามคำเชิญของชาวบ้านผู้ร้องทุกข์ ซึ่งแต่เดิม เจ้าพ่อกวนจะใช้วิธีการทำเรื่องขอยืมรถจากโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย

ดังนั้นเมื่อเจ้าพ่อกวนเห็นเงินทุนที่ได้จากชาวบ้านทำบุญและเงินจากกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก ประกอบกับเห็นว่า รถกวนทางโรงพยาบาลด่านซ้ายมาเนิ่นนาน จึงตัดสินใจซื้อรถ

การตัดสินใจดังกล่าว ถือเป็นจุดเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของระบบความเชื่อ "เจ้าพ่อกวน" ก็ว่าได้ ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๗ มีกลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มยื่นหนังสือเรียกร้องต่อทางราชการให้ตรวจสอบความเป็นมาเรื่องดังกล่าว จึงทำให้ทราบว่ามีบัญชีพระธาตุศรีสองรักภายใต้การดูแลของเจ้าพ่อ

ความร่วมมือกับผู้บริหารหน่วยราชการในอำเภอด้านซ้ายหน่วยงานหนึ่ง มีสมุดบัญชีเงินฝากหลายฉบับ รวมเป็นเงินประมาณการไม่ต่ำกว่า ๔ ล้านบาท ตั้งแต่วันนั้นมา ใครๆ จึงรู้ว่าพระธาตุศรีสองรักเป็นแหล่งสะสมเงินก้อนโต

หน่วยราชการที่มีอำนาจสูงในระดับอำเภอด้านซ้ายจึงมองว่า น่าจะเป็นเรื่องไม่ชอบมาพากล จึงเสนอว่าควรจะให้พระธาตุศรีสองรักอยู่ภายใต้การกำกับและดูแลใน "ระบบวัด" ให้พระภิกษุสงฆ์เข้าไปจัดการและดูแลให้เหมือนกับวัดทั่วไป เพื่อให้เกิดความชัดเจนในด้านการจัดการ โดยเฉพาะปัญหาทางการเงิน ทั้งนี้เนื่องจากมองว่าพระธาตุศรีสองรักก็คือศาสนสถานที่มีสถานภาพเป็นเหมือนกับวัดทั่วไป

"ภายหลังการประชุมกรรมการมหาเถรสมาคม (มส.) มีการเปิดเผยว่า มส. ได้พิจารณากรณีที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (พศ.) ได้เข้าตรวจสอบสวนข้อเท็จจริงที่ได้มีการร้องเรียนเข้ามาว่า มีกลุ่มคนเข้าไปหาผลประโยชน์ในพื้นที่วัดพระธาตุศรีสองรัก ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ได้มีการทรงเจ้าเข้าผี เช่นวัวควาย โดยอ้างว่าเป็นเจ้าของพระธาตุศรีสองรัก พบว่า มีกลุ่มคนที่อ้างว่าได้รับการดูแลพระธาตุศรีสองรัก และเป็นทนายทนายสายเลือดในการดูแลพระธาตุมาดำเนินการดูแลเงินทอง มีการทรงเจ้าเข้าผี เช่นวัวควาย ซึ่งขัดกับหลักทางพุทธศาสนา ทั้งอ้างว่าพระธาตุศรีสองรักไม่มีสถานภาพเป็นวัด แต่เป็นโบราณสถานที่เจ้านายในอดีตกาลประสงคิให้ผู้เป็นทนายดูแล"^{๖๓}

"แต่จากการตรวจสอบตามเอกสารที่ปรากฏพบว่า นอกจากมีเจ้าอาวาส ๕ รูป ในทะเบียนวัดที่ราชอาณาจักแล้ว ก็มีพระครูสมณวุฒิมิร เจ้าคณะอำเภอด่านซ้าย รักษาการเจ้าอาวาส เมื่อพระครูสมณวุฒิมิรมรณภาพ ได้ตั้งเจ้าคณะอำเภอรูปใหม่ คือ พระครูสิริวิชัยธัช เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส สืบต่อมา

ขณะนี้ทางสำนักพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย ได้ยื่นขอเอกสารสิทธิที่ดินวัดพระธาตุศรีสองรัก เนื่องจากเจ้าหน้าที่สำรวจเมื่อวันที่ ๑๐-๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๗ พบว่า วัดพระธาตุศรีสองรักยังไม่มียกเอกสารสิทธิที่ดิน และบริเวณวัดถูกบุกรุก มีเอกชนและส่วนราชการไปออกเอกสารสิทธิทับที่ดินดังกล่าว จากที่ดินเดิมของวัด ๔๐ ไร่ พระครูสิริวิชัยธัช จึงมอบอำนาจให้ผู้ช่วยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลยไปยื่นขอเอกสารสิทธิในที่ดินดังกล่าว

ข้อมูลเหล่านี้เพียงพอสำหรับกรรพการศาสนา กรมศิลปากร และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เข้าไปดูผลประโยชน์ของวัดพระธาตุศรีสองรัก เพื่อนำเงินไปทำนุบำรุงศาสนา หรือนำเข้าเป็นรายได้ของแผ่นดิน ไม่ใช่ปล่อยให้กลุ่มบุคคลแสวงหาผลประโยชน์อย่างที่เป็นอย่าง"^{๖๔}

^{๖๓} มติชน ปีที่ ๒๗, ฉบับที่ ๙๖๖๑, ๒๒ สิงหาคม, ๒๕๔๒.

^{๖๔} "ท่องไปในแดนธรรม," คมชัดลึก ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๑๐๕๓, ๒ กันยายน ๒๕๔๗.

ด้านพระครูปลัดชฎิล จันทโชโต เจ้าคณะตำบลด้านซ้าย กล่าวว่า ขณะนี้ประชาชนในพื้นที่นับถือเจ้าพ่อเจ้าแม่กลุ่มนี้มาก ทำให้พระสงฆ์ไม่สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้เลย โดยเฉพาะกลุ่มผู้ทรงเจ้าเข้าผีเป็นผู้มีนามสกุลเดียวกับผู้บริหารในเทศบาล^{๒๕}

ท้ายที่สุดขณะนี้ (เดือนสิงหาคม ๒๕๕๗) เรื่องดังกล่าวถูกส่งให้ผู้มีอำนาจในระดับจังหวัดพิจารณา

ดังนั้นหากข้อเสนอของผู้บริหารระดับสูงของอำเภอด้านซ้าย ผ่านความเห็นชอบในระดับจังหวัดนั้นย่อมหมายความว่า พระธาตุศรีสองรักที่เคยอยู่ภายใต้การดูแลแบบจารีตประเพณีท้องถิ่น โดยมี "เจ้าพ่อกวน" เป็นผู้ดูแล ก็จะถูกพิธีการของรัฐเข้าแทรกแซงให้กลายมาเป็นการบริหาร "ระบอบวัด" เหมือนกับวัดต่างๆ ไป คือมีพระภิกษุสงฆ์ มีเจ้าอาวาส ซึ่งขึ้นตรงกับเจ้าคณะอำเภอและเจ้าคณะจังหวัด

^{๒๕} มติชน ปีที่ ๒๗, ฉบับที่ ๙๖๖๑, ๒๒ สิงหาคม, ๒๕๕๗

บทที่ ๙ บทวิเคราะห์และบทสรุป

จากการศึกษาข้อมูลของคนในกลุ่มน้ำหมั้นในมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ทำให้เห็นภาพวิถีการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มน้ำหมั้นแต่ละช่วงเวลา ซึ่งมีความแตกต่างกันออกไปตามบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างในแต่ละช่วงเวลา อย่างไรก็ตามงานศึกษาค้นครั้งนี้ยังเผยให้เห็นลักษณะที่สำคัญของชุมชนกลุ่มน้ำหมั้นที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นหลายประเด็นด้วยเช่นกัน

กลุ่มน้ำหมั้น: ลักษณะทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์

พื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านต่างๆ ในกลุ่มน้ำหมั้น อำเภอตำบลชัย จังหวัดเลย ถือว่ามีลักษณะทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวต่างจากพื้นที่เขตอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด กล่าวโดยสรุปคือมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่สลับซับซ้อนประกอบอยู่รอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านทิศตะวันออกมีภูแปก ภูทุ่งแทน ภูน้ำอุ่น ด้านใต้มีภูกลมโล ภูทุ่งแทน ภูแผงม้า และด้านตะวันตกมีภูหินร่องกล้าและภูผาผึ้ง

ชัยภูมิตั้งกล่าวจึงทำให้เกิดที่ราบเฉพาะพื้นที่ระหว่างหุบเขา บางแห่งก็เป็นที่ยราบสูงลุ่มๆ ดอนๆ โดยเฉพาะที่ตั้งอำเภอเป็นที่ราบ มีภูเขาขนาดสามด้าน มีที่ราบแคบๆ ยาวไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีเทือกเขาอยู่ทั้งสองข้างทางทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก โดยมีลำน้ำหมั้นเป็นสายใยหลักตัดผ่านกลางที่ราบหุบเขาดังกล่าว ชาวบ้านจึงมักตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและทำการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาและพืชผักสวนครัวในเขตพื้นที่ราบดังกล่าว ส่วนที่ดอนจะนำน้ำไป และปลูกพืชไร่ต่างๆ เช่น ข้าวโพด และถั่วพันธุ์ต่างๆ ดังนั้นจึงไม่ใช่ภาพแปลกตาแต่ประการใด ถ้าเราขึ้นไปยืนบนภูสูงแล้วมองย้อนลงมาในเขตชุมชนกลุ่มน้ำหมั้น จะเห็นบ้านตั้งเรียงรายอยู่กลางที่ราบหุบเขาตามลำน้ำหมั้นห่างเป็นระยะๆ

ประการสำคัญ ชัยภูมิที่ตั้งของชุมชนกลุ่มน้ำหมั้นเช่นนี้ยังเป็นปัจจัยสำคัญ ทำให้สังคมของชุมชนกลุ่มน้ำหมั้นค่อนข้างจะแยกตัวออกจากพื้นที่หรือหมู่บ้านในเขตอำเภอหรือจังหวัดอื่นๆ ดังเห็นได้ผลพวงของการพัฒนาการด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า ประปา หรือความเจริญแบบสังคมเมือง เพิ่งเข้ามาสู่ชุมชนกลุ่มน้ำหมั้นได้อย่างทั่วถึงเพียงไม่กี่สิบปี ในขณะที่บางหมู่บ้านก็เริ่มมีไฟฟ้าและประปาใช้กันไม่ถึงสิบปี เช่น บ้านนาหอและนาเวียง เป็นต้น รวมไปถึงการรักษาและดูแลสุขภาพที่มีลักษณะความเชื่อพื้นบ้านผสมผสานอยู่ในสังคมปัจจุบันในหลายเรื่องราว ขณะเดียวกันพัฒนาการด้านสาธารณสุขสมัยใหม่ก็ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังได้เพียงไม่กี่สิบปี

หรือหากพิจารณาจากมิติความเชื่อต่างๆ แม้ปัจจุบันจะเริ่มปรับเปลี่ยนไปจากเดิมวิถีปฏิบัติตามแบบโบราณ หากทว่าภาพชีวิตของคนกลุ่มน้ำหมั้นยังเชื่อและเคารพศรัทธาความเชื่อท้องถิ่นอย่างเหนียวแน่น เช่น ความเชื่อต่อพระธาตุศรีสองรัก และความเชื่อต่อเจ้าพ่อกวน จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีการ

ประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อดังกล่าวแทบตลอดทั้งปี เหตุผลดังกล่าวจึงส่งผลทำให้ระบบความเชื่อดังกล่าวเป็น "หัวใจ" สำคัญของระบบทางวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำหมัน

กล่าวได้ว่าลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งชุมชนลุ่มน้ำหมัน ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะดังที่กล่าวมานี้ ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งต่อการลิตชีวิตวิถีการดำรงชีวิต ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด

ด้านซ้าย : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคม

จากข้อมูลชุมชนประกอบกับประวัติศาสตร์และความทรงจำของคนลุ่มน้ำหมัน จะทำให้เห็นพัฒนาการประวัติศาสตร์สังคมเมืองด้านซ้ายปรากฏเป็นหลักฐานที่ชัดเจน นับหลังจากอาณาจักรโยนกล่มสลาย กล่าวคือเมื่อพ่อขุนบางกลางหาวกับพ่อขุนผาเมืองได้นำผู้คนจากแคว้นพางคำลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านแคว้นล้านช้างก่อนข้ามแม่น้ำเหืองมาขึ้นฝั่งขวาของลำห้วยน้ำหมัน เดินทางต่อมาจนถึงที่ราบแห่งหนึ่งจึงหยุดพัก แบ่งผู้คนตั้งถิ่นฐาน

พ่อขุนผาเมืองตั้งบ้าน "ด้านขวา"^{๒๖} ส่วนพ่อขุนบางกลางหาวพาผู้คนข้ามฟากไปพักพลชั่วคราวในที่แห่งหนึ่ง เพื่อหาที่พำนักที่เหมาะสม จึงอพยพไปตั้งถิ่นฐานขึ้นที่ริมฝั่งห้วยน้ำหมันเรียกบ้าน "ด้านซ้าย" (ปัจจุบันคือหมู่บ้านเก่า) ต่อมาจึงแบ่งผู้คนขึ้นไปตามลำน้ำ ไปขุดคูคลองจากฝั่งซ้ายห้วยน้ำหมันขึ้นไปจรดเนินเขา เพื่อชักน้ำเก็บทำการเกษตร และเป็นปราการธรรมชาติป้องกันการรุกรานจากศัตรู เรียกหมู่บ้านใหม่นี้ว่าบ้านค่ายคู (ปัจจุบันคือบ้านหนองคูหรือเขตตัวอำเภอด้านซ้าย)

เมื่อตั้งหลักแหล่งได้ระยะหนึ่ง ปรากฏว่าบ้านด้านขวาต้องประสบกับน้ำท่วมบ่อยครั้งเมื่อฤดูฝนหลาก พ่อขุนผาเมืองจึงคิดย้ายที่ทำกินไปอยู่เมืองรัต^{๒๗} ขณะที่พ่อขุนบางกลางหาวเกิดความคิดว่าบางยางเป็นเมืองใหญ่ มีระยะทางห่างจากบ้านค่ายคูไม่ไกลนัก ประกอบกับผู้คนมีจารีตประเพณีที่คล้ายกัน เห็นควรที่จะอพยพผู้คนไปรวมที่บางยาง ทำให้บ้านคูค่ายและบ้านเก่าเปรียบเสมือนเมืองหน้าด่าน ต่อมาเมื่อมีกำลังและความพร้อมมากพอที่จะขับไล่พวกขอม จึงมีใบบอกแจ้งไปให้พ่อขุนผาเมืองที่เมืองรัตให้นำกำลังขึ้นไปช่วย จนในที่สุดก็สถาปนาเป็นเจ้าปกครองสุโขทัยเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๐๐ ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

^{๒๖} ประเด็นดังกล่าวยังเป็นข้อถกเถียงอยู่ อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการท้องถิ่นบางท่านที่เชื่อว่าน่าจะตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของลำน้ำหมัน ระหว่างห้วยน้ำรินกับบ้านนาหัวแหลม ตำบลนาหอ อำเภอด้านซ้าย

^{๒๗} เรื่องของ "เมืองรัต" กลุ่มนักวิชาการได้เสนอไว้ ๒ แนวทางหลักๆ คือ แนวทางแรกเสนอว่าน่าจะตั้งอยู่ในจังหวัดเพชรบูรณ์ อีกแนวทางหนึ่งบอกว่าน่าจะอยู่อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก โปรดย้อนศึกษารายละเอียดได้ในบทประวัติศาสตร์และความทรงจำ

อย่างไรก็ตามด้านซ้ายก็ยังไม่ได้ยกตัวขึ้นเป็นเมือง กระทั่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์แห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง พร้อมใจกันสร้างพระธาตุศรีสองรัก (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๑๐๖) ขึ้นบนที่เนินสูงฝั่งตะวันตกของลำน้ำหมัน (ฝั่งซ้ายของลำน้ำ) พัฒนาการเมืองด้านซ้ายจึงเผยเป็นภาพที่ชัดเจนในสายตาของคนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ดังเห็นได้จากเรื่องเล่าและตำนานต่างๆ ที่ยังอยู่ในความทรงจำของคนด้านซ้าย ไม่ว่าจะเป็นตำนานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก และความเชื่อเรื่อง "เจ้าพ่อกวน" เป็นต้น

ประการสำคัญ ยังมีเรื่องเล่าของชุมชนในลุ่มน้ำหมันที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่น ไม่ว่าจะเป็นบ้านเก่า บ้านนาหอ บ้านนาเวียง และบ้านด่านซ้าย กล่าวคือชาวท้องถิ่นในลุ่มน้ำหมันเชื่อว่า บรรพบุรุษของตนเองเป็นคนลาวที่อพยพมาจากหลวงพระบาง ด้วยเหตุผลกลใดไม่อาจทราบแน่ชัด แต่ผ่านมาหลายร้อยปีแล้ว โดยให้เส้นทางตามลำน้ำโขงลัดเลาะผ่านเข้าสู่ลำน้ำเหือง ก่อนวกเข้าสู่ลำน้ำหมัน กระทั่งเดินทางมาพบพื้นที่ราบกว้างระหว่างหุบเขา จึงตั้งหมู่บ้านขึ้นพร้อมตั้งชื่อว่า "บ้านด่านซ้าย" ตามสภาพที่ตั้งของหมู่บ้านที่อยู่ในหุบเขา และตั้งอยู่ริมฝั่งซ้ายของลำน้ำหมัน^{๒๔}

เมื่อสร้างหลักปักฐานจึงขยายที่ทำกิน เดินทางขึ้นสู่ด้านเหนือของลำน้ำหมันในระยะทางที่ไม่ไกลนัก จนมาสร้างเป็นหมู่บ้านใหม่พร้อมตั้งชื่อว่า "บ้านนาเหาะ"

ส่วนเหตุที่เรียกว่า "บ้านนาเหาะ" ชาวบ้านเล่ากันว่า คงมาจากชื่อของ "ท้าวเหาะหานาง" ซึ่งเป็นผู้นำคนหนึ่งในกลุ่มบรรพบุรุษของพวกเขา ต่อมาบริเวณดังกล่าวได้กลายเป็นที่ตั้งเป็นหอโรง^{๒๕} ของพระแก้วอาสา ท้าวกรองสา ผู้นำชุมชนระดับเจ้าเมืองในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังมีการรื้อฟื้นความสำคัญของผู้นำชุมชนท้องถิ่น ด้วยการสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นพระแก้วอาสา ท้าวกรองสา ขึ้นที่วัดดังกล่าว ขณะนี้อยู่ระหว่างการก่อสร้าง

ด้วยเหตุเป็นที่ตั้งของหอโรงของผู้นำชุมชนนี้เอง ชาวบ้านจึงพากันเรียกชื่อของหมู่บ้านว่า "บ้านหอโรง" ก่อนเติมคำว่า "นา" ลงข้างหน้า เพราะมีที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้านมากมาย ต่อมาชาวบ้านจึงตัดคำว่า "โรง" ออก เหลือแต่ "นาหอ" และพากันเรียก "บ้านนาหอ" จนถึงทุกวันนี้

หลังจากนั้นจึงขยายที่ทำกินอีกครั้ง โดยเดินทางขึ้นสู่ทิศเหนือของลำน้ำหมันเช่นเคย เพื่อมาตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้นที่บ้าน "นาเวียง" และ "หนองคู" โดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน "หนองคู" จะมีพื้นที่เป็นที่ราบแคบๆ ยาวขนานไปตามริมน้ำหมัน ภายในหมู่บ้านมีหนองน้ำกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ชาวบ้านเชื่อว่าน่าจะเป็นการขุดเป็นคูขึ้น หรือไม่อาจจะเป็นเส้นทางน้ำหมันเดิม ต่อมาสายน้ำเปลี่ยนเส้นทางเดินพื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นหนองคู มีน้ำขังตลอดปี ทำให้ชาวบ้านบางคนเรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า "หมัน

^{๒๔} ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านหนึ่งในเขตตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย

^{๒๕} ปัจจุบันที่ตั้งหอโรงอยู่บริเวณวัดศรีภูมิบ้านนาหอ วัดศรีภูมิสร้างขึ้นใกล้เคียงกับการตั้งบ้านนาเหาะ คือ เมื่อ พ.ศ.

หลง" เมื่อตั้งถิ่นฐานระยะหนึ่ง จึงได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น "ด่านซ้าย"แล้วใช้เรียกกันจนติดปากกระทั่งปัจจุบัน หากทว่ามีการเปลี่ยนชื่อเมื่อใด และด้วยเหตุผลใดกลับไม่ปรากฏหลักฐานหรือเรื่องเล่าแต่ประการใด

ส่วนบ้าน "ด่านซ้าย" เดิมทีที่ตั้งอยู่บ้านหอนในปัจจุบัน คงเปลี่ยนชื่อเป็นบ้าน "ด่านซ้ายเก่า" นานๆ เข้า ชาวบ้านเห็นว่าชื่อเรียกมีคำมากเกินไป จึงเรียกสั้นๆ ว่า "บ้านเก่า" ซึ่งหมายถึง หมู่บ้านอันเป็นที่ตั้งของบรรพบุรุษของคนด่านซ้ายที่อพยพมาจากเมืองหลวงพระบางมาตั้งแต่อดีต โดยมาตั้งถิ่นฐานที่นี่เป็นแห่งแรก ก่อนที่จะย้ายมาอยู่ในเขตอำเภอด่านซ้ายในปัจจุบัน

จวบจนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) มีการเปลี่ยนการปกครองแบบเดิมมาเป็นแบบเทศาภิบาล แบ่งท้องที่ออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน เมืองด่านซ้ายจึงเปลี่ยนฐานะมาเป็นอำเภอด่านซ้าย

โดยนัยแห่งพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ดังกล่าว ด่านซ้ายจึงขึ้นอยู่กับมณฑลพิษณุโลก หลังจากนั้น ด่านซ้ายจึงโอนมาอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเลยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ และยังคงขึ้นอยู่กับเขตการปกครองของจังหวัดเลยจนกระทั่งปัจจุบัน

พัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคม

อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันกระแสวัฒนธรรมจากเมืองและความเจริญต่างๆ กำลังไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมากมาย หากกล่าวเฉพาะเศรษฐกิจ สรุปได้ว่า ชุมชนลุ่มน้ำหมันได้รับผลกระทบของกระแสพัฒนาดังกล่าวเช่นกัน เพียงแต่เป็นภาพของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกลับไม่ชัดเจนเท่ากับชุมชนอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตปริมณฑลหรือเมืองที่เจริญ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าสภาพทางกายภาพที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบหุบเขาขนาดทั้งสามด้านดังที่กล่าวไว้เบื้องต้น ทำให้ไม่สะดวกกับชุมชนภายนอกเท่าที่ควร แม้ปัจจุบันถนนหนทางและเส้นทางคมนาคมต่างๆ จะสะดวกสบายแล้วก็ตาม เรียกได้ว่าถ้าใครไม่มีธุระจำเป็นก็คงจะไม่เดินทางเข้าไปด่านซ้าย

อย่างไรก็ตาม ผลของการศึกษาทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชนลุ่มน้ำหมันว่าพัฒนาจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองในอดีต จนก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบผูกโยงกับทุนนิยมจากกระแสวัฒนธรรมภายนอก ซึ่งอาจสรุปสาระสำคัญได้คือ

ใช้นิ้วและชี้ฝั่งมาหาที่ริมฝีปาก เสร็จแล้วจึงนั่งหันหน้ากลับมาทางด้านผู้ร่วมในพิธี จากนั้นแฉนจะจุดเทียนที่ชั้นบูชาและนำผู้ร่วมในพิธีทุกคนสักการะเจ้าเมืองวังและถวายชั้นบูชา เจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อทวนได้แสดงการรับรู้สักการะโดยการให้มือจับเปลวเทียนในชั้นบูชาให้ดับ พร้อมหยิบเอาจอกเหล้าในชั้นบูชามาดื่มจนหมด หากวิญญาณผีเจ้านายยังไม่พอใจในการปฏิบัติหน้าที่ของบรรดาแสนและนางแต่ หรือเห็นว่ามีส่วนบางอย่างที่ยังบกพร่องอยู่จะนั่งนิ่ง ไม่รับชั้นบูชาหรือรับสักการะ

จากนั้นเจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อทวนร่วมสนทนา ใต้ถามการปฏิบัติหน้าที่ของแสนแต่ละคน และถามถึงทุกข์สุขของบรรดาพ่อแสนและนางแต่ ตลอดจนชาวบ้านผู้เข้าร่วมพิธี ต่อมาจะเป็นการนำล่ำรับเครื่องเช่นคาวหวานอย่างละล่ำรับมาส่งให้พ่อแสนเพื่อถวายเจ้าเมืองวัง

ช่วงพิธีดังกล่าว พ่อแสนจะนำชั้นล่ำมือถวายเจ้าเมืองวัง มีบรรดาพ่อแสนทั้งหมดที่มาร่วมงานช่วยกันยกล่ำรับเครื่องเช่นถวายร่างทรง เจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อทวนล้างมือในชั้นน้ำ และเช็ดมือที่ผ้าสไบสีขาวที่คาดอยู่บนไหล่ของแสน แล้วหยิบเอาตะเกียบมาคืบกินอย่างละคำและยกจอกเหล้าขึ้นดื่มจนหมด หยิบหมากพลูออกมาจากล่ำรับและจับเปลวเทียนในล่ำรับเครื่องเช่นให้ดับ

จากนั้นแสนจะช่วยกันยกล่ำรับเครื่องเช่นออกมาก่อน แล้วยกของหวานถวายเป็นล่ำถัดต่อไป เมื่อเจ้าเมืองวังในร่างทรงของเจ้าพ่อทวน ได้ทำการตรวจดูเครื่องประกอบพิธีที่จัดเตรียมไว้ตั้งแต่วันก่อน และได้แจ้งกับบรรดาแสนถึงข้อปฏิบัติที่ยังบกพร่องอยู่ เสร็จแล้วจึงถอยทรงโดยการถอดผ้าสีขาวที่คาดบนศีรษะออกวางไว้ที่คบายบูชา เป็นการบอกว่าวิญญาณเจ้าเมืองวังได้ออกจากร่างทรงเจ้าพ่อทวนแล้ว เจ้าพ่อทวนจะลุกขึ้นถอดชุดทรงแล้วห่มผ้าสไบสีขาวเหมือนเดิม ก่อนที่เจ้าพ่อทวน บรรดาแสน นางแต่และผู้เข้าร่วมในพิธีทุกคนสักการะหนึ่งบูชาด้วยการกราบสามครั้งเป็นอันเสร็จพิธีในตอนเช้า ผู้ร่วมในพิธีจึงแยกย้ายไปพักกลางวัน

พิธีต่อมาจะเริ่มขึ้นในป้ายอ่อนๆ เป็นการเชิญวิญญาณผีเจ้านายฝ่ายขวาอีกองค์หนึ่ง เชื่อว่าเป็นวิญญาณของ "เจ้าแสนเมือง" ที่มาประทับทรงในร่างทรงของเจ้าพ่อทวน พิธีเริ่มต้นขึ้นหลังจากแสนจุดเทียนที่ห้องบูชาและที่ชั้นบูชา แล้วนำผู้ร่วมในพิธีสักการะหิ้งผีเจ้านายฝ่ายขวา หลังจากนั้นเจ้าพ่อทวนและแสนจะร่วมกันทำพิธีเชิญวิญญาณเจ้าแสนเมืองมาเข้าทรง

เมื่อวิญญาณเจ้าแสนเมืองมาประทับทรงในร่างเจ้าพ่อทวน พ่อแสนที่ทำหน้าที่จัดเสื่อผ้าชุดเครื่องทรงให้กับเจ้าพ่อทวนจะนำชุดทรงเข้ามาให้ร่างทรงใส่ใหม่ ชุดทรงของเจ้าแสนเมือง คือ ผ้าถุงสีแดง เสื้อคลุมแขนยาวสีน้ำเงิน ผ้าคาดเอวสีขาว

จากนั้นแสนจะนำผู้เข้าร่วมพิธีสักการะวิญญาณเจ้าแสนเมืองที่มาเข้าทรง และถวายชั้นบูชาให้แก่เจ้าแสนเมืองในร่างทรงของเจ้าพ่อทวน เจ้าแสนเมืองจะใช้มือจับเปลวเทียนในชั้นบูชาเพื่อให้ไฟดับพร้อมกับยกจอกเหล้าขึ้นดื่มจนหมด เสร็จแล้วจะได้ถามแสนฝ่ายเจ้าพ่อทวนห้าคนกับพ่อแสนของฝ่ายเจ้าแม่ นางเทียมอีกห้าคน แสนทั้งสิบคนนี้เป็นผู้มีหิ้งบูชาประจำตัว จะนำมงกุฎดอกไม้มาประดับบน

จะมีข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีการผลิต อีกทั้งยังต้องเสี่ยงกับความไม่แน่นอนทางธรรมชาติ แต่ชาวบ้านจะรู้วิธีว่าจะตัดสินใจอย่างไรในการทำการเกษตร ดังเห็นได้จาก การแลกเปลี่ยน หยิบยืม และแบ่งปันระหว่างเครือญาติและภายในชุมชน

การล่าสัตว์และการเก็บหาของป่าจึงเป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมการผลิตในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความพอเพียงในการดำรงชีวิต การพึ่งพาฐานทรัพยากรของชุมชน ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านมีความยืดหยุ่น สามารถรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาภัยธรรมชาติอย่างฝนแล้งหรือน้ำท่วมที่ทำให้ได้ผลผลิตน้อย เป็นต้น

ดังนั้นป่าจึงเป็นที่พึ่งของชาวบ้านมาโดยตลอด กระทั่งรัฐเข้ามาแทรกแซงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และอ้างความเป็นเจ้าของแทนชุมชน (ในระยะหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ และกระทบกับชุมชนอย่างเด่นชัดหลังปี พ.ศ. ๒๕๓๐) ปิดกั้นหวงห้ามไม่ให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ แต่อุญาตให้คนภายนอกเข้าตัดฟันหักเก็บอย่างล้างผลาญจนสิ้นป่าแทบจะหมดความอุดม

นอกจากนี้การผลิตบางอย่างยังมีเป้าหมายเพื่อเป็นหลักประกันในกรณีที่ต้องประสบภาวะวิกฤตทางสังคม เช่น ช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ กรณีดังกล่าวชุมชนจะนำผลผลิตบางชนิด เช่น ผ้าฝ้าย ไปแลกเปลี่ยนกับชาวนครไทย

คนลุ่มน้ำมันจึงประกอบกิจกรรมได้หลายๆ อย่างในเวลาเดียวกัน เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์และสนองความต้องการในครัวเรือน ชาวบ้านที่ไถนาหรือปลูกข้าวนาจะจับกุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียด และสัตว์อื่นที่สามารถนำไปปรุงอาหารได้ พวกที่นำวัวควายไปเลี้ยงในชายป่าก็จะถือโอกาสเก็บหาสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีพไปในตัว เช่น ผักหวาน หน่อไม้ และเห็ดต่างๆ รวมทั้งทำงานจักสานและทอผ้า เป็นต้น

ดังนั้นการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายจึงไม่ใช่คำในอุดมคติ หากแต่เป็นภาพชีวิตที่เกิดขึ้นจริง เพราะชาวบ้านเน้นการทำนา ปลูกผัก ทำงานหัตถกรรมพื้นบ้าน และเก็บของป่าเป็นอาหารหลัก ไม่เน้นอาหารจากเนื้อสัตว์ เนื้อสัตว์มักเป็นอาหารพิเศษในเทศกาลต่างๆ เท่านั้น จึงทำให้เห็นว่าไม่ต้องมีเงินก็อยู่ได้ เพราะในทุ่งนาและป่ารอบๆ หมู่บ้านมีวัตถุดิบทางธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านไม่ต้องพึ่งตลาด เพราะมีทุ่งนาและป่าเป็น “ซูเปอร์มาร์เก็ต” ที่ไม่ต้องใช้เงินซื้อหา

กล่าวได้ว่าลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชน มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ผลิตอาหารไว้บริโภคในครอบครัวและชุมชน หากเหลือก็จะสำรองไว้ในยามวิกฤติ หรือไม่ก็นำไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง ความสัมพันธ์ภายในชุมชนแบบเครือญาติ ช่วยเหลือด้านแรงงาน ช่วยเหลือด้านสังคม

เศรษฐกิจชุมชนยุคหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐

ระยะต่อมากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นกับชุมชนหมู่บ้าน และถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนที่เป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้าน เมื่อมูลค่าส่วนเกินจากการค้าได้จูงใจให้เกิดตลาดข้าวขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดกิจการโรงสี

ราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ชุมชนหมู่บ้านได้เริ่มเข้าไปสัมพันธ์ระบบเศรษฐกิจภายนอกจากการนำข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภค ไปขายยังตลาดรับซื้อข้าว แล้วนำเงินที่ได้จากการขายข้าวไปซื้อหาวัตถุดิบเพื่อนำมาผลิตเป็นปัจจัยในการดำรงชีพ เช่น ปลาทุเค็ม ปลากระป๋อง เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่ชุมชนผลิตไม่ได้

การเข้าไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอก นับว่าทำให้ชุมชนผ่อนคลายจากภาระหนักในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพลงบ้างระดับหนึ่ง ขณะเดียวกัน อีกด้านก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เห็นภาพของชุมชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตแบบพอเพียงที่ปฏิบัติมา

กระทั่งระบบเศรษฐกิจภายนอกได้เข้ามาบีบคั้นในชุมชนมากขึ้น กล่าวคือเดิมชุมชนจะต้องเดินทางรอนแรมและลัดเลาะทุ่งนาและป่า เพื่อนำข้าวไปขายยังตัวเมือง ก็เริ่มมีพ่อค้าเข้ามารับซื้อข้าวถึงในหมู่บ้าน ในขณะที่สินค้าจากตลาดก็เริ่มเข้ามาในชุมชน ทำให้การดำเนินชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชุมชนหมู่บ้านอาศัยการหาอยู่หากินจากธรรมชาติ หาผักจากป่า หาปลาจากแหล่งน้ำ เป็นต้น เริ่มมีการซื้อสินค้าจากตลาด

ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น เพื่อให้มีข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภคเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้นำข้าวไปขายเป็นเงิน เพราะช่วงเวลาดังกล่าวเงินตราเริ่มมีความสำคัญกับชุมชน ทั้งนี้เพราะการที่จะได้บริโภคสินค้าจากระบบตลาดจะต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงินตรา ไม่ใช่ผลผลิตเช่นการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

จึงเห็นได้ว่า ในช่วงเวลานี้รัฐและระบบเศรษฐกิจภายนอกจะผนวกชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าในระยะต่อมาจึงเป็นสิ่งที่ไม่ยากนัก ดังเห็นได้จากการเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านโดยรัฐ ในรูปแบบของการพัฒนาชุมชนลุ่มน้ำหมัน จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจชุมชน ดังเห็นได้จากการที่รัฐเข้ามาสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เป็นต้น เพื่อจุดประสงค์หลักในการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ แต่ขณะเดียวกัน ถนนก็สัมพันธ์กับวิถีแห่งการผลิตในระบบเศรษฐกิจ คือทำให้มีการติดต่อการตลาดภายนอกได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะการปลูกข้าวถูกเชื่อมโยงกับระบบการตลาดของประเทศโดยรวม กรณีนี้เห็นได้จากในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ วิถีการทำเกษตรของคนลุ่มน้ำหมันมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต และวิถีการผลิตของชุมชนเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ให้สูงขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว มีการลงทุนเครื่องจักรกลและใช้ปัจจัยการผลิตให้มากขึ้น

ดังนั้นลักษณะที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำห่มในเวลานี้ ยังคงเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีวิถีชีวิตแบบพอเพียงที่สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ต้องพึ่งพาภายนอกเช่นกัน โดยชุมชนได้เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก แต่ยังไม่สามารถผลิตได้พอเพียงต่อความต้องการบริโภคของสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจาก

ประการแรก ทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำนวนมาก เพียงพอต่อการรองรับจำนวนประชากรในการดำรงชีวิตอยู่แบบพอเพียงและโดยเฉพาะที่ดินสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกได้อย่างไม่จำกัด *ประการที่สอง* ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่สามารถช่วยเหลือเกื้อกูล *ประการที่สาม* มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงสามารถแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชน ยังไม่ต้องพึ่งพาภายนอกมากนัก ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ไม่ต้องใช้สารเคมีในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร

ส่วนข้อจำกัดของชุมชนต่อการพึ่งตนเอง คือ *ประการแรก* การขาดแคลนแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยในการผลิตข้าวทำให้ชุมชนไม่สามารถผลิตข้าวไว้บริโภคได้เพียงพอตลอดปี ต้องแลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกชุมชน *ประการที่สอง* ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเดิมเป็นป่าซากที่มีนายทุนมาโค่นไม้ใหญ่หมดไป พื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นป่าไผ่ที่มีความแห้งแล้ง ไม่อุดมสมบูรณ์ ทำให้มีข้อจำกัดในการปลูกพืชได้เพียงไม่กี่ชนิดที่ทนทานต่อความแห้งแล้งได้ เช่น สับปะรด กล้วย ข้าวโพด เป็นต้น *ประการที่สาม* การขนส่งและคมนาคมแม้จะมีการสร้างถนนถนนทางแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สะดวกมากนัก ทำให้ต้องใช้เวลา

เศรษฐกิจชุมชนช่วงขยายตัวหลัง พ.ศ. ๒๕๓๐

ชุมชนช่วงขยายตัวยุคนี้เริ่มมีการพัฒนาระบบไฟฟ้า ถนน และน้ำประปา ชุมชนสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก ปลูกพืชได้หลากหลายมากขึ้น สามารถปลูกข้าวไว้บริโภคได้เพียงพอ พื้นดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชแบบเข้มข้น ใช้ปุ๋ยและสารเคมีมากขึ้น ลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและพึ่งพาบางส่วน วิถีชีวิตของชุมชนยังเป็นแบบเรียบง่ายประหยัด เน้นความพอเพียง แต่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิต ตลาด และแหล่งเงินลงทุนจากภายนอกมากขึ้น จนนำไปสู่การเป็นหนี้สินทั้งในและนอกระบบ ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวกิจการธนาคารจึงได้เริ่มมาเปิดกิจการในชุมชนด้านซ้าย

วิถีการผลิตดังกล่าว เห็นได้จากการปลูกพืชไร่ พืชหลักๆ ได้แก่ ข้าวโพด ทำให้ต้องเร่งเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้ยาปราบศัตรูพืชและปุ๋ยเคมีอย่างเข้มข้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวบ้านเริ่มเป็นหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ แหล่งเงินทุนที่สำคัญของชุมชนได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ขณะเดียวกันชุมชนก็เริ่มรับวัฒนธรรมจากชุมชนภายนอกเข้ามาในวิถีชีวิตของชุมชน มีการพึ่งพาชุมชนภายนอกมากขึ้น

ช่วงเวลานี้สภาพการณ์ของชุมชนจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ประสบบกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจอยู่ด้วยเช่นกัน เนื่องจากต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เพราะต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทั้ง

ด้านเงินทุน เทคโนโลยี และการตลาด ขณะเดียวกันราคาสผลผลิตทางการเกษตรก็มักตกต่ำ ทำให้ชาวบ้านต้องไปกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรฯ

ขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรมของชุมชน ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในชุมชน ที่มีลักษณะส่งเสริมความเป็นอยู่แบบปัจเจกชนมากขึ้น ความเป็นชุมชนลดน้อยลง ชุมชนแตกแยก เน้นการบริโภคนิยมมากขึ้น ให้ความสำคัญทางด้านวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ สมาชิกในชุมชนออกไปหางานทำข้างนอก

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ คือ ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และความเชื่อท้องถิ่นบางอย่าง^{๑๑} ที่ยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านแรงงานและสังคม ประการต่อมาในเรื่องของระบบน้ำทางธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทำให้ชุมชนสามารถปลูกพืชที่หลากหลายได้มากขึ้น เช่น ปรียบพื้นที่ทำนาข้าว การปลูกพืชผักไว้ขายและบริโภคในครัวเรือน การทำสวนผลไม้ เลี้ยงสัตว์ สมาชิกในชุมชนประกอบอาชีพหลากหลายมากขึ้น

การจัดการดูแลสุขภาพ

กับสภาพสังคมและความเชื่อของคนลุ่มน้ำหมัน

ดังที่เกริ่นไว้ในหัวข้อสภาพทางกายภาพของชุมชนลุ่มน้ำที่มีลักษณะเฉพาะตัว ถือเป็นหนึ่งในหลายปัจจัยสำคัญที่จะส่งต่อผลวิถีการดำรงชีวิตด้านต่างๆ รวมทั้งระบบสาธารณสุขด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ทำให้การเดินทางของคนลุ่มน้ำหมันในสมัยก่อนเป็นไปด้วยความลำบากยิ่ง จะไปที่ไหนๆ ก็ต้องเดินเท้า แม้แต่จะไปธุระเมืองเลยหรือหล่มสักก็ต้องเดินเท้า ใช้เวลาเดินทางถึง ๒-๓ วัน อย่างดีก็ใช้ช้าง ม้า ล้อ เกวียน เป็นพาหนะ ดังนั้นเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยจึงต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปจัดการไม่ว่าจะเป็นเรื่องของหมอยาพื้นบ้าน พืชสมุนไพรรอบบ้าน หมอตำแย รวมไปถึงระบบความเชื่อต่างๆ อาทิ ความเชื่อเรื่องผีต่างๆ ที่ส่งผลในด้านภาวะจิตใจเป็นอย่างสูง

จากความเชื่อผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นี้เอง อำนาจหรืออิทธิฤทธิ์ของผีจึงเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตจิตใจของคนลุ่มน้ำหมันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วย มักจะคิดว่ามีสาเหตุมาจากผีเป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่เจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ เมื่อรักษาด้วยยาสมุนไพรแล้วยังไม่หาย ดังนั้นคนในบ้านก็จะมุ่งประเด็นไปหาผีทันที จะต้องมีการไปหาสาเหตุของการป่วยจากหมอยา และหมอยาหมันนี้มักจะมียูทูบทุกหมู่บ้าน เป็นต้น

ต่อมาเมื่อชุมชนได้รับการพัฒนาจากภาครัฐ โดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ เริ่มสร้างถนนหนทาง ความเจริญจากต่างถิ่นเริ่มเข้ามา ได้ส่งผลทำให้คนลุ่มน้ำหมันมีการพึ่งตนเองของท้องถิ่นมี

^{๑๑} โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อเรื่องความเชื่อในบทเดียวกัน

รูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น เช่น มีความเชื่อว่ายาแผนปัจจุบันสามารถรักษาโรคได้หายขาดและทันใจ และยาที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นพวกยาถ่ายพยาธิ ยาแก้ปวด ยาใส่แผลสด ยารักษาโรคฟันผุ เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็มีหมอเถื่อนซึ่งเป็นคนท้องถิ่นอื่นที่พอมีความรู้ทางการแพทย์บ้าง รวมทั้งเริ่มมีร้านขายยาแผนปัจจุบัน จำหน่ายยาให้กับคนในท้องถิ่น และจัดจำหน่ายยาเป็นชุดๆ เช่น ยาแก้ปัญหาการปวดข้อและปวดหลัง เป็นต้น ส่วนการคลอดลูกยังพึ่งพามอตำแยเหมือนเดิม แต่หมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรเริ่มมีบทบาทน้อยลง และความเชื่อสาเหตุของความเจ็บป่วยค่อยๆ เปลี่ยนไป เนื่องจากป่าไม้ลดลง คนท้องถิ่นเริ่มได้รับการศึกษามากขึ้น ประการสำคัญยังมีข้าราชการจากท้องถิ่นอื่นเข้ามาปฏิบัติงานในด้านซ้ายมากขึ้นเช่นกัน โดยเฉพาะทหารและตำรวจที่เข้ามาต่อสู้กับคอมมิวนิสต์

ผลของการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ความรู้ในการดูแลสุขภาพตนเองของท้องถิ่นที่เป็นความเชื่อ เช่น สมัยก่อนเริ่มเปลี่ยนไป คือชาวบ้านหันมาให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพที่อาศัยความรู้ทางการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาที่ดีพอ คือมีสถานบริการสาธารณสุขที่มีบุคลากรจำกัด กระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๒๐ อำเภอด่านซ้ายอยู่ในพื้นที่ที่มีการสู้รบระหว่างทหารฝ่ายรัฐบาลกับคอมมิวนิสต์ จึงได้รับการคัดเลือกให้ตั้งโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช อันเป็นผลพวงของนโยบายของภาครัฐที่ต้องการจะทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นดังกล่าวมีความศรัทธาต่อรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งของสงครามแย่งชิงประชาชน บริการพื้นฐานหลายอย่างมาพร้อมๆ กัน เช่น ไฟฟ้า ถนนลาดยางใช้ได้ทุกฤดูกาลติดต่อกับจังหวัดเลย เพชรบูรณ์ พิษณุโลก เป็นต้น ทำให้คุณภาพในการบริการประชาชน การเข้าถึงดีขึ้นมาก นอกจากนี้ยังมีการสร้างสถานีอนามัยตามตำบลต่างๆ ให้บริการสุขภาพขั้นพื้นฐาน มีระบบการให้ภูมิคุ้มกันโรคที่ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาอย่างก้าวกระโดดในลุ่มน้ำหมันเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีความศรัทธาต่อระบบบริการที่รัฐจัดให้เป็นอย่างมาก และละเลยต่อการดูแลสุขภาพของตนเอง หมอตำแยและหมอพื้นบ้านเริ่มมีบทบาทลดลง

ส่วนการดูแลสุขภาพยุคปัจจุบันหรือหลัง พ.ศ. ๒๕๓๐ การพึ่งตนเองของชาวบ้านน้อยลง ความรู้ในการดูแลสุขภาพไม่ได้รับการสานต่อจากคนรุ่นก่อน โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติกลับไม่ได้รับความสำคัญ เมื่อยามเจ็บป่วยมักใช้บริการร้านขายยา และมีความเชื่อว่าสุขภาพที่ดีจะต้องได้รับการรักษาพยาบาลที่ดี ดังนั้นชาวบ้านจึงละเลยที่จะปฏิบัติตนให้มีสุขภาพดี เพราะมีความเชื่อว่าถ้าสุขภาพเสียก็สามารถใช้บริการของรัฐแก้ได้

ขณะเดียวกัน หมอเถื่อนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบเข้าไปรักษาในท้องที่ทุรกันดาร ระบบธุรกิจขายตรงที่เกี่ยวกับสุขภาพเริ่มเข้ามาในท้องถิ่นที่มีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งหมดเป็นเพราะว่ากระบวนการสืบทอดความรู้ การประยุกต์ใช้ความรู้ การเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นต่อกระแสการติดต่อจากภายนอกไม่ได้รับการจัดระบบที่ดีพอจากคนในท้องถิ่น เพราะส่วนใหญ่มีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการชี้แนะและจัดการเกี่ยวกับ

สุขภาพ โดยขาดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและสถานบริการจึงเปลี่ยนไปในแง่ของความห่างเหินระหว่างกัน

ชีวิต ประเพณี และความเชื่อ

← หัวใจหลักของวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน →

ความเชื่อของคนลุ่มน้ำหมันมีทั้งความเชื่อในพุทธศาสนา มีวัดประจำหมู่บ้านเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน กล่าวคือบ้านด่านซ้ายมีวัดโพธิ์ชัย บ้านนาเวียงมีวัดโพธิ์ศรี และบ้านนาหมื่นมีวัดศรีภูมิ

นอกจากนี้ยังมีความเคารพและศรัทธาในองค์พระธาตุศรีสองรัก ที่สำคัญยังเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติต่างๆ มากมาย เช่นความเชื่อเรื่องผีและหอเจ้าบ้านของหมู่บ้าน ความเชื่อเรื่องการถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติของชาวด่านซ้าย ในสมัยก่อนเชื่อว่าตามป่า ตามภูเขา ถ้า แม่น้ำ ห้วยหนอง คลองบึง และตามบริเวณหมู่บ้านจะมีผี ดวงวิญญาณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ ผู้ใดละเมิดหรือไม่เคารพบูชาจะได้รับอันตราย เจ็บไข้ได้ป่วย หรือประสบเคราะห์กรรมต่างๆ นานา

หากครอบครัวใดเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจไปหาหมอยามหรือหมอดตรวจดวง ถ้าหมอยามท้วงหักว่ามีเหตุมาจากผีตนใดตนหนึ่งจะทำให้เจ็บป่วยไข้ ญาติผู้ป่วยจะบอกกล่าวขอขมาลาโทษ แล้วนำเครื่องเซ่นพวกข้าวปลาอาหารทั้งหวานและเค็ม ไปเซ่นไหว้ผีที่หมอยามอ้างถึง

ปัจจุบันความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องผียังคงปรากฏอยู่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อของคนรุ่นผู้ใหญ่อยู่ เพียงแต่ธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องความเชื่อไม่เข้มงวดเท่าสมัยก่อน ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ส่วนใหญกลับเห็นว่าเป็นเรื่องเล่าของคนรุ่นก่อนมากกว่าที่จะเป็นเรื่องจริง แต่ก็ไม่ถึงกับลบล้าง

ส่วนความเชื่อในรอบปีมักสัมพันธ์กับการทำนาและวิถีชีวิตทางการเกษตร รวมทั้งยังเป็นที่พึ่งทางจิตใจเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือได้รับความเดือดร้อน คนในลุ่มน้ำหมันก็มักขนบานศาลกล่าวและแก้มะ (บน)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้คนลุ่มน้ำหมันประกอบพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมในรอบปีและพิธีกรรมในวัฏจักรชีวิตที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมฮีตสิบสองที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไป ในท้องถิ่นอีสาน ชาวบ้านยังผนวกพิธีกรรมท้องถิ่นเข้าไปเป็นข้อปฏิบัติด้วย เช่น งานไหว้เจ้าเมืองวังเดือน ๔ งานไหว้เจ้าเมืองกลางเดือน ๕ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ชุมชนลุ่มน้ำหมันแต่ละหมู่บ้านยังมีทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีร่วมของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และงานบุญไหว้พระธาตุศรีสองรัก เป็นต้น (ดังที่จะกล่าวเป็นหัวข้อสำคัญถัดไป) ขณะเดียวกันก็มีงานบุญประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน เช่น งานไหว้ภูถ้ำลิง บ้านนาเวียง และภูผาแดดบ้านนาหอ เป็นต้น ส่วนประเพณีสำคัญทางศาสนาจะร่วมกันจัดที่วัดประจำชุมชน แต่เนื้อหาโดยหลักๆ มีลักษณะคล้ายๆ กัน กล่าวคือเป็นประเพณีของหมู่บ้านที่มีมาแต่โบราณของทั้ง ๒ หมู่บ้าน แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่เคารพศรัทธาหรือมีความเชื่อต่อ

ภู่อังล้งและภูผาแดด ก็นิยมเดินทางเข้ามาประกอบพิธีด้วยเช่นกัน และจะประกอบในเดือน ๘ โดยบ้านนาเวียงจะประกอบพิธีกรรมก่อนบ้านนาหอสักประมาณ ๑ สัปดาห์

ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อว่าทั้งภู่อังล้งและภูผาแดดเป็นที่สิงสถิตวิญญาณลูกแก้ว (เป็นประเภทหนึ่ง) ที่ช่วยเหลือให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข หมดเคราะห์ และทำการเกษตรได้ผล ปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือคนเริ่มให้ความสำคัญน้อยลง ดังเห็นได้จากจำนวนชาวบ้านที่ขึ้นไปบูชาภูลดลงมาก ต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากสมัยก่อนที่ผู้คนนิยมขึ้นไปบูชาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านได้รับการศึกษามากขึ้น จึงเปลี่ยนแปลงอาชีพไปทำงานด้านอื่นที่ไม่ใช่ภาคเกษตร เช่น รับราชการ และเป็นลูกจ้าง เป็นต้น จึงไม่มีเวลาว่างพอที่จะมาร่วมงานดังกล่าว อย่างไรก็ตามทางหมู่บ้านยังคงปฏิบัติสืบสานประเพณีนี้อยู่อย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี นอกจากนี้ยังพบว่าสาเหตุที่ชาวบ้านไม่นิยมขึ้นบูชาภูทั้งสอง เพราะสถานที่ประกอบอยู่บนภู ต้องเดินทางไกลขึ้นเขา การเดินทางลำบาก ทำให้เดินขึ้นเขาไม่ไหว สะท้อนให้เห็นว่าคนยุคปัจจุบันคุ้นเคยกับการนั่งรถ ไม่ต้องเดินทางด้วยเท้าไปไหนไกลๆ ต่างจากสมัยก่อนที่ต้องอาศัยการเดินทางเท้าเป็นหลัก คนสมัยก่อนจึงมีความอดทนสูงกว่า

นอกจากนี้คนลุ่มน้ำหมันยังมีการ "ประดิษฐ์" ประเพณีและพิธีกรรมขึ้นมาใหม่ในชุมชน ดังเห็นได้จากกรณีงานไหว้พระพุทธรูปที่จัดขึ้นเดือน ๓ หรือเดือน ๕ งานจัดฉลอง ๓ วัน ๓ คืน เป็นประเพณีที่ไม่เคยปฏิบัติมาก่อนในลุ่มน้ำหมัน เพิ่งสร้างมาไม่เกิน ๕๐ ปี โดยนายเจื้อย คำเกษม แรกเริ่มมีจุดประสงค์การสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้ชาวพุทธทั้งหลาย ได้ระลึกถึงบุญคุณพระพุทธรูป ปีหนึ่งจะมีงานปิดทองพระพุทธรูปเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง เป็นการสืบทอดศาสนาเป้าหมายของเขามีจุดประสงค์หลักในการสร้างความคิด แต่คนรุ่นหลังโดยเฉพาะภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดงาน (ย้อนหลังไม่เกินสิบปี) เริ่มมีการนำสิ่งบันเทิงเริงรมย์ เน้นความสนุกสนานเกินขอบเขตทำให้เกิดปัญหาทะเลาะเบาะแว้งในกลุ่มวัยรุ่นและนักท่องเที่ยวตามมา จนถึงกับเลือดตกยางออก งานบุญจึงกลายเป็นงานแห่งโศก-นาฏกรรม ทำให้คนลุ่มน้ำหมันปัจจุบันขยาดที่จะไปนมัสการพระพุทธรูป

การ "ประดิษฐ์" ทางประเพณี ยังเห็นได้จากกรณีงานลอยกระทง เพราะถือเป็นประเพณีใหม่ของบ้านด่านซ้ายเช่นกัน เริ่มก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ไม่นานเท่าไร โดยหลายหน่วยงานร่วมกันจัด เช่น อำเภอ ตำรวจ ตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียน และตัวแทนบ้านคุ้มต่างๆ ทำแบบการลอยกระทงสุโขทัยของภาคกลาง ให้ชาวบ้านทำคนละกระทงใบเล็กๆ มารวมกัน แล้วประธานในพิธีจะกล่าวบูชาพระแม่คงคาไปลอยกันที่หนองน้ำใกล้ตลาดใหม่ เป็นการลอยกระทงเหมือนกับทางภาคกลาง

หลังจากนั้นไม่ถึงสิบปี รูปแบบของการจัดงานได้พัฒนาขึ้น มีการจัดประกวดนางนพมาศ สร้างกระทงใหญ่ๆ ลอยอยู่ไปมาในน้ำเพื่อให้นางนพมาศลงไป ระหว่างสร้างไฟฟ้าเกิดตูดคนงานตาย เพราะต่อสายไฟลงไปในน้ำ แต่ทุกวันนี้ก็ยังจัดอยู่ เพียงแต่ย้ายมาสร้างกระทงบนบก

นอกจากนี้ยังมีการประกวดประชันนางนพมาศ ประกวดกระทงน้อยกระทงใหญ่ เป็นเหตุทำให้คนทะเลาะกัน เพราะเมื่อมีการแข่งขันประคบกับมีการกินเหล้าเมายา ก็มีการโงกกันขึ้นมา สร้างความขัดแย้งให้กับคนในชุมชนตามมา

ความเชื่อต่อเจ้าพ่อกววน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแตง

เจ้ากววนคือผู้ที่ทำหน้าที่ทำหน้าดูแลหอบ้านและเข้าทรง เมื่อถึงเวลาประกอบพิธีเลี้ยงบ้านประจำปี การดำรงตำแหน่งของเจ้ากววนจะได้รับการแต่งตั้งโดยผีเจ้าเมืองที่มาเข้าทรง กล่าวคือเมื่อเจ้ากววนคนก่อนถึงแก่กรรม หรือถูกถอดจากตำแหน่งเพราะมีความประพฤติตนไม่เหมาะสม มักจะเลือกลูกหลานของเจ้ากววนคนก่อนเป็นผู้สืบทอดแทนต่อไป (แต่ไม่เคยปรากฏ เพราะเจ้ากววนประพฤติตัวดี)

เจ้ากววนแต่งตัวแตกต่างจากชาวบ้านธรรมดา คือไว้ผมยาวและมีผ้าขาวคาดศีรษะเสมอ นุ่งผ้าโจงกระเบนและเสื้อขาว เจ้ากววนนอกจากเข้าทรงในพิธีเช่นไหว้ประจำปีแล้ว ยังเข้าทรงเมื่อมีผู้อัญเชิญให้ทรง เพื่อสอบถามถึงสาเหตุบางอย่าง เช่น มีผู้เจ็บป่วย เป็นต้น และเป็นหัวหน้าในการทำพิธีกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น งานบุญหลวง หรืองานสมโภชและนมัสการพระธาตุศรีสองรักประจำปีดังกล่าวแล้ว เป็นต้น

ส่วนนางเทียมเป็นหญิงได้รับแต่งตั้งโดยวิญญาณผีเมืองเข้าทรง การสืบทอดตำแหน่งโดยส่วนใหญ่มักเลือกตั้งลูกหลานของนางเทียมคนก่อนๆ เช่นเดียวกับเจ้ากววน คือ เมื่อตำแหน่งนางเทียมว่างลงโดยการถึงแก่กรรม หรือเมื่อไม่สามารถปฏิบัติภารกิจได้ เช่น เจ็บป่วยนานๆ หรือชราภาพ เป็นต้น

นางเทียมมีหน้าที่เข้าทรงเหมือนเจ้ากววน ไว้ผมยาวเกล้าไว้บนกระหม่อม นุ่งผ้าถุงและสวมเสื้อขาว ชาวบ้านมักเรียกกันว่า "เจ้าแม่นางเทียม"

ในขณะที่แสนคือผู้มีหน้าที่เป็นข้าเฝ้าวิญญาณผีบ้าน ขณะที่มาเข้าเจ้ากววนและนางเทียม และมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีการต่างๆ ในขณะที่มีงานเช่นไหว้หอบ้านประจำปี รวมทั้งยังเป็นผู้ประกอบพิธีบนบานและแก้บนบานต่างๆ เมื่อมีผู้นำสิ่งของมาแก้บน ที่สำคัญยังเป็นผู้ที่มีหน้าที่ดูแลสถานที่หอเจ้า การแต่งตั้งแสนกระทำโดยเมื่อวิญญาณเจ้าบ้านเข้าทรงเจ้ากววน เลือกโดยใช้ด้ายผูกข้อมือคนนั้น ผู้ที่จะเป็นแสนจะจำกัดเฉพาะผู้ชายเท่านั้น

ส่วนคุณสมบัติที่สำคัญของแสนคือต้องเป็นผู้ประพฤติดี อยู่ในศีลธรรม หากประพฤติไม่เหมาะสม เช่น กินเหล้ากินยา จะต้องถูกถอดถอนจากตำแหน่ง หรือไม่ตำแหน่งแสนอาจว่างลงจากการตายหรือปลดเมื่อชรา

ดังนั้นเมื่อตำแหน่งแสนใดว่างลง เจ้ากววนจะทำการเลือกตั้งบุคคลอื่นแทนตำแหน่งที่ว่าง โดยวิธีผูกข้อมือขณะเข้าทรงดังกล่าวแล้ว

นางแตงคือข้าเฝ้าและผู้ปรนนิบัติฝ่ายหญิง นางแตงนี้นางเทียมเป็นผู้แต่งตั้ง ขณะเข้าทรงโดยผูกข้อมือเช่นเดียวกับเจ้าพ่อกววนแต่งตั้งแสน

ไม่ว่าจะเป็นแสนหรือนางแต่ง เมื่อมีพิธีเช่นไหว้ประจำปีจะต้องไปช่วยงานพิธี และเข้าเฝ้าทั้งหอหลวงและหอน้อย บ้านเจ้ากวน และบ้านเจ้าแม่นางเทียม

ระบบความเชื่อดังกล่าวทำให้เห็นว่า พ่อกวนเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายชาย ซึ่งเป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองฝ่ายขวาคือฝ่ายไทย และทำหน้าที่เป็นหัวหน้าใหญ่ของผู้เข้าทรง และข้าเฝ้าของวิญญาณของเจ้านายที่เข้าทรงเจ้าพ่อกวนมีอยู่ด้วยกัน ๔ องค์ คือ เจ้าเมืองวัง เจ้าแสนเมือง เจ้าองค์หลวง เจ้าองค์ไทย

ส่วนเจ้าแม่นางเทียมเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายหญิง เป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองฝ่ายซ้าย (ฝ่ายลาว) คือ เจ้าเมืองกลางและเจ้าองค์ไทย และทำหน้าที่เป็นร่างทรงของเจ้านางต่างๆ ที่เป็นฝ่ายหญิง ได้แก่ เจ้านางเค้า เจ้านางจวง เจ้านางจัน และเจ้านางน้อย

พ่อแสนเป็นข้าเฝ้าฝ่ายชาย มีทั้งหมด ๑๙ คน แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย แต่ละฝ่ายมีลำดับความสำคัญและเรียกชื่อตำแหน่งดังนี้ ข้าเฝ้าเจ้าเมืองวัง หรือฝ่ายเจ้าพ่อกวน คือข้าเฝ้าฝ่ายขวา มีทั้งหมด ๑๐ คน ได้แก่ แสนด่าน (หัวหน้า) แสนหอม แสนฮอง แสนหนูรินทร์ แสนศรีสองรัก แสนต่างใจ แสนศรีรักษา แสนศรีสมบัติ และแสนกำกับ

ส่วนข้าเฝ้าเจ้าเมืองกลางหรือฝ่ายเจ้าแม่นางเทียม คือ ข้าเฝ้าฝ่ายซ้าย ฝ่ายลาว มี ๙ คน ประกอบด้วย แสนเชื่อน (หัวหน้าแสนฝ่ายซ้าย) แสนคำบุญยอ แสนจันทร์ แสนแก้วอุ้มเมือง แสนบัวโฮม แสนกลางโฮง แสนสุชะ เมืองแสน และเมืองจันทน์

แสนมีหน้าที่ปรนนิบัติขณะพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองต่างๆ มาเข้าทรงหรือมาใช้ร่างเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมและมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ ขณะที่มีงานเช่นไหว้พระเสื้อเมือง พระทรงเมืองประจำปี ผู้ที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ทำการระบบน แก้ระบบให้แก่ผู้ที่ต้องการให้เป็นสื่อกลาง ตลอดจนทำหน้าที่ดูแลศาลเจ้าประจำเมืองด่านซ้ายจำนวน ๒ แห่ง วัด ๒ แห่ง และทั้ง ๒ แห่ง คือ วัดพระธาตุศรีสองรัก วัดโพนชัย หอหลวง หอน้อย หิ้งบ้านเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม

นางแต่งเป็นข้าเฝ้าฝ่ายหญิง มี ๔ คน มีหน้าที่ช่วยพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับพิธีเช่นไหว้ประจำปี ทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย รวมทั้งคอยแต่งตัวปรนนิบัติและรับใช้เจ้านางทั้ง ๔ ที่มาเข้าทรงเจ้าแม่นางเทียม

การแต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า การศึกษาพบว่าการแต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า โดยการบัญชาของ "เจ้านาย" ด้วยวิธีการอัญเชิญวิญญาณของเจ้านายหรือพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง มาเข้าทรง ให้เลือกบุคคลที่เหมาะสมโดยวิธีผูกข้อมือในขณะที่เข้าทรง ซึ่งการสืบทอดตำแหน่งและอำนาจมักจะสืบทอดกันตามระบบเครือญาติ

“เจ้าพ่อกวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม”: ระบบความเชื่อโบราณในโลกปัจจุบัน

ปัจจุบันเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม มีบทบาทต่อวิถีชีวิตชุมชนอำเภอด่านซ้ายในด้านต่างๆ ทั้งด้านศาสนาเป็นอย่างมาก ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้านมักจะต้องมีการบอกกล่าวเจ้านายทุกครั้ง เช่น ขึ้นบ้านใหม่ วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษา พิธีบุญหลวง พิธีอุปสมบท และพิธีแต่งงาน เป็นต้น ซึ่งจะพบว่าคนลุ่มน้ำหมัน เมื่อจะประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้านายในแต่ละครั้ง จะนำเอาความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามาผสมกับความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษเจ้านายได้อย่างกลมกลืน ซึ่งปรากฏในพิธีต่างๆ คือ

การบวช (บะ) ก่อนจะมีการบวชทำพิธีทุกครั้งที่มีเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม เป็นผู้นำในการประกอบพิธี ต้องมีการสวดมนต์ตามหลักพุทธศาสนาทุกครั้ง ก่อนจะทำพิธีในลำดับขั้นตอนต่อไป เมื่อสัมฤทธิ์ผลก็จะการแก้บน (บะ) ในการแก้บน เจ้าพ่อกวนจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม จะมีการสวดมนต์ตามหลักพุทธศาสนาทุกครั้ง ก่อนจะทำพิธีอื่นในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ยังเห็นได้จากพิธีเลี้ยงวิญญาณเจ้านาย การเลี้ยงวิญญาณเจ้านายในบางครั้ง จะมีพระสงฆ์เข้ามาร่วมพิธีด้วย และก่อนพิธีเลี้ยงจะมีการเจริญพระพุทธมนต์ตามหลักพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน แม้กระทั่งในฮีตสิบสอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการนำความเชื่อท้องถิ่นปรับให้เข้ากับพุทธศาสนา สถานที่ประกอบพิธีกรรม ทำบุญในพระพุทธศาสนาของเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม แสน นางแตง และชาวด่านซ้าย คือ วัดโพธิ์ชัย วัดพระธาตุศรีสองรัก วัดโพธิ์ศรีนาเวียง วัดโพธิ์ศรีบ้านนาหอ เป็นสถานที่จัดงานประเพณีบุญหลวง การละเล่น ผีตาโชน เป็นต้น

บทบาทเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ทางด้านศาสนาจึงเป็นผู้นำชุมชนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ คนลุ่มน้ำหมันเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา ทุกครั้งที่มีการประกอบพิธีกรรมบะบนหรือแก้บนรวมทั้งประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะต้องมีพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อช่วยลดความวิตกกังวลจิตใจ

นอกจากนี้ยังมีบทบาทต่อการรักษาพระธาตุศรีสองรักและสิ่งแวดล้อมรอบข้าง กล่าวคือ เป็นการสร้างจิตสำนึกและความผูกพัน โดยการอบรมสั่งสอน การสร้างเจตคติและข้อผูกพันตลอดชีวิตที่จะรักษามรดกทางด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุของท้องถิ่น สำหรับอนุชนรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคตให้กับพ่อแสนและนางแตง และชาวบ้านให้รู้จักและช่วยกันดูแลองค์พระธาตุและสิ่งแวดล้อมรอบข้างให้มีสภาพสมบูรณ์

ประการสำคัญ ยังมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจชุมชน กล่าวคือคนลุ่มน้ำหมันส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ชาวบ้านจึงเชื่อว่าการที่จะมีผลผลิตอุดมสมบูรณ์ต้องมีการบอกกล่าวเจ้านายโดยผ่านทางเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม เพื่อให้เจ้านายใช้อำนาจอิทธิฤทธิ์ของท่านดลบันดาลให้ได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ ต้องเป็นไปตามอำนาจเหนือกว่าธรรมชาติเป็นผู้ดลบันดาลให้เป็นไป เมื่อถึงฤดูทำนา ทำไร่ จะมีการประกอบพิธีการเลี้ยงวิญญาณบรรพบุรุษหรือเจ้านาย เพื่อบอกกล่าวต่อท่านว่า

จะเริ่มฤดูกาลทำการเกษตรแล้ว ให้ท่านช่วยดลบันดาลให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล ให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์พืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดจนสัตว์เลี้ยงต่างๆ มีความอุดมสมบูรณ์ และไม่มีอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

แม้กระทั่งปัจจุบัน มีชาวบ้านหลายคนเปลี่ยนไปประกอบอาชีพค้าขาย รับราชการ รับจ้างทั่วไป และการนำเอาสัญลักษณ์ต่างๆ ในฮิตครองประเพณี ๑๒ เดือนมาประยุกต์ให้เกิดรายได้ในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ประสบความสำเร็จ ทุกคนในชุมชนเชื่อว่า ต้องบอกกล่าวเจ้านายโดยติดต่อสื่อสารผ่านตัวแทนเจ้านาย คือ เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมทุกครั้งไป

เช่นเดียวกัน หากพิจารณาในด้านจิตใจ จะพบว่าระบบความเชื่อดังกล่าวเปรียบเสมือนจารีตสังคม ให้คนมุ่งทำความดี อยุ่ได้ประพฤติก่อนออกนอกกลุ่มนอกรทาง เพราะจะทำให้เจ้านายโกรธและดลบันดาลให้พบกับความวิบัติได้

ดังนั้นจึงไม่ใช่ภาพแปลกตาแต่ประการใด หากจะเห็นคนลุ่มน้ำหมันนิยมไปกราบไหว้บะบนต่อเจ้านายตามสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ศรีสองรัก หอและห้องต่างๆ เพื่อขอให้ท่านได้ใช้อำนาจของท่านในการดลบันดาลให้ผู้มาขอบะบน ให้สมหวังในสิ่งที่ตนปรารถนา

เช่นเดียวกัน หากพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนลุ่มน้ำหมัน จะพบว่าความเชื่อเรื่อง "เจ้าพ่อกวน" และ "เจ้าแม่นางเทียม" ยังถือเป็นสื่อกลางในการติดต่อวิญญาณของบรรพบุรุษของกลุ่มตนกับโลกมนุษย์ปัจจุบัน ที่ทำให้เห็นพัฒนาทางประวัติศาสตร์สังคมของสยามประเทศกับอาณาจักรล้านช้าง

ทั้งนี้พิจารณาได้จากประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าในตำนานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก ที่มีมาตั้งแต่สมัยพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยาและพระไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๐๓ และเชื่อกันว่าทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายลาวได้ส่งอำมาตย์ราชครุมา่วมกันสร้าง และในระหว่างการสร้างก็มีเรื่องเล่าที่สัมพันธ์กับการเกิดระบบความเชื่อ "เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม" ที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงวิญญาณผีเจ้านายกับชาวบ้าน และยึดถือปฏิบัติมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ในกรณีดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการนำเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หรือตำนานมาสนับสนุนเพื่อให้ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ยังคงอยู่ โดยเฉพาะการเน้นให้เห็นว่าเจ้านายที่มาทำให้เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมมีบทบาทเด่น ต้องการเน้นให้เห็นว่าเจ้านายที่คนลุ่มน้ำหมันให้ความเคารพนับถือก็คือวิญญาณของกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือเจ้านายชั้นสูงที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้างเจดีย์ศรีสองรัก การประกอบพิธีกรรมที่หิ้งเจ้าเมืองวัง หิ้งเจ้าเมืองกลาง หอหลวง หรือน้อย ตามลำดับ

ส่วนขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นว่าขั้นตอนดังกล่าวได้ยึดแนวคิดหลักมาจากราชสำนักของเจ้านาย ดังนั้นในรายละเอียดของทุกๆ พิธีกรรม ล้วนมีนัยที่สำคัญทั้งสิ้น ขณะเดียวกันพิธีกรรมบางอย่างยังมีการผสมผสานให้เข้ากับความเชื่อตามพุทธศาสนา จนกลายเป็นสิ่งที่คนลุ่มน้ำหมันยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ระบบความเชื่อเจ้าพ่อกวนในพลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

พระธาตุศรีสองรัก ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบกลางหุบเขาในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ไม่เพียงแต่เป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสักขีพยานแห่งการทำสัญญาพระราชไมตรี และเครื่องหมายเขตแดนระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๒๑๐๓) หากยังเชื่อมโยงกับโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นที่เชื่อว่า องค์พระธาตุที่เป็นที่สิงสถิตวิญญาณมีเจ้านายและขุนนาง ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ในฐานะเป็นผู้ดูแลเมืองและดลบันดาลสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามประสงค์ รวมทั้งยังเป็นที่พึ่งทางใจเมื่อยามที่เดือดเนื้อร้อนใจ โดยมี "เจ้าพ่อกวน" ผู้ทำหน้าที่ดูแลองค์พระธาตุและเป็น "สื่อกลาง" ในการประกอบพิธีกรรมติดต่อกับวิญญาณดังกล่าว

หากทว่าในรอบทศวรรษที่ผ่านมา พิธีกรรม "ชาวบ้าน" ดังกล่าวได้รับผลกระทบอย่างต่อเนื่องจากพิธีกรรมของ "รัฐ" ทั้งในแง่ของการทำลายพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์และช่วงชิงผลประโยชน์ด้านการเงิน ซึ่งไหลบ่าเข้ามาพร้อมกับนโยบายส่งเสริมให้งานไหว้พระธาตุศรีสองรัก เป็นประเพณีเชิดหน้าชูตาของจังหวัด ทำให้มีผู้คนและนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามานมัสการพระธาตุมากขึ้น จนนำไปสู่ปัญหาด้านการจัดการต่างๆ ตามมา

ท้ายสุด (ปัจจุบัน) "รัฐ" ได้คิดพิธีกรรมที่จะเปลี่ยนระบบการบริหารจัดการแบบเดิมที่มี "เจ้าพ่อกวน" เป็นผู้ดูแลองค์พระธาตุ มาอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของ "พระภิกษุสงฆ์" โดยใช้ "ระบบวัด" มาบริหารให้เหมือนกับวัดทั่วไป

หากนโยบายดังกล่าวถูกนำมาปฏิบัติจริง นับว่าสร้างความสะเทือนใจให้กับคนท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่สะท้อนภาพพิธีกรรมของ "รัฐ" ที่ไม่เข้าใจพื้นฐานประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น หากยังเป็นการทำลายจิตวิญญาณของคนท้องถิ่นที่มีต่อความเชื่อดั้งเดิมอย่างไม่ไยดี

ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนลุ่มน้ำหมัน

อาจกล่าวได้ว่าพื้นฐานดั้งเดิมของคนลุ่มน้ำหมันมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ ระบบอาวุโส มีผู้นำท้องถิ่นเป็นของตนเอง อาทิ นายฮ้อย พระภิกษุ และปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อท้องถิ่นของตนเองเป็นจารีตทางสังคม เพื่อใช้เป็นกลไกควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม

กระทั่งหลังการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๔๒ ที่ภาครัฐพยายามรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ชุมชนลุ่มน้ำหมันก็ได้รับผลกระทบเพียงบางมิติ เช่น มีการเปลี่ยนผู้นำท้องถิ่นแบบดั้งเดิมมาเป็นผู้นำผ่านระบบรัฐ เกิดตำแหน่งผู้นำทางสังคมแบบใหม่ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ หัวหน้าหน่วยราชการต่างๆ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ในขณะที่สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติและจารีตประเพณีเป็นหลัก

ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของคนลุ่มน้ำหมันกับคนต่างถิ่นก็เริ่มชัดเจนมากยิ่งขึ้นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะในแง่การค้าขาย เริ่มมีคนท้องถิ่นอื่น เช่น คนเหนือค้าผ้า คนจีนค้าขายอาหารและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และคนเวียดนามขายอาหาร เริ่มเดินทางเข้ามาทำการค้าเล็กน้อยๆ และภาพของการค้าดูจะชัดเจนและคึกคักยิ่งขึ้นหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นับจากเริ่มแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มีการตัดถนนสายสำคัญเข้าสู่ด่านซ้าย ประกอบกับการเข้ามาพัฒนาของราชการหน่วยต่างๆ โดยเฉพาะหน่วยทหารที่เข้ามาปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในเขตอำเภอณาแห้ว ด่านซ้าย จังหวัดเลย ยิ่งส่งผลให้กลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้เดินทางเข้ามาจับจองซื้อหาและเช่าที่ดินคนท้องถิ่นในเขตตัวอำเภอด่านซ้าย เพื่อประกอบการค้าตามที่ตนเองถนัด

ภาพของตลาดด่านซ้ายจึงมีสีสันมากยิ่งขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว แต่สิ่งที่น่าแปลกใจก็คือประการแรก คนท้องถิ่นในลุ่มน้ำหมันกลับไม่นิยมทำการค้า เรื่องดังกล่าวหลายคนให้เหตุผลว่า คู่แข่งกับการทำการเกษตร งานธุรกิจค้าขายไม่เคยจับ จึงทำไม่ได้ ประการต่อมา คนต่างถิ่นที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาทำการค้าส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย และการเดินทางก็ไม่ได้เป็นกลุ่มก้อนที่ใหญ่โต กลุ่มหนึ่งอาจเป็นแค่ ๒-๓ คนเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าในแง่ความสัมพันธ์ของคนต่างถิ่นต่างเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยในตลาดด่านซ้าย มักจะไม่เกิดปัญหากับคนท้องถิ่น เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้ค่อนข้างปรับตัวให้เข้ากับคนท้องถิ่นได้ง่าย เช่น แทบทุกคนมาสร้างหลักปักฐานและแต่งงานกับคนท้องถิ่น จนคนรุ่นต่อมากลายเป็นคนท้องถิ่น ด่านซ้ายโดยปริยาย ตัวอย่างดังกล่าวยังเห็นได้จากคนต่างถิ่นหลายคนก็ยังหันมาให้ความสำคัญและเคารพนับถือความเชื่อเรื่อง "ผี" โดยเฉพาะเจ้าพ่อกวน เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ช่วงที่ชุมชนมีการปรับตัวเป็นคย่างมาก น่าจะนับตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๕๒๐ ต่อต้น พ.ศ. ๒๕๓๐ อันเนื่องมาจากการพัฒนาโครงสร้างของภาครัฐหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจที่ทำให้เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองต้องไปผูกโยงกับนโยบายหลักของรัฐ ที่เร่งส่งเสริมให้เกษตรเร่งผลิตผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าวและพืชไร่ ทำให้คนลุ่มน้ำหมันจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีการทำเกษตรของตนให้ทันกับระบบดังกล่าว

ผลที่ตามมาก็คือชาวบ้านต้องลงทุนในการเกษตรมากกว่าเดิม เช่น ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากพ่อค้าซื้อปุ๋ย สารเคมีต่างๆ เพื่อกำจัดแมลงและศัตรูพืช ประการสำคัญ ยังมีการเปลี่ยนมาใช้เครื่องทุ่นแรงทำการเกษตรทดแทนการ "เอาแรง" หรือใช้วัวควายแบบดั้งเดิม สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคนลุ่มน้ำหมันแบบดั้งเดิมเริ่มขาดหายไป เปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์แบบการรับจ้างแรงงาน ประการสำคัญยังเกิดความสัมพันธ์รูปแบบใหม่คือ "ลูกหนี้" กับ "เจ้าหนี้" ทั้งในระบบก็คือธนาคาร (จะเห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าว ธนาคารพาณิชย์ได้เริ่มเข้ามาก่อตั้งในอำเภอด่านซ้ายบ้างแล้ว) และนอกระบบก็คือการกู้หนี้ยืมสินจากผู้มีฐานะ โดยการใช้ที่ดินไปจำนอง หรือต้องจ่ายผลผลิตเป็นค่าตอบแทน เป็นต้น

ขณะเดียวกัน ในช่วงเวลานี้ระบบการศึกษาได้พัฒนาไปมาก ชาวบ้านมีการศึกษามากขึ้น ประกอบกับเมื่อหนทางสะดวก คนจึงเดินทางไปศึกษาในเมืองง่าย ไม่ว่าจะเป็นเมืองเลย หล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือในเมืองพิษณุโลก จึงทำให้ชาวบ้านหลายคนมีโอกาสประกอบอาชีพหลากหลายมากขึ้น อาทิ รับราชการ รับจ้าง เป็นต้น ส่งผลทำให้แรงงานสำคัญในภาคเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมขาดแคลน ซึ่งเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติดั้งเดิมต้องปรับเปลี่ยนมาใช้แรงงานค่าจ้างเป็นสิ่งทดแทน

อย่างไรก็ตาม แม้ความสัมพันธ์ทางสังคมในปัจจุบันจะมีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนไปจากเดิมเพียงใด แต่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อในเรื่อง "ผี" โดยเฉพาะระบบความเชื่อต่อองค์พระธาตุศรีสองรัก และความเชื่อ "เจ้าพ่อกวน" ยังคงสืบเนื่องมาแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน โดยเฉพาะกับคนรุ่นก่อนนั้น เคารพและศรัทธาต่อความเชื่อดังกล่าวมาก แม้ในโลกทัศน์ของคนรุ่นใหม่ที่ผ่านมาการศึกษาจากระบบรัฐจะมีที่ปรับเปลี่ยนไปจากเดิม คือเชื่อและศรัทธาน้อยลง แต่ก็ไม่มีใครกล้าที่จะลบหลู่ ยกเว้นก็เฉพาะการแทรกแซงของหน่วยงาน "รัฐ" บางหน่วยที่เข้าไปส่งเสริมรูปแบบของงานพิธีกรรมรูปแบบใหม่ จนทำให้ชาวบ้านหลายคนมองว่า ความเชื่อดังกล่าวมีจุดประสงค์หลักเพื่อ "การค้า" ดังที่กล่าวมาแล้ว

ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือทำให้เกิดกลุ่มผู้นำชุมชนแบบใหม่ร่วมกับชุมชนแก้ปัญหาสังคมสู่การรวมกลุ่มแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ เน้นการรวมกลุ่มกิจกรรมหลากหลายมากขึ้น สร้างกระบวนการมีส่วนร่วม จัดสวัสดิการให้กับชุมชน ผู้นำโดดเด่น ปรับรูปแบบใหม่ในการบริหารชุมชนในรูป "สภาผู้นำชุมชน" จัดเวทีทำแผนแม่บทชุมชนที่ตนเอง นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมอื่นๆ ตลอดเวลา พัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านกระบวนการมีส่วนร่วมและธุรกิจของชุมชน การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก กองทุนเพื่อสังคม /พัฒนาชุมชน

ตัวอย่างของการรวมกลุ่มดังกล่าว ยังเห็นได้จากการรวมกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาเวียง เพื่อฟื้นฟูศิลปะและหัตถกรรมท้องถิ่นให้กลับมาเติบโตได้ในยุคปัจจุบัน และการจัดตั้งโครงการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นวัดศรีภูมิ บ้านนาหอ เพื่อใช้รวบรวมสิ่งของเครื่องใช้และของมีค่าต่างๆ ที่มีมาแต่อดีต สิ่งของดังกล่าวนี้ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษในอดีต ว่าในสมัยก่อนบรรพบุรุษของพวกเขาว่ามีที่มาและมีพัฒนาทางสังคมอย่างไร

ตัวอย่างเหล่านี้ถือเป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์ หรือการรวมกลุ่มรูปแบบใหม่ของคนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำห้วยน้ำท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรุนแรงในยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

หนังสือ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์

- กรมศิลปากร. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดเลย.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๔๒.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. การติดตามรายงานผลโครงการปีท่องเที่ยวไทย ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ:
ไม่ระบุที่พิมพ์, ๒๕๓๐
- กาญจนา สอนประดิษฐ์. ฝิดาไซน วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตวิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์).
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ๒๕๓๓
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. การติดตามประเมินผลโครงการปีท่องเที่ยวไทย. ไม่ระบุโรงพิมพ์.
๒๕๓๐.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. สรุปแนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับจังหวัด ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ. ไม่ระบุโรงพิมพ์. ๒๕๔๐.
- พิสิทธิ์ สารวิจิตร และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องการสืบทอดเจตนาความเป็นชาติไทยของ
ประชาชนในตำบลนาแห้ว มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ๒๕๒๗.
- คอกบัวทอง (นามแฝง). ประวัติปฐมกาลองค์เจดีย์ศรีสองรัก. พระนคร: แสงสว่างการพิมพ์, ๒๕๐๖.
ด้านซ้าย, อำเภอ. เอกสารรายงานอำเภอด้านซ้าย. ๒๕๔๓.
- ตรี อมาตยกุล. "จังหวัดเลย." ศิลปากร. ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒, ๒๕๑๘.
- เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์ลาว. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐.
- ทวีเกียรติ เจนประจักษ์. ข้อพิพาทเขตแดนไทย-ลาว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๔๐.
- ธวัช ปุณโณชก. ศิลปินอีสาน. กรุงเทพฯ: คุณพินอักษรกิจ, ๒๕๓๐.
- ปรานี วงษ์เทศ. สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๓.
- โยชียุกี มาชูฮารา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่
๑๔-๑๗ จาก "รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกึ่งเมืองท่า". กรุงเทพฯ: พิมพ์
พรินติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๖
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. แฉ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: พิมพ์พรินติ้ง เซ็นเตอร์, ๒๕๓๓.
- สมชาย พุ่มสะอาด และประเสริฐ ลีวานันท์. ๗๓ จังหวัด. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙.

สนอง อุปลา. พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สำนักบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏเลย. ๒๕๔๖.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. เอกสารเรื่องชำระประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัย กรณีเมืองพิษณุโลก. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๖.

สุดารา สุขฉายา และปาริชาติ เรืองวิเศษ. เลย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๒๘.

สัมฤทธิ์ สุภามา. บทบาทเจ้าพ่อกวนเจ้าแม่นางเทียมต่อชุมชน: กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สำนักงานบัณฑิตศึกษา สถาบันราชภัฏเลย. ๒๕๔๔.

สาร สารทัศน์นันท์.ตำนานพระธาตุศรีสองรักและประวัติเมืองด่านซ้าย. เลย: รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๒๘.

สาร สารทัศน์นันท์. สัตสึบดอง. เลย: ร่วมใจร่วมพิมพ์, ๒๕๓๐.

สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร. ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย, วิทยานิพนธ์ศิลป-ศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ๒๕๓๖.

หนังสือพิมพ์

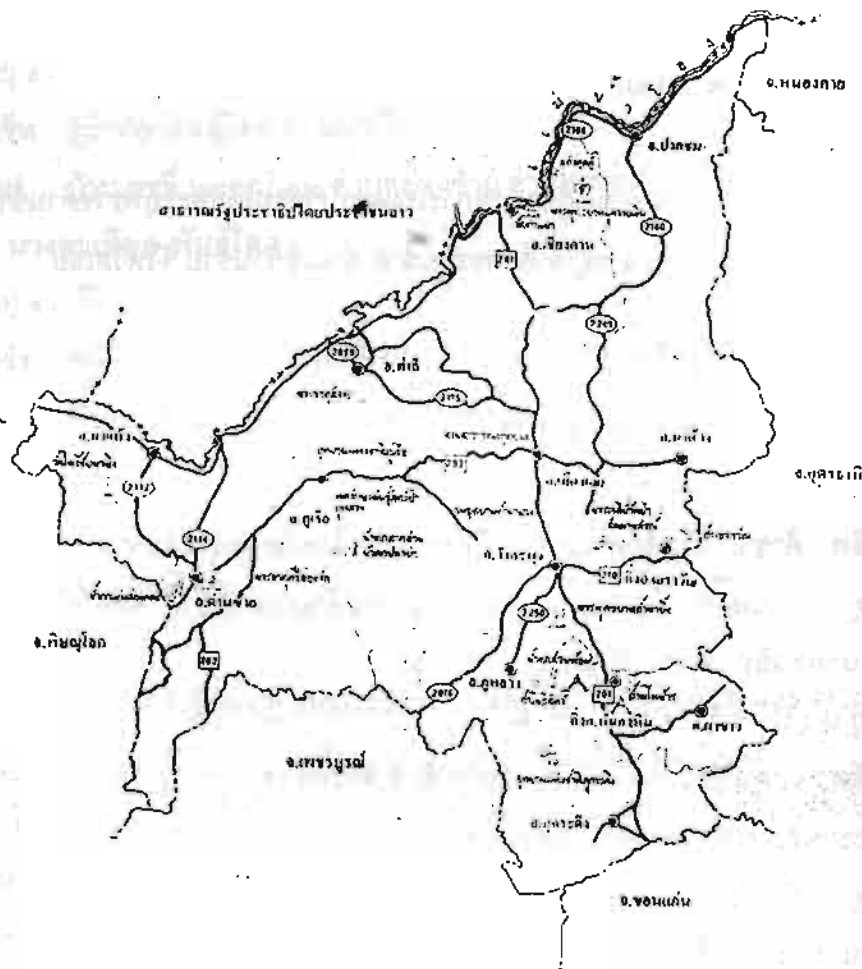
คมชัดลึก. "ท่องเที่ยวในแดนธรรม" ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๐๕๓ (๒ กันยายน ๒๕๔๗)

มติชน. ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๙๖๖๑ (๒๒ สิงหาคม ๒๕๔๗)

ภาคผนวก ก

แผนที่แสดงที่ตั้งจังหวัดเลย

แผนที่แสดงอำเภอด้านซ้าย

ภาคผนวก ข

ประวัตินักวิจัยกลุ่มอำเภอด่านซ้าย

หัวหน้านักวิจัยส่วนท้องถิ่น

นายแพทย์ภักดี สีบนุการณ

อายุ ๔๑ ปี

อาชีพ รับราชการ ตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๓๗๑ หมู่ ๓ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มด่านซ้าย

๑. นายสงเคราะห์ กาญจนโกมล

อายุ ๘๔ ปี

อาชีพ ค้าขาย สืบเชื้อสายลูกเจ้าเมืองด่านซ้ายในอดีต (พระแก้วอาสา)

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๖๗ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นายชวลิต พรหมรักษา

อายุ ๖๘ ปี

อาชีพ เทศมนตรีเทศบาลตำบลด่านซ้าย,ข้าราชการบำนาญแขวงกระทรวงการทางด้านซ้ายและ
ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอด่านซ้าย

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ ๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นายสมเดช สิงห์ประเสริฐ

อายุ ๗๔ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในห้องถิ่นด้านซ้ายตั้งแต่รับราชการ
อยู่ในตระกูลเจ้าแม่ นางเทียม

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๒๔ หมู่ ๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๔. นายสนั่น สิงห์สถิต

อายุ ๗๐ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในห้องถิ่นด้านซ้ายตั้งแต่รับราชการ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๗๘ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มนาเวียง

๑. นางฉวี อรรถสุรย์

อายุ ๗๙ ปี

อาชีพ ช่างราชการบ้านนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด้านซ้ายตั้งแต่รับราชการ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๓๒ หมู่ ๙ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นางประพันธ์จิต มิ่งแก้ว

อายุ ๔๘ ปี

อาชีพ ผู้นำท้องถิ่น ผู้ใหญ่บ้านนาเวียง

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๖๘ หมู่ ๑๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นางละเอียด พันธุ์ไสดา

อายุ ๔๖ ปี

อาชีพ พนักงานโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายและอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๗๓ หมู่ ๑๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มนาหอ

๑. นายชูป บุรณวิจิต

อายุ ๖๙ ปี

อาชีพ ช่างราชการบ้านนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด้านซ้ายตั้งแต่รับราชการ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๕๘ หมู่ ๘ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นายศิริพงษ์ ยศพิมพ์

อายุ ๕๕ ปี

อาชีพ นายองค์การบริหารส่วนตำบลนาหอ อดีตข้าราชการครู

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ ๓ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นางวิลาวัลย์ ยศขุน

อายุ ๔๗ ปี

อาชีพ แม่บ้าน อดีตผู้ใหญ่บ้านนาหอ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๙ หมู่ ๒ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๔. นายวัฒนา หอมวุฒิมิวงษ์

อายุ ๕๕ ปี

อาชีพ ช่างราชการบ้านนาญ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๗๒ หมู่ ๘ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ผู้ประสานงานโครงการ

นายเอกวิรินทร์ พึ่งประชา

อายุ ๓๖ ปี

อาชีพ พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ที่อยู่ ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐